

LIMBA ROMÂNĂ

Anul LXXIII

2024

Nr. 1
ianuarie – martie

SUMAR

IN MEMORIAM

MIRELA THEODORESCU (1932–2023) (Alexandru Mareş)	3
MIRCEA SECHE: O SUTĂ DE ANI DE LA NAȘTERE (Monica Busuioc).....	5

GRAMATICĂ

ȘERBAN HARTULAR, Proprietățile semantice ale legitimatorului elipsei și identificarea antecedentului.....	9
--	---

LEXICOGRAFIE

DANA-LUMINIȚA TELEOACĂ, Termeni religioși moșteniți cu arie largă de difuzare în Romania: lat. <i>communicare</i> , * <i>comminicare</i>	19
---	----

ETIMOLOGIE

FLORIN VASILESCU, Cuvinte cu „etimologie nesigură”. Etimologia din perspectiva elaborării unui dicționar explicativ	27
--	----

FILOLOGIE

EMANUEL CONȚAC, Receptarea lui Ioan Hrisostomul în <i>Tâlcul evangheliilor</i> (Omilia a 14-a) prin intermediul <i>Comentariului la Matei</i> al lui Wolfgang Musculus (1544)	49
ALEXANDRU MAREȘ, Note privind editarea vechilor texte românești	69

DANIAR MUTALÂP, Traducerea și difuzarea <i>Cărții</i> Sfântului Simeon Soluneanul în cultura românească veche (manuscrise și tipărituri).....	85
CLAUDIUS-MARIAN TEODORESCU, Propunere de metodologie pentru elaborarea de fonturi speciale pentru edițiile de text digitale din domeniul filologiei române	111

RECENZII

ROXANA VIERU, <i>Paleografia – știință auxiliară a filologiei</i> , Iași Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2024, 148 p. (Danar Mutalâp); MIHAELA POPESCU, <i>Dicționar de cuvinte livrești în limba română</i> , București, Editura Letras, 2021, 232 p. (Cristian Pașcalău).....	119
Indicele revistei <i>Limba română</i> pe anul 2023	125
Sumarul revistei <i>Limba română</i> pe anul 2023	143

Alexandru Mareș

MIRELA THEODORESCU
(1932–2023)

Pe Mirela Theodorescu am cunoscut-o cu adevărat după ce s-a pensionat, când, de altfel, a fost angajată cu jumătate de normă în Sectorul de limbă literară și filologie din Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan–Al. Rosetti”. Se distingea prin felul ei direct, dezinvolt cu care se adresa interlocutorilor, corectitudinea, perseverența și responsabilitatea fiind trăsăturile ei morale definitorii.

S-a născut la Sibiu din părinți intelectuali: mama, de origine elvețiană – institutoare, tatăl – profesor de limba română. Clasele primare și liceul le-a urmat la Craiova, iar la București a absolvit, în 1955, Facultatea de Filologie, specialitatea Limba și literatura română. După absolvire a lucrat, puțin peste un an, ca redactor, la Editura de Stat pentru Literatură și Artă, de unde în noiembrie 1956 profesorul Boris Cazacu a transferat-o la Catedra de limba română a Facultății de Filologie. În această instituție a lucrat cu pricepere și dăruire până la pensionare (1987), funcția de lector cu care și-a încheiat cariera universitară datorându-se negreșit „originii sociale nesănătoase”, cum se exprima pe atunci tovarășii de la cadre.

Avea o bună pregătire profesională, lucrările ei distingându-se prin bogăția informației, profunzimea analizei și probitatea științifică. Îmi vin în minte articolul despre așa-zisul rotacism a lui *pără* din textele moldovenești din secolul al XVII-lea și unele lucrări de largă respirație, cum ar fi *Introducere în filologia română. Orientări în tehnica cercetării științifice a limbii române* (1972, în colaborare cu Elena Barborică și Liviu Onu), *Manuscrisul de la Ieud* (1977, în colaborare cu Ion Gheție) și, în special, *Răspunsul împotriva „Catihismului calvinesc”* (1984), cu care a obținut titlul de doctor în filologie și premiul „Timotei Cipariu” al Academiei Române.

În cadrul Sectorului de limbă literară și filologie, Mirela Theodorescu a participat la elaborarea *Istoriei limbii române literare. Epoca veche (1532–1780)* (1997, coordonator: Ion Gheție), realizând capitolele despre *Formarea cuvintelor*, și, împreună cu Ion Gheție, a alcătuit ediția *Psaltirii Hurmuzaki* (2005).

După părăsirea Institutului de Lingvistică în 2009, când a fost răsplătită cu meritul academic, au urmat ani de suferințe cauzate de problemele renale, pe care le-a înfruntat cu discreție și stoicism. A fost perioada în care s-a interesat în mod deosebit de publicarea scrierilor literare pe care soțul ei († 2004) nu a mai apucat să le facă cunoscute iubitorilor de literatură.

Atât Mirela Theodorescu, cât și Ion Gheție au fost suflete puternice. În cazul lor, se adevăresc spusele lui F. Schiller: „Sufletele puternice sunt înrudite între ele”. Odihnească-se în pace!

Monica Busuioc

MIRCEA SECHE: O SUTA DE ANI DE LA NAȘTERE

A scrie despre Mircea Seche înseamnă a scrie despre Seria nouă a *Dicționarului limbii române* (DLR), întrucât întreaga viață și activitate a lui Mircea Seche se confundă cu Marele Dicționar al Academiei Române.

Încercând să fac un simplu exercițiu de imaginație, aș întreba dacă se poate gândi cineva la Seria nouă a *Dicționarului* fără a se gândi la Mircea Seche?

Nu cred. Când spui Mircea Seche, spui DLR și, desigur, și DEX, lucrările emblematice ale Academiei Române, nu numai ale Institutului de Lingvistică al Academiei Române.

Mircea Seche a fost persoana providențială, omul care s-a întâlnit cu destinul ce i-a fost hărăzit. Nu mi-l pot imagina altfel pe Mircea Seche decât coordonând dicționarele pe care Institutul de Lingvistică le-a elaborat sub egida Academiei Române. Era născut și făcut să fie lexicograf și șef, de o probitate, abnegație, putere de muncă, gravitate, conștiinciozitate ieșite din comun.

Lui i se datorează Seria nouă a *Dicționarului limbii române*, precum și *Dicționarul explicativ al limbii române*. Sigur că este vorba de lucrări colective, dar fără un spirit coordonator, astfel de lucrări s-ar pierde.

În măsura în care și-a pus amprenta pe întreaga Serie nouă a *Dicționarului*, îmi permit să spun că a fost, păstrând proporțiile, echivalentul pentru Seria nouă a lui Sextil Pușcariu, care a fost adevăratul *spiritus rector* al întregului *Dicționar* al Academiei și nu numai al primei părți, cunoscută sub sigla DA, altă lucrare colectivă, apărută sub auspiciile Academiei Române.

Mircea-Mihail Seche s-a născut pe 9 decembrie 1924, în București, fiind singurul băiat dintre cei patru copii, care, la dorința mamei, a urmat o facultate.

O anumită rigurozitate și disciplină, dublate și de o preferință pentru domeniul uman, i-au fost însuflete de tatăl lui, contabil la Fabrica de Bere Bragadiru, dar și pictor și autor a două volume de poezii.

A urmat școala generală din curtea Liceului Mihai Eminescu, liceu pe care ulterior l-a absolvit. S-a înscris la Facultatea de Filozofie și Litere, specialitatea Filologie modernă, de la Universitatea din București, pe care a absolvit-o, în 1948, cu mențiunea Magna cum Laude, după o întrerupere de doi ani, când s-a îmbolnăvit grav de TBC. Este posibil ca suferința, boala și perioadele de convalescență, care s-au repetat în 1956, să îi fi accentuat unele laturi ale personalității, precum seriozitatea, melancolia, caracterul rezervat, taciturn și interiorizat.

În ultimul an de facultate, s-a angajat ca bibliotecar la Biblioteca de Filologie.

A avut șansa să îl cunoască pe Nicolae Georgescu-Tistu, bibliolog și specialist în biblioteconomie, de care l-a legat o frumoasă și îndelungată prietenie, căruia îi datorează și ideea lucrării de doctorat.

Cred că perioada când a funcționat ca bibliotecar l-a format pentru viitoarea carieră de cercetător și lexicograf, învățând modul temeinic de a lucra cu cărțile, felul cum să gândească organizarea unei biblioteci cu sistemul de citare și de cote și, de aici, aptitudinile și competența în alcătuirea unei bibliografii și în coordonarea muncii la dicționar.

S-a căsătorit în 1951 cu Luiza Cristea, cu care a fost coleg de facultate, după ce a pierdut cei doi ani, și care funcționa și ea ca bibliotecar la a doua bibliotecă din facultate. Împreună au format, după ce au fost angajați la Institutul de Lingvistică, o echipă bine sudată, o veritabilă „instituție”, în care adesea era imposibil de distins contribuția fiecăruia, dar de pe urma cărora au rămas lucrări fundamentale pentru lingvistica românească (*Dicționarul explicativ al limbii române*, celebrul DEX, *Dicționarul de sinonime*, *Dicționarul limbii române pentru elevi*, *Istoria științelor în România*, *Lingvistica*, *Bibliografia analitică a limbii române*).

La 1 decembrie 1953, a fost transferat de la Bibliotecă, ca cercetător științific, la Institutul de Lingvistică, colaborând la toate lucrările care se elaborau atunci în institut, dar și la alte edituri: *Dicționarul limbii române literare contemporane*, *Dicționarul limbii române moderne*, *Dicționarul enciclopedic român*, *Mic dicționar enciclopedic*.

Odată cu înființarea, în 1959, a Sectorului de lexicografie și lexicologie, în locul fostului „colectiv al dicționarului”, Mircea Seche a activat la acest sector, implicându-se total în inițierea și punerea bazelor elaborării Seriei noi a *Dicționarului* și ajungând cercetător științific principal. La 1 septembrie 1965, a fost avansat pe post de șef de sector, funcție pe care a deținut-o, până în decembrie 1985, când s-a pensionat.

A mai trăit după pensionare încă 15 ani, până pe 28 septembrie 2000, dar, din păcate, nu a mai avut contacte cu Institutul și aproape că nu s-a știut când ne-a părăsit.

„Epoca Seche”, pentru că se poate vorbi de o epocă, întrucât începutul activității lui Mircea Seche la Sectorul de lexicografie și lexicologie a coincis cu reluarea muncii la *Dicționarul limbii române*, în 1959, sub o nouă conducere, formată din Iorgu Iordan, Ion Coteanu și Alexandru Graur.

A fost perioada cea mai fructuoasă pentru *Dicționar*, în care s-au conturat identitatea și structura generală a Seriei noi a *Dicționarului*, s-au fixat principiile metodologice de lucru și normele de redactare, dorindu-se o oarecare distanțare față de Seria veche, care în realitate nu se putea realiza, atâta timp cât trebuia respectat caracterul explicativ, istoric, etimologic, normativ al unui dicționar general al limbii.

Modul de redactare propriu-zis, cu respectarea unor reguli stricte și ferme, maniera în care erau elaborate articolele de dicționar cu structurarea și succesiunea diferitelor secțiuni, ordonarea materialului lexical se datorează lui Mircea Seche, care și-a impus viziunea.

Viziune pe care a imprimat-o întregii Serii noi și pe care au urmat-o cu fidelitate nu numai colectivul de la București, dar și colectivele de lexicografie de la Cluj-Napoca și de la Iași. Mircea Seche a fost persoana care a fixat de la început drumul pe care au mers toți lexicografii români în redactarea Seriei noi.

Bogatele cunoștințe în toate domeniile lingvistice, necesare unui lexicograf, siguranța interpretării informației oferite de numeroasele citate și de alte izvoare confereau ultimei revizii la *Dicționar*, pe care el o efectua, o autoritate recunoscută și acceptată de către toți.

A fost o veritabilă „mână de fier” pentru DLR. Un om autoritar, exigent, energetic, neobosit, modest, corect, dar și sever și intransigent cu cei care greșeau, deoarece grija lui, în calitate de șef, era respectarea normelor de lucru și a termenelor de predare. Și cred că voia ca toți să îi urmeze exemplul.

Era mai degrabă temut decât iubit, dar era, în același timp, și respectat și stimat.

Sentimentul datoriei și al muncii duse până la capăt i-a guvernât întreaga existență.

Dar oare ce șef este iubit dacă este dur și obiectiv și își face datoria, prin respectarea normelor și realizarea la termen a obligațiilor de plan?

Și se putea oare face atât de mult și de bine, în caz că nu ar fi fost o mână forte? Acesta a fost prețul.

Munca la dicționar este grea, anostă, obositoare, cronofagă și, cel mai dureros, pentru cei care o efectuează, o reprezintă faptul că este o muncă colectivă și anonimă. Veleitățile profesionale personale trebuie sacrificate în folosul comun. De aceea, mulți au fugit de aceste eforturi laborioase și de lungă durată, care nu aduceau satisfacții pe moment.

Câți au fost și sunt dispuși să facă o viață întreagă acest sacrificiu pe altarul *Dicționarului*?

Mircea Seche l-a făcut, și-a sacrificat anii cel mai buni, și-a dedicat întreaga viață *Dicționarului*, fără să precupețească nimic din ceea ce omenește a fost capabil.

Relațiile erau adesea, poate și din acest motiv, încordate la sector. Dar cum puteau fi altfel, când tuturor li se cerea să își facă norma și doar atât, pentru ca cea mai importantă operă a Academiei Române să fie terminată?

Important a fost faptul că Mircea Seche a știut întotdeauna să depășească animozitățile și neînțelegerile, punând deasupra tuturor munca la *Dicționar*. El și-a înțeles perfect misiunea, iar Ion Coteanu îl aprecia, spunând că e „mână cerească” pentru *Dicționar*.

Era într-un fel, în această caracterizare, un sentiment liniștitor pentru conducerea Institutului, care știa că lucrarea cea mai dificil de realizat se redacta cu siguranță sub conducerea lui Mircea Seche.

Am insistat în această scurtă evocare comemorativă pe contribuția și meritele lui Mircea Seche la elaborarea tomurilor din Seria nouă a DLR-ului, pe care le-a coordonat în calitate de redactor responsabil de volum, de fapt pe care el singur le-a revizuit integral în forma finală.

Nu este nevoie să înșir numeric câte dicționare și câte pagini cuprinde activitatea lui Mircea Seche, numai la DLR, între 1959 și 1985, este vorba de 9 tomuri de la literele *M* (cuprinzând 13 fascicule), *N*, *P* și *S* – mai multe decât au realizat fiecare dintre colectivele de la Cluj-Napoca și Iași în toată perioada dintre anii 1959 și 2010!

Și nu pun la socoteală faptul că a revizuit și porțiuni de la celelalte volume de la litera *S*, dar și de la litera *D*, unde am regăsit scrisul lui inconfundabil pe marginea manuscriselor, la care ar mai fi putut lucra, dacă nu ar fi vrut să se pensioneze.

E suficient să te uiți pe rafturile bibliotecilor din Institut, și nu numai, și să vezi rezultatele muncii lui Mircea Seche. Toți cercetătorii consultă și vor consulta DLR-ul și DEX-ul, cât timp va fi în viață Institutul.

Deși munca lui Mircea Seche se măsoară în primul rând în tomuri și dicționare, aș vrea să amintesc că sunt multe și articolele lui personale, circa 30, în afara celor în colaborare cu Luiza Seche.

Nu trebuie uitată *Schiță de istorie a lexicografiei române*, în două volume, operă excelentă și unică în literatura de specialitate, de o claritate și limpezime în analiza și în modul de reconsiderare și apreciere obiectivă a valorii reale a tuturor dicționarelor, de la primele încercări, care au coincis cu apariția celor dintâi texte în limba română.

În 1968, Comisia superioară de diplome a Academiei Republicii Socialiste România confirmă titlul de Doctor în filologie, acordat lui Mircea Seche.

Mircea Seche rămâne în istoria lexicografiei române cel mai important lexicograf al celei de a doua jumătăți a secolului al XX-lea, o personalitate marcantă a lingvisticii românești.

Era altfel decât ceilalți și poate din această cauză, dar și a unor micimi omenești firești, nu a fost înțeles și nici apreciat de către toți, la justa valoare, atunci când a trăit, dar nici după pensionare.

Și poate toți suntem vinovați pentru asta. Noi românii, s-ar părea că nu știm să ne apreciem înaintașii. Uităm prea repede ce a fost.

Sigur că sunt și au fost destui cei care l-au apreciat și prețuit, cum sunt eu, și care i-au recunoscut competența și iscusința, motive pentru care se consultau cu el și îi cereau sfatul.

Mărturisesc că încerc un sentiment de adâncă tristețe și durere, când scriu aceste rânduri, deoarece nu aș vrea ca memoria lui Mircea Seche să intre în uitare, nepăsare și ignoranță.

Știau cu toții – și probabil acest lucru explică tăcerea din jurul lui – că după moartea lui Mircea Seche va rămâne o moștenire unică, cum nu a rămas după alții, care s-au bucurat în viață de onoruri.

La împlinirea a 100 de ani de la nașterea lui Mircea Seche, se cuvine să îi cinștim memoria și să îi adresăm un gând pios de recunoaștere și de recunoștință.

Șerban Hartular

PROPRIETĂȚILE SEMANTICE ALE LEGITIMATORULUI ELIPSEI ȘI IDENTIFICAREA ANTECEDENTULUI

1. INTRODUCERE

Elipsa este un fenomen sintactic care constă în omiterea dintr-un enunț a unuia sau mai multor componente subînțelese, recuperabile semantic¹. Acest articol va explora anumite aspecte ale modului în care se recuperează înțelesul materialului omis în interpretarea enunțurilor eliptice. Tipul de elipsă vizat în acest articol este elipsa unui complement cu realizare propozițională. În exemplele următoare, materialul omis este marcat cu [√]:

- (1) Ion s-a dus la mare. Maria n-a vrut [√].
- (2) Maria se supăraseră, dar Ion nici nu și-a dat seama [√].
- (3) Ion și-a scris teza. Maria nici nu s-a apucat [√].

Se subînțelege în (1) că Maria n-a vrut *să se ducă la mare*, în (2), că Ion nu și-a dat seama *că Maria se supăraseră*, iar în (3), că Maria nu s-a apucat *să-și scrie teza*. În aceste situații, regentul complementului omis (verbul *a vrea*, locuțiunea verbală *a își da seama*, respectiv verbul *a se apuca*) are rolul de *legitimator*, element care face posibilă elipsa, iar înțelesul materialului lingvistic omis se recuperează făcând apel la o sursă referențială, un *antecedent* al elipsei, prezent în contextul în care apare aceasta. În exemplele de mai sus, antecedentele sunt grupurile verbale *s-a dus la mare*, *Maria se supăraseră*, respectiv *și-a scris teza*.

Voi denumi în continuare acest tip de elipsă *elipsa complementului cu antecedent verbal* sau ECAV². Voi include subiectul, în calitate de complement „privilegiat”³ printre complementele elidabile, cu observația că nu voi considera o omisiune a subiectului o ECAV decât în situația în care antecedentul acestuia este un grup verbal. De exemplu (aici și în continuare, voi îngroșa **legitimatorii** și voi sublinia antecedentele):

- (4) Maria nu vorbește decât când **se cuvine** [√].
- (5) Am vrut să luăm telecabina, dar **n-a fost posibil** [√].

Problema pe care o va investiga acest articol este aceea a selectării antecedentului corect în situațiile în care contextul pune la dispoziție mai multe posibilități. De exemplu,

¹ GALR II: 748.

² În literatura de specialitate, elipsele de acest tip apar, în funcție de abordarea teoretică adoptată și de identitatea legitimatorului al cărui complement este omis, sub etichetele de elipsă verbală (engl. *VP-ellipsis*, *VPE*) sau de anaforă a complementului nul (engl. *Null Complement Anaphora*, *NCA*). Deosebirile de perspectivă teoretică care ar duce la încadrarea unei elipse de acest tip într-o categorie sau în cealaltă nefiind de interes pentru lucrarea de față, am adoptat o etichetă unitară (ECAV).

³ GBLR: 407.

în (5), antecedentul corect este grupul verbal *să luăm telecabina*, nu grupul verbal *am vrut să luăm telecabina*, cu toate că nimic nu exclude varianta din urmă din punct de vedere gramatical. Exemplul următor, adaptat după un fragment de conversație, ilustrează modul în care contextul poate pune la dispoziție antecedente multiple:

(6) C: Dacă ai ști cât de mișto era să tragi de fiare!

D: Da, **se poate** [$\sqrt{1}$]. Dar chiar nu **mi-ar fi plăcut** [$\sqrt{2}$].

(ROVA: 124, adaptat)

În funcție de grupul verbal selectat ca antecedent, materialul omis $\sqrt{1}$ ar putea avea reconstituirile:

– *să știu cât de mișto era să tragi de fiare,*

– *să fi fost mișto să tragi de fiare,*

– *să trag / să fi tras de fiare,*

iar materialul omis $\sqrt{2}$ ar putea avea reconstituirea *să se poată* + $\sqrt{1}$ pe lângă oricare dintre reconstituirile de mai sus. Este remarcabilă siguranța cu care se alege, în cazul fiecărei elipse, un antecedent anume (și nu același), rezultând în $\sqrt{1}$ = *să fi fost mișto (să tragi de fiare)* și $\sqrt{2}$ = *să trag de fiare*.

Propun să arăt că, în situații ca cele din (5) și (6), selectarea antecedentului corect se poate explica prin proprietățile semantice ale legitimatorului ECAV, concret prin încărcătura modală sau aspectuală a acestuia. Voi arăta că legitimatorii ECAV marchează semantic materialul omis și, în același timp, selectează preferențial un antecedent care este marcat semantic asemenea materialului omis.

Această ipoteză a fost evaluată pe exemple de ECAV extrase din trei surse: două corpusuri orale (ILVR și ROVA), corpusul adnotat sintactic RoRefTrees și o colecție de articole de presă extrase de pe site-urile *cancan.ro* și *wowbiz.ro*.

2. CERCETĂRI PRECEDENTE

Ideea că legitimatorul are proprietăți semantice care îi permit să selecteze un antecedent din contextul lingvistic sau extralingvistic apare în literatura dedicată elipsei sub forma noțiunii de *d-linking* (*discourse linking*, conectare discursivă). Această noțiune a fost introdusă inițial de Pesetsky⁴ pentru a descrie capacitatea elementelor relative și interogative (în engl. *wh- words*) de a alege o entitate sau un set de entități din alternativele prezente în discurs. Înțelesul acestui termen s-a extins ulterior pentru a include orice categorie de cuvinte cu această capacitate.

În tratarea sintactică a elipsei, *d-linking*-ul apare ca una dintre trăsăturile care permit unui centru sintactic funcțional (în engl. *functional head*) să legitimeze elipsa unui subordonat. De exemplu, López⁵ consideră că legătura dintre materialul elidat și antecedent este mediată de o categorie funcțională cu proprietatea de a fi *d-linking*,

⁴ David Pesetsky, „Wh-in-situ: Movement and unselective binding”, in Eric Reuland & Alice ter Meulen (eds.): *The representation of (in)definiteness*, Cambridge 1987, p. 98–129.

⁵ Luis López, „Ellipsis and discourse-linking”, in *Lingua*, 110 (3), 2000, p. 187.

care acționează ca mecanism de acroșare între anaforă și antecedent. Din aceeași perspectivă, Al. Nicolae⁶ afirmă că, asemenea operatorilor pasiv și copulativ, verbele modale sunt *d-linked* și astfel buni legitimatori ai elipsei.

Existența acestei proprietăți a fost postulată fără a se explica în ce constă mecanismul de acroșare, de stabilire a legăturii între antecedent și elipsă. Analiza pe care o propun confirmă ideea că legitimatorul elipsei deține proprietăți semantice care facilitează selectarea unui antecedent dintr-un set de alternative prezente în discurs și ilustrează anumite aspecte ale modului în care legitimatorul stabilește o legătură între antecedent și elipsă.

3. LEGITIMATORUL CA MARCATOR SEMANTIC AL MATERIALULUI OMIS

3.1. Perechile legitimator–regent-al-antecedentului

Examinarea elipselor de tip ECAV identificate în corpusurile pe care le-am parcurs a relevat că o proporție substanțială dintre acestea au antecedente care sunt ele însele subordonate unui verb care poate legitima elipsa. Această configurație, în care antecedentul este el însuși subordonat unui posibil legitimator, permite examinarea modului în care sunt marcate semantic perechile antecedent–elipsă.

Reluând exemplul (6):

(7) C: Dacă ai ști cât de mișto era să tragi de fiare!

D: Da, **se poate** [$\sqrt{1}$]. Dar chiar nu **mi-ar fi plăcut** [$\sqrt{2}$].

trebuie remarcat că, dintre cele cinci predicate prezente în exemplul de mai sus, doar unul (*să tragi de fiare*) reprezintă o acțiune concretă. Celelalte patru participă în construcții modalizatoare:

- *dacă ai ști* este un modalizator epistemic care exprimă emfatic convingerea vorbitorului despre un fapt. Îl voi eticheta ca marcatorul modal *EPIST*⁽⁺⁾.

- *cât de mișto era* este un modalizator apreciativ care denotă o părere pozitivă. Îl voi eticheta ca marcatorul *APREC*⁽⁺⁾.

- *se poate* este, în cazul acesta, un modalizator epistemic de incertitudine sau posibilitate. Îl voi eticheta ca marcatorul *EPIST*^(?).

- *chiar nu mi-ar fi plăcut* este un modalizator apreciativ care denotă emfatic o părere negativă. Îl voi eticheta ca marcatorul *APREC*⁽⁻⁾.

Reprezentând un segment de text marcat de un operator modal sub forma *MARCATOR { segment de text }*, textul de mai sus poate fi redat astfel:

Dacă ai ști	cât de mișto era	să tragi la fiare!
<i>EPIST</i> ⁽⁺⁾ {	<i>APREC</i> ⁽⁺⁾ {	<i>să tragi la fiare</i> } }

⁶ Alexandru Nicolae, *The Licensing of Nominal and Verbal Ellipsis in Romanian*, București 2019, p. 352.

Se poate [$\sqrt{1}$]. Dar chiar nu mi-ar fi plăcut [$\sqrt{2}$].
 $EPIST^{(2)}\{\sqrt{1}\}$ $APREC^{(-)}\{\sqrt{2}\}$

Materialul elidat $\sqrt{1}$, marcat de operatorul $EPIST^{(2)}$, are antecedentul corect *cât de mișto era (să tragi la fiare)*, segment marcat de operatorul $EPIST^{(+)}$. Materialul elidat $\sqrt{2}$, marcat de operatorul $APREC^{(-)}$, are antecedentul corect *să tragi la fiare*, segment marcat de operatorul $APREC^{(+)}$. Astfel, fiecare legitimator marchează semantic materialul omis și, în același timp, selectează un antecedent care este marcat asemenea: epistemic în cazul materialului omis $\sqrt{1}$, apreciativ în cazul materialului omis $\sqrt{2}$.

O analiză similară este posibilă în cazul legitimatorilor aspectuali:

(8) Despre Caragiale a scris, despre Eminescu nici nu **a început** [$\sqrt{1}$]⁷.

Pe scara aspectuală prospectiv–incoativ–continuativ–terminativ⁸, antecedentul este marcat de timpul său gramatical ca fiind la capătul terminativ (*a scris*), în timp ce legitimatorul *nici nu a început* se află la capătul prospectiv al scării.

Această analiză sugerează că un legitimator aparținând unei anumite clase semantice va selecta preferențial un antecedent marcat semantic asemenea: un legitimator epistemic, un antecedent marcat epistemic, un legitimator apreciativ, un antecedent marcat apreciativ etc. În aceste situații, se poate spune că mărcile semantice aplicate materialului omis și antecedentului aparțin unui ansamblu comun de alternative care constă în scara de valori aferentă fiecărui tip de modalizare sau aspect: cert–probabil–posibil–incert–improbabil–imposibil în cazul modalizării epistemice, gradul sau forța aprecierii pozitive sau negative în cazul modalizării apreciative, prospectiv–incoativ–continuativ–terminativ în cazul aspectului.

Datele din corpus confirmă ipoteza că ECAV selectează preferențial un antecedent marcat semantic ca aparținând aceleiași scări de valori (modală sau aspectuală) ca antecedentul, în situațiile în care contextul pune la dispoziție un asemenea antecedent. Sunt însă frecvente situațiile în care marca semantică aplicată antecedentului aparține unei scări de valori diferite de cea în care se încadrează legitimatorul, de exemplu legitimator aspectual cu antecedent marcat volitiv:

(9) Ion vrea să citească „Război și pace”, dar încă nu **a început** [$\sqrt{1}$].

Trebuie de asemenea remarcat că legitimatorii ECAV nu sunt doar verbe sau construcții modalizatoare sau aspectuale, ci pot fi și verbe sau construcții evidențiale și cauzativ–factitive. Examinând situațiile din corpusuri în care antecedentul elipsei este el însuși subordonat unui posibil legitimator, am observat totuși că, deși perechile regent–al–antecedentului–legitimator nu aparțin întotdeauna, ca marcatori, aceleiași scări de valori semantice, ele se separă în două clase:

- i) modalizatorii epistemici și verbele evidențiale;
- ii) modalizatorii deontic–volitivi, verbele cauzativ–factitive, operatorii aspectuali și modalizatorii apreciativi.

⁷ *Ibidem*, p. 310.

⁸ GBLR: 244.

Fără a face afirmația că un legitimator dintr-o clasă nu poate selecta un antecedent marcat de un membru al celeilalte clase, nu s-au depistat asemenea exemple în corpusurile pe care le-am parcurs.

În exemplele de mai jos, am îngroșat atât legitimatorul, cât și regentul antecedentului:

3.1.1. Modalizatori epistemici și verbe evidențiale

Antecedent marcat evidențial, legitimator epistemic:

- (10) A: ...**Îți dai seama** c-au apărut în „Unirea”.
D: **Sunt sigur** [√]. (IVLR: 120, adaptat)

Antecedent marcat evidențial, legitimatori epistemici:

- (11) B: Copilu' care **află** la un moment dat că nu este copil [natural, că este adoptat]...

A: Eu **am știut** [√].

B: **Ai știut** dintodeauna [√]? (IVLR: 50)

Antecedent marcat evidențial de un verb al relatării, legitimator evidențial al inferenței:

- (12) A: **Zi-mi**, a fost bună sau rea? Că nu-**nțeleg** [√]. (IVLR: 71)

În exemplul următor, interogația marchează epistemic antecedentul.

Legitimatorii sunt evidențiali/epistemici:

- (13) În astfel de condiții se pot lua decizii majore pentru societatea românească? **Vă întreb** pe dumneavoastră pe toți [√], și **ne întrebăm** pe toți [√]. Nu **cred** [√], sincer. (IVLR: 256)

3.1.2. Modalizatori deontic-volitivi⁹, modalizatori apreciativi, verbe cauzativ-factitive și operatori aspectuali

Antecedent marcat deontic, legitimator apreciativ:

- (14) **Ar trebui să înțelegem** taina... împreunăviețuirii... a Maicii cu Pruncul... a Maicii Domnului cu Pruncul Iisus. Dar **este greu** [√]. (ROVA: 16)

Antecedent cu regent cauzativ, legitimatori deontici:

- (15) Deci dacă **poți** [√], și **ai timp** [√], io **recomand** la toată lumea să-ți faci lucrările în casă. (IVLR: 137)

Antecedent marcat volitiv, legitimator deontic:

- (16) E rău și **să vrei să mănânci**, să-ți fie foame, și **să nu poți** [√]. (IVLR: 83)

Antecedent marcat volitiv (intențional), legitimator aspectual:

- (17) **Promisese să scrie un articol pentru Taxation** și nu **începuse** încă [√]. (RoRefTrees)

⁹ Includ (pseudo-)modalitatea dinamică în modalizarea deontic-volitivă.

Antecedent marcat deontic, legitimator apreciativ:

(18) **Să nu cumva să le dai jos. C-o să-ți pară rău** [√]. (ROVA: 58)

Pentru a explica această separare a perechilor legitimator–regent-al-antecedentului, propun să arăt că, pe lângă scările de valori individuale modale și aspectuale, există două ansambluri de alternative mai largi ale marcătorilor semantici, unul vizând evaluarea unei informații, iar celălalt înfăptuirea unei acțiuni, și că legitimatorul unei elipse va selecta preferențial un antecedent marcat ca aparținând aceluiași ansamblu.

3.2. Ansamblul marcătorilor care vizează evaluarea unei informații

Modalitatea epistemică vizează gradul de certitudine sau incertitudine a locutorului asupra adevărului unui fapt enunțat. Evidențialitatea contribuie la modalizarea epistemică, întrucât judecata privind adevărul unui fapt depinde de sursa din care provine o informație (GBLR: 632). Așadar, marcătorii epistemici și evidențiali formează ansamblul marcătorilor care pun în discuție adevărul unei informații – în mod direct în cazul marcătorilor epistemici, implicit prin precizarea sursei informaționale în cazul celor evidențiali.

3.3. Ansamblul marcătorilor care vizează înfăptuirea unei acțiuni

Lyons¹⁰ afirmă că modalitatea deontică vizează „necesitatea și posibilitatea acțiunilor înfăptuite de agenți capabili de judecată morală” (sublinierea noastră)¹¹. Marcătorii volitivi și cauzativ-factitivi descriu de asemenea atitudinea agentului față de necesitatea și posibilitatea înfăptuirii unei acțiuni. Voliția este aspectul neprescriptiv al modalității deontic-volitivă. Factitivitatea și permisivitatea se pot asimila modalității deontice printr-un proces semantic asemănător cu pasivizarea¹²:

cineva/ceva îl obligă pe X să facă P → X este obligat să facă P → X trebuie să facă P

cineva/ceva îi permite lui X să facă P → lui X i se permite să facă P → X poate face P

Consider că verbele cauzative pot fi asimilate modalității deontic-volitivă prin procese similare:

I-am convins pe X să facă P → X este convins să facă P → X vrea să facă P

I-am sfătuit pe X să facă P → X este sfătuit să facă P → X se cuvine să facă P

Verbele aspectuale (în folosirea lor tranzitiv-agentivă) participă la acest ansamblu în virtutea faptului că indică stadiul în care se află înfăptuirea unei acțiuni de către un agent.

¹⁰ John Lyons, *Semantics* (vol. 2), Cambridge 1977, p. 823.

¹¹ În original, „deontic modality is concerned with the necessity or possibility of acts performed by morally responsible agents”.

¹² John Lyons, *op. cit.*, p. 836.

Nu există niciun motiv ca modalizarea apreciativă să aparțină acestui ansamblu de marcatori (sau celuilalt). În exemplul următor, o elipsă cu legitimator apreciativ are un antecedent marcat evidențial.

(19) TRAHANACHE (cătră Cațavencu, care a coborât spre el și Tipătescu):
Și așa zi, ai? [ești] d-ai noștri, stimabile? bravos! **mă bucur** [√].

CAȚAVENCU: Venerabile neică Zahario! în împrejurări ca acestea (mișcat) micile pasiuni trebuie să dispară.

(I.L. Caragiale, *O scrisoare pierdută*)

Antecedentul [ești] d-ai noștri este marcat evidențial de expresia *Și așa zi, ai?* care indică că Trahanache a remarcat alinierea publică a lui Cațavencu cu „ai noștri”, în timp ce legitimatorul *mă bucur* este apreciativ.

Consider că elipsele sau antecedentele marcate apreciativ apar mai frecvent împreună cu elipse sau antecedente marcate deontic-volitiv pentru că aprecierea (mai ales pozitivă sau negativă) a unei acțiuni servește, ca și modalizarea deontic-volitivă, ca motiv sau explicație pentru îndeplinirea sau neîndeplinirea acțiunii respective. Totuși, după cum am arătat în exemplul (19), nimic nu împiedică ca o informație, evaluată epistemic, să fie antecedentul unei construcții eliptice în care aceeași informație este evaluată apreciativ. În consecință, marcatorii apreciativi nu se încadrează exact în unul dintre aceste două ansambluri de marcatori.

4. EXEMPLE DE SELECTARE A ANTECEDENTULUI PE BAZA MĂRCILOR SEMANTICE

Exemplele următoare ilustrează modul în care preferința pentru antecedentele marcate asemenea materialului omis explică selectarea corectă a antecedentului din structuri sintactice care presupun înlănțuirea de marcatori (de exemplu, *știi că trebuie să fac ceva*).

(20) ...acum știu că trebuie să o apuc pe un drum și nu **pot** [√].

(wowbiz.ro)

Legitimatorul deontic-volitiv *pot* selectează antecedentul *să o apuc pe un drum*, marcat de asemenea deontic-volitiv de regentul său *trebuie*. Nu selectează grupul verbal *trebuie să...*, marcat epistemic de regentul său *știi*, și nici grupul verbal *știi că...*, care nu este marcat.

(21) ...de teamă că nu apucă, în două ore, să rezolve tot ce **și-au propus** [√].

(cancan.ro)

Legitimatorul volitiv *a își propune* selectează antecedentul *să rezolve*, marcat deontic-volitiv de regentul *a apuca* (cu sensul de „a reuși, a putea”), nu grupul verbal *nu apucă să...*, marcat epistemic de regentul său *de teamă că...*, care denotă incertitudine.

Rolul sintactic poate marca de asemenea un grup verbal. Exemplele următoare conțin circumstanțiale de scop, rol care implică intenționalitatea, voliția.

- (22) Au venit două buldozere să mă scoate [sic!] și nu **au putut** [√].
(cancan.ro)
- (23) Mi-am deschis gura să mănânc și eu ceva că n-**am putut** [√]... .
(cancan.ro)

În ambele exemple, antecedentul selectat de legitimatorul deontic-volitiv este circumstanțiala de scop, nu regenta acesteia, care nu este marcată.

Următoarele exemple vizează legitimatori epistemici:

- (24) Când am văzut că Vulpita este pe locul 1 și piesa mea nu mai e pe 1, nu mi-a venit **să cred** [√] pentru că nu am înțeles de ce oamenii dau click pe ea.
(cancan.ro)
- (25) De data aceasta, Gina le-a făcut admiratorilor o surpriză, iar aceștia au aflat cum îl strigă vedeta, prin casă, pe Smiley. Iar unora nu le-a venit **să creadă** [√].
(cancan.ro)

În aceste exemple, legitimatorii epistemici selectează ca antecedente grupurile verbale marcate evidențial și nu verbele evidențiale în sine (*am văzut*, respectiv *au aflat*), demonstrând preferința elipsei pentru antecedentele care sunt marcate ca aparținând aceluiași ansamblu de posibilități.

În multe dintre aceste exemple, antecedentul este și grupul verbal cu centrul cel mai apropiat în text de situl elipsei. Pentru a arăta că elipsa nu selectează obligatoriu ca antecedent grupul verbal proxim, propun următorul exemplu:

- (26) Știu că trebuie să cred că voi câștiga, dar nu **pot** [√]!

Grupul verbal proxim este *voi câștiga*, dar legitimatorul deontic-volitiv *pot* selectează ca antecedent grupul verbal *să cred că...*, marcat deontic de regentul său *trebuie*, și nu celelalte grupuri verbale, care sunt marcate epistemic sau nu sunt marcate.

5. CONCLUZII

Exemplele de ECAV extrase din corpusuri arată că legitimatorul ECAV selectează preferențial un antecedent marcat semantic asemenea materialului omis, asemănarea dintre două mărci semantice constând în apartenența lor la un ansamblu comun de alternative. Am identificat două clase de ansambluri: i) ansambluri mai restrânse, care constau în valorile unei scări individuale modale sau aspectuale și ii) două ansambluri mai largi, constând în marcatorii care vizează evaluarea unei informații, respectiv înlăptuirea unei acțiuni de către un agent.

Selectarea antecedentului corect depinde și de alți factori, pe lângă încărcătura semantică a legitimatorului, având în vedere că nu este obligatoriu ca antecedentul să fie marcat în mod evident modal sau aspectual. Totuși, preferința pentru antecedente marcate asemenea materialului omis reprezintă un indiciu valoros pentru identificarea corectă a antecedentului, mai ales în situațiile în care grupul verbal în care se află antecedentul conține înlănțuiri de marcatori.

GLOSE, SURSE

- GALR – Valeria Guțu Romalo (ed.), *Gramatica limbii române*, vol. I – *Cuvântul*; vol. II – *Enunțul*, București, 2008.
- GBLR – Gabriela Pană Dindelegan (ed.), *Gramatica de bază a limbii române*, București, 2010.
- IVLR – Liliana Ionescu-Ruxăndoiu (coord.), *Interacțiunea verbală în limba română actuală. Corpus selectiv. Schiță de tipologie*, București, 2002.
- ROVA – Laurenția Dascălu Jinga (coord.), *Româna vorbită actuală (ROVA). Corpus și Studii*, București, 2011.
- RoRefTrees – Verginica Barbu Mititelu, Ion Radu, Radu Simionescu, Elena Irimia, Ceneal-Augusto Perez, „The Romanian Treebank Annotated According to Universal Dependencies”, în *Proceedings of HrTAL2016*, Dubrovnik, Croația, 2016.
- Ion Luca Caragiale, *O scrisoare pierdută*, în *Opere* (vol. 1–3). București 1959–1962.

**THE SEMANTIC PROPERTIES OF THE LICENSER
AND THE IDENTIFICATION OF ELLIPSES' ANTECEDENT**

(Abstract)

This paper deals with the ellipsis of a clausal complement licensed by an attitude or aspectual verb. Based on data from oral and written Romanian language corpora, this paper shows that this type of ellipsis preferentially selects an antecedent that is semantically marked alike to the omitted material. This preference correctly predicts the antecedent of the ellipsis when the context provides several grammatically possible antecedents.

Cuvinte-cheie: elipsă, legitimator, antecedent, *d-linking*, semantică.

Keywords: ellipsis, licenser, antecedent, *d-linking*, semantics.

*Universitatea din București
Școala doctorală a Facultății de Litere
str. Edgar Quinet, nr. 5–7
hartular@gmail.com*

Dana-Luminița Teleoacă

**TERMENI RELIGIOȘI MOȘTENIȚI
CU ARIE LARGĂ DE DIFUZARE ÎN ROMANIA:
LAT. *COMMUNICARE*, **COMMUNICARE***

1. Verbul *communicare* este tratat în Ernout–Meillet (2001/1959: 421) în relație cu *munia*, *-ium* „funcții oficiale, datorii, sarcini ale unui magistrat”¹, forma (refăcută) de neutru singular, *munium*, fiind echivalată în glose (v. C.G.L., II 504, 37, *apud* Ernout–Meillet, *loc. cit.*) prin gr. λειτουργία (la origini, „muncă de folos obștească”), termen care, așa cum se știe, va fi (și el) selectat în vocabularul religios. După toate probabilitățile, lat. *communicare* este cunoscut ca „termen tehnic creștin” numai după anul 400², anterior acestei date el circulând cu sensul profan „a împărtăși”, accepție atestată la o serie de scriitorii clasici.

2. Sensul dezvoltat în latina bisericească, și anume „a (se) împărtăși *cu sfintele taine*”, va fi continuat în toate idiomurile romanice în care *communicare* a fost moștenit, aspect care îl îndreptățește pe Noica (1987: 188) să vorbească despre... *cuminecarea românei* cu multe alte limbi romanice „în spiritul acestui cuvânt”³. În această ordine de idei, trebuie spus că în cele mai multe dintre limbile romanice a fost continuată o variantă mai târzie a verbului *communicare*, și anume **communicare* „a da împărtășanie”, deși această formă este regăsită, într-o serie de cazuri, în aspectul regional sau arhaic al unei limbi sau al alteia. Mai exact, lat. **communicare* a stat nu doar la baza rom. *cumineca*, ci și a gen. *komingá*, v.pad. *comincar*, lomb. *skuminiar*, v.fr. *comengier*, prov. *comenegar*, cat. *combregar*, respectiv a navarez. *comingar* (cf. REW 2090, unde este menționat și basc. *komekatu*). Forma (clasică) *communicare* „a împărtăși” a fost păstrată în aria iberoromantică, mai exact în spaniolă și portugheză (cf. sp. *comulgar* și pg. *comungar*). Diferențierile în context romanic se vor impune inclusiv la nivel semantic, dacă vom admite că doar în aria occidentală a romanității *communicare*/**communicare* a fost continuat atât

¹ Din aceeași familie lexicală făceau parte și alți termeni, unii dintre aceștia fiind ulterior preluați în limba bisericească. Astfel, în Ernout–Meillet (*loc. cit.*) sunt menționați: adj. *communis*, *-e* „qui partage les charges” (sens neatestat), „commun” (prin opoziție cu *proprius*), lexem ce corespunde gr. κοινοός; *communiter*, *communitas* (cf. gr. κοινοότης) sau *communio*, *-onis* „comunitate” – substantiv selectat în latina bisericească, cu accepția „comuniune”, de unde *excommunicus*, *excommunio/-onis*, sinonime cu *excommunicatus*, *-catio*.

² Cf. Koffinam, *Geschichte des Kirchenlateins*, I, p. 73 ș.u. (*apud* Pârvan 1911: 132).

³ Ca orice prânz sacru, *euharistia* este un „act social” prin excelență, avându-și originea în *sabbatul evreiesc* și prezentând o serie de elemente comune cu misterele credințelor orientale, în special cu cel al lui *Mithras* (Zugravu 1997: 300; v. și Șăineanu 1999/1887: 82 sq.).

cu accepție religioasă, cât și laică (v., de ex., cazul sp. *comulgar* (relig.) „dar la sagrada comunión a alguien”, „recibir la sagrada comunión”; „coincidir en ideas o sentimientos con otra persona”, *apud* DRAE), nu și în română, deși în unele dintre sursele lexicografice sunt menționate inclusiv accepții... laice ale verbului *a cumineca*, semnalate pentru româna arhaică (cf. „a fi sau a se pune de acord, a comunica, a avea legături cu cineva”, „a se face părtaș”, „a avea parte de”, *apud* DA 1940: 977; v. și MDA₂ 2010 [I]). Dacă vom cădea însă de acord că astfel de întrebări reflectă utilizarea *figurată, metaforică* a verbului în discuție, neconstituind, altfel spus, expresia unui semantism matricial în relație cu sensul originar al verbului din latina clasică, atunci implicit vom admite *particularizarea românei* în arie romanică⁴. Legat de acest aspect, ar putea prezenta relevanță inclusiv faptul că lat. *communicare*/**comunicare* a fost păstrat cu sens religios și la sud de Dunăre, mai exact în aromână (cf. ar. *cumânic/cuminic*) și în meglenoromână (cf. mgl. (*mi*) *cuminic* „cuminec, împărtașesc”)⁵, acesta regăsindu-se cu accepție exclusiv religioasă și în albaneză (cf. alb. *kungoj* „donner la communion”, *apud* Vătășescu 1997: 507). În perspectiva observațiilor formulate, vom putea afirma că, în limba română *actuală*, cele două sensuri ale lat. *communicare*/**comunicare*, religios și laic, corespund semantismului termenului moștenit (cf. rom. *cumineca*), respectiv semantismului aferent împrumutului ulterior din franceză (cf. rom. *comunica*). Dublete etimologice similare se regăsesc, de fapt, și în celelalte limbi romanice, aspect remarcat, în lingvistica românească, încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea, de Lazăr Șăineanu, care vorbea despre „diferențierea cuvântului latinesc în două forme colaterale” (Șăineanu 1999/1887: 82 sq.), menționând în acest sens (sp.) *comulgar/comunicar*, (pg.) *commungar/communicar* și (fr.) *communier/communiquer*⁶.

Dacă vom respinge o astfel de ipoteză, atunci se va impune să recunoaștem o *unitate (semantică) mai pregnantă în context romanic, la care participă și româna prin fapte... arhaice de limbă* (v. semantismul laic al verbului *cumineca* în româna veche). Nu ar fi, de altfel, unica situație de acest gen (v., de ex., subst. *scriptură*, atestat în româna arhaică și cu sens laic, nu doar religios, asemenea heteronimelor corespunzătoare din celelalte limbi romanice).

3. În dacoromână, *cumineca* (în textele rotacizante, *cumereca*) – atestat în *Psaltirea Scheiană* (1573–1578, Ps. Sch. 105, 28, *apud* TDRG 1986 [I]: 698) și

⁴ Un astfel de punct de vedere este asumat, de pildă, de Vasile Pârvan (v. Pârvan 1911: 132), care susține semnificația *strict religioasă* a termenului din română (v., în același sens, și Vătășescu 1997: 451).

⁵ V., în acest sens, observațiile furnizate de surse, precum: Papahagi (1902: 206), DDA (1974: 405), Mihăescu (1993: 298) sau TILR (2018 [I]: 504). Pentru aromână, DDA (*loc. cit.*) menționează și derivatele conotate religios: *cum(â)nicare* „action de donner la communion”, *cuminicat* „qui a reçu les sacrements”, respectiv *cumnicătură* „communion” (cf. și mgl. *cuminicătură*).

⁶ Așa cum arătam însă, reflexele moștenite în aria occidentală a romanității prezintă atât accepție religioasă, cât și laică.

semnalat cu numeroase ocurențe în texte din sec. al XVI-lea precum *Psaltirea Scheiană*, *Psaltirea* sau *Liturghierul* coresiene (v. Dimitrescu 1973: 141) – este utilizat (în tipar tranzitiv, dar și reflexiv) cu sensul „a (se) împărtăși cu sfintele taine; a da împărtășania/a primi, după spovedanie, din partea preotului, împărtășania sau cuminecătura (la catolici, euharistia), constând din vin și pâine sfințită (simbolizând sângele și trupul Mântuitorului) spre a se curăți de păcate; a (se) griji” (DA 1940 [I/II] 1940). În tipar reflexiv, *a cumineca* se construia în vechea română și prepozițional (cf. prep. *în, de, cu*), respectiv cu dativul, în astfel de situații lexicalizând sensurile „a fi inițiat în tainele unei credințe, a aparține unei biserici, a se împreuna cu biserica”; „a se face părtaș, a avea parte de, a se împărtăși” (v. și MDA₂ 2010 [I]). În DA se menționează și accepția regională (Trans.) „a spăla un păcat prin cuminecătură”, marcată „neobișnuit” (cf. „S-ar mira de tine-altarul/ Ce păcat *ai să cumineci*”, Coșbuc, B., 80). Și alți termeni din aceeași familie au fost atestați în secolul al XVI-lea; este vorba despre derivate, precum: *cuminecare*⁷ (1581, Coresi, Omil. 479, *apud* TDRG 1986 [I] 1986: 698), *cuminecat* și *cuminecătură* (1581, Prav. Lucaci 208b, 238a, *apud ibid.*)⁸. *Cuminecăciune* (< lat. *communicationem*) „a treia din cele șapte taine ale credinței creștine”⁹ nu a fost atestat mai devreme de cea de a doua jumătate a secolului următor, și anume în anul 1679, la Dosoftei (*apud* TDRG, *loc. cit.*).

4. Deși în sursele lexicografice românești *a (se) cumineca* „a primi sau a da cuminecătură” nu este conotat nici arhaic¹⁰, nici rar, urmărirea ocurențelor acestuia în *literatura bisericească modernă/actuală* furnizează argumente în favoarea slabei sale utilizări. La nivelul aceluiași cadru discursiv, *griji – grijanie* nu apar deloc în textele considerate de noi, aceste lexeme fiind foarte probabil receptate drept profund populare/familiare¹¹ și, implicit, mai puțin compatibile cu solemnitatea conceptului¹². În acest context, pătrunderea treptată a lui *cumineca (cuminecare)* într-un fond *pasiv* al lexicului religios românesc și, implicit, al limbii române se va fi putut produce nu sub presiunea dominatoare a unor sinonime slave, ci – așa cum vom vedea *infra* – în condițiile concurenței exercitate de unele derivate pe teren intern, mai exact de verbul *împărtăși* și de perechea sa nominală – *împărtășanie/împărtășire*. În conformitate cu rezultatele cercetării noastre, unicele texte (dintre cele considerate

⁷ În vechile tipărituri (v., de exemplu, *Cronica Călugărului Moxa* sau *Pravila lui Matei Basarab*) apare forma cu asimilare vocalică *cumenecare*.

⁸ Termeni consemnați și în alte texte din sec. al XVI-lea (v. Dimitrescu 1973).

⁹ *Cuminecăciune* stabilește o relație de sinonimie cu *cuminecătură*, dar și cu *împărtășanie/împărtășire* (cf. sl. bis. *priče"šiti*), respectiv *grijanie*, acesta din urmă un termen conotat popular/familiar.

¹⁰ Conotația „inv.” apare exclusiv în cazul accepțiilor laice consemnate și al sensului religios „a aparține unei biserici”, accepția religioasă „a primi sau a da cuminecătură” fiind însoțită, de regulă, de una dintre mențiunile: „în practicile religioase”, „în religia creștină” sau „(Bis.)”.

¹¹ Relevanță în acest sens prezintă (inclusiv) selectarea substantivului *grijanie* în expresii injurioase (cf. „*grijania* mă-sii!”).

¹² În schimb, cei doi termeni fac parte (*azi*) din vocabularul religios al omului de rând, obișnuit (de la țară).

pentru analiza de față) în care (încă?) apar verbul moștenit din latină și unele nominale corespunzătoare acestuia (v. subst. *cuminecătura*) sunt textul rugăciunii creștine ortodoxe și manualul catihetic ortodox. În primul dintre acestea am înregistrat participiul *cuminecat* (cf. de ex., „[...] să fiu aflat pregătit, *cuminecat* [...] și să fiu aflat demn de Împărăția Ta”, Rug. 2007: 44), în cel de al doilea – subst. *cuminecătura*, grafiat cu majusculă și ocurent, de regulă, în sintagma *Sfânta Cuminecătura*¹³, așa cum se poate observa și în contextul: „Pâinea sufletului nu este numai cuvântul lui Dumnezeu, adică cunoașterea și înțelegerea Evangheliei, ci și *Sfânta Cuminecătura*, adică împărțirea cu Sfântul Trup și Sânge al Domnului și Mântuitorului nostru Iisus Hristos” (ÎCO 1992: 220). Verbul *cumineca* a fost consemnat de noi și în unele materiale creștine didactice publicate online (cf., de ex., „Creștinul care a aflat dragostea Lui, *se cuminecă cu Hristos* neîncetat și prin aceasta se face nemuritor”, <www.crestinortodox.ro/.../viata-crestina-dupa-sfantul-i>).

A împărțăși, împărțășanie, împărțășire constituie în mod evident unitățile lexicale în favoarea cărora s-a manifestat opțiunea textului bisericesc modern/actual. Ocurențele consemnate pentru verbul *a împărțăși*, preponderent în textul rugăciunii creștine (ortodoxe) și în manualul catihetic (ortodox), relevă utilizarea acestuia atât în tipar activ tranzitiv, cât și reflexiv, așa cum se poate observa și în exemplele pe care le reproducem mai jos:

„[...] apoi, luând pâine și vin în mâinile Tale cele Sfinte și binecuvântându-le, cu puterea Ta cea dumnezeiască, le-ai făcut Însuși Trupul și Sângele Tău, cu care *i-ai împărțășit*, zicând (*s.n.*): ‘Luați, mâncați și beți, că acestea sunt Trupul și Sângele Meu, pentru ca să se ierte păcatele voastre’” (Rug. 2007: 48, *Rugăciunea de joi*); „Cum eu, tină fiind, *mă împărțășesc* cu dumnezeiescul Trup și Sânge” (Rug. 2004: 189); „[...] și o dată pe Sine Părintelui Său ca jertfă aducându-Se, pururea Se junghie, sfințind pe cei ce *se împărțășesc* cu Dânsul” (Rug. 2007: 101 sq.); „Sfântul Simion al Tesalonicului [...] îngăduia prin pogorământ ca, chiar și un cântăreț sau un credincios mai curat și mai cucernic să poată *împărțăși* pe cel ce e pe moarte” (ÎCO 1992: 276); „Din Biserică fac parte toți cei uniți prin această credință în Hristos, care *se împărțășesc* din aceleași Sfinte Taine și care sunt împărțiți în cler și popor” (*ibid.*, 129) ș.a.

Împărțășanie este întrebuințat de regulă în sintagma *Sfânta Împărțășanie*, cu atestări în special în discursul catihetic (cf., de ex., „*Sfânta Împărțășanie* alcătuiește merindea cea mai scumpă și mai de pe urmă [...] pe care repausatul o ia cu sine pe drumul cel lung al veșniciei”, ÎCO 1992: 295; „Cât privește *Sfânta Împărțășanie*, ea fiind arvuna vieții veșnice și chezașia învierii...”, *ibid.* ș.a.), unde apare și *Taina Împărțășaniei*, sintagmă ocurentă și în textul ortodox de rugăciune și căreia îi corespunde în scrierile heterodoxe/catolice *Sacramentul Euharistiei* (v., de ex., Rug. 1987: 11). În textul ortodox de rugăciune l-am consemnat și pe *împărțășire* (cf., de ex.,

¹³ Mult mai frecvent însă, în economia aceluiași cadru discursiv, apare *Sfânta Împărțășanie* (cf. și *infra*, discuția noastră); de altfel, în contextul reprodus *supra*, glosarea sintagmei *Sfânta Cuminecătura* se realizează prin apelul la substantivul *împărțășire*, iar nu la *cuminecare*.

„*Împărtășirea* nemuritoarelor Tale Taine, Hristoase, să-mi fie mie acum [...] solire spre adăugirea și înmulțirea dumnezeieștii Tale bunătați...”, Rug. 2004: 187), termen atestat și în catehismul catolic, unde acesta este ocurent inclusiv în locuțiunea verbală *a intra în împărtășire (cu)* „a se împărtăși”: „... toți aceia care se hrănesc din unica pâine frântă, Cristos, *intră în împărtășire* cu El și formează în El un singur trup” (CC 1993: 292).

5. Că *împărtăși* – *împărtășanie/împărtășire* reprezintă cuplul reținut în câmp discursiv bisericesc o demonstrează, cel puțin într-o anumită măsură, inclusiv urmărirea ocurențelor acestor termeni, precum și a sinonimelor lor, menționate mai sus (cf. *a (se) cumineca* – *cuminecare/cuminecătură/cuminecăciune*, *a (se) griji* – *grijanie*), la nivelul *literaturii populare/paremiologice românești*. Astfel, unica pereche reprezentată... integral în proverbele românilor este – fapt deloc surprinzător – ‘*a se griji* – *grijanie*’ (cf., de ex., *Cine vrea să se grijească se pune de postește*, Zanne, VII, 9; *Să-i dai grijanie fără spovedanie!*, Id., *ibid.*). În aceeași ordine de idei, deși *cumineca* nu a fost consemnat de noi în colecția Zanne, totuși acesta este reprezentat prin două dintre derivatele sale nominale, și anume *cuminecare* (*cumnicare*), respectiv *cuminecătură*, substantive selectate alternativ în unul și același tipar paremiologic (cf., în acest sens, *Nu are nici pentru cumnicare/cuminecare* – *Nu are nici pentru cuminecătură*, Zanne, VI, 538). Nici *împărtăși* nu figurează în proverbele din colecția Zanne, aici apărând sporadic subst. *împărtășanie* (cf. *A fi aproape de... ca Turcu’ de împărtășanie*, Zanne, VI, 422, tipar aflat, de fapt, la granița cu unitățile frazeologice).

6. Având în vedere că rom. *cumineca* constituie reflexul moștenit al lat. **comunicare*, putem afirma că româna aparține unei arii romanice *continue*, în condițiile în care varianta fonetică menționată a fost păstrată în cele mai multe dintre limbile neolatine în care verbul respectiv a fost moștenit. Pe de altă parte, româna se distribuie în aceeași clasă cu franceza, italiana și spaniola, dacă vom considera statutul descendenților lat. **comunicare* în aceste idiomuri, statut definibil în relație cu registrul *arhaic* sau/și *regional*.

Termenul s-a conservat și la sud de Dunăre, asemenea, de altfel, și altor lexeme cu arie largă de difuzare în România (v., de ex., *baptizare*, *coronare*, *draco*, *inclinare*, *monumentum*, *quadragesima* ș.a.¹⁴), acesta regăsindu-se, în calitate de împrumut, și în albaneză.

Individualizarea românei în context romanic se poate susține cu privire la dimensiunea semantică, însă numai dacă vom cădea de acord asupra faptului că accepția laică a verbului *cumineca* este expresia unui semantism figurat, secundar, iar nu a unui matricial, reflectând, mai exact, sensul originar al verbului din latina clasică.

¹⁴ V. Dana-Luminița Teleoacă, *Termeni latini moșteniți cu arie largă de difuzare în România* (lucrare în manuscris).

Cumineca face parte din categoria termenilor moșteniți cu arie largă de difuzare în România pentru care au fost consemnate multiple ocurențe în primele texte românești (cf., în acest sens, și *boteza*, *crediță*, *cununa*, *drac*, *închina* sau *mormânt*), unde au fost atestați alături de cuvinte din aceeași familie lexicală (cf., de ex., *cuminecare* și *cuminecăciune*).

Deși în sursele lexicografice ale românei *a (se) cumineca* „a primi sau a da cuminecătură” nu este conotat arhaic, nici măcar rar, urmărirea ocurențelor acestuia în literatura bisericească modernă/actuală furnizează argumente în favoarea slabei sale utilizări. Aspectul semnalat se poate explica în relație cu concurența exercitată, în diacronie, din partea unor structuri lexicale de altă proveniență, în speță internă. Astfel, lui *cumineca* (verb atestat de noi sporadic în rugăciunea creștină ortodoxă și în catehismul ortodox, unde am consemnat participiul *cuminecat* și subst. *cuminecătură*) i-a fost preferat vb. *împărtăși*, derivat intern de la o bază lexicală moștenită (cf. și subst. *împărtășanie*, *împărtășire*).

În discursul paremiologic românesc, *cumineca* a fost indirect atestat, și anume prin unii termeni din aceeași familie, cum sunt *cuminecare/cumnicare* și *cuminecătură* (v. și alți termeni moșteniți cu arie largă de difuzare în România, care se află în aceeași situație, mai exact vb. *comânda* și subst. *cumătru*).

Verbul în discuție nu a fost selectat în vocabularul reprezentativ al românei, acesta neîndeplinind condiția apartenenței la vocabularul actual standard (v. Sala *et alii* 1988)¹⁵. Nici dubletele sinonimice ale acestuia, *a se griji*, respectiv *a se împărtăși*, nu au fost reținute în vocabularul reprezentativ.

BIBLIOGRAFIE

Surse

- Carte de rugăciuni* (ediția a VII-a), București, Arhiepiscopia Romano-Catolică de București, 1987 [Rug. 1987].
- Carte de rugăciuni*, Tipărită cu binecuvântarea Î.P.S. Sale Dr. Laurențiu Streza, Mitropolitul Ardealului, Sibiu, Editura Andreiana, 2007 [Rug. 2007].
- Carte de rugăciuni pentru trebuințele și folosul creștinului ortodox*, Tipărită cu binecuvântarea Prea Fericitului Părinte Teoctist, Patriarhul BOR, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al BOR, 2004 [Rug. 2004].
- Catehismul Bisericii Catolice*. Partea I, București, Arhiepiscopia Romano-Catolică de București, 1993 [CC 1993].
- Diccionario de la Real Academia Española*, la 22.ª edición, Madrid, Espasa Calpe, 2001. Online: www.rae.es/recursos/diccionarios/drae [DRAE].
- Dicționarul Academiei/Dicționarul limbii române*, Litera C, I/II, București, Edițiunea Academiei Române, 1940 [DA].

¹⁵ V., în același sens, și alți termeni (cu arie largă de difuzare în România) conotați arhaic/arhaico-popular/-regional și care nu au fost reținuți în vocabularul reprezentativ al românei (cf. *agura*, *comânda*, *cumătru*, *fruntar*, *nun*, *Păresimi*, *staul* și *strigă*).

- Dicționarul dialectului aromân general și etimologic* (ediția a doua augmentată), București, Editura Academiei, 1974 [DDA].
- Ernout, Alfred, Antoine Meillet, 2001/1959, *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, Paris, Klincksieck.
- Învățătură de credință creștină ortodoxă*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1992 [ÎCO 1992].
- Meyer-Lübke, Wilhelm, 1972, *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, Carl Winter. Universitätsverlag [REW].
- Mic dicționar academic*, vol. I (A–ME), vol. II (MI–Z), București, Editura Univers Enciclopedic, 2010 [MDA₂ 2010].
- Tiktin, H., 1986, *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch*, Band I (A–C), Wiesbaden, Otto Harrassowitz [TDRG 1986 [I]].
- Zanne, Iuliu A., 1895–1903, *Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria și Macedonia* [Cu un Glosar româno-francez], vol. I–X, București, Editura Librăriei Socecu & Comp.

Lucrări de referință

- Dimitrescu, Florica, 1973, *Contribuții la istoria limbii române vechi (Indice lexical paralel, sec. al XVI-lea)*, București, Editura Didactică și Pedagogică.
- Istoria limbii române*, vol. I, 2018, București, Editura Univers Enciclopedic Gold, (TILR 2018 [I]).
- Mihăescu, Haralambie, 1993, *La romanité dans le sud-est de l'Europe*, București, Editura Academiei Române.
- Noica, Constantin, 1987, *Cuvânt împreună despre rostirea românească*, București, Editura Eminescu.
- Papahagi, Pericle, 1902, *Meglenoromâni* (Studiu etnografico-filologic), București, *Analele Academiei Române*, Memoriile Secției literare.
- Pârvan, Vasile, 1911, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, București, Atelierele Grafice Socec & Co., Societate anonimă.
- Sala, Marius (coord.), 1988, *Vocabularul reprezentativ al limbilor romanice*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Șăineanu, Lazăr, 1999/1887, *Încercare asupra semasiologiei limbii române. Studii istorice despre tranzițiunea sensurilor*, ediție îngrijită, studiu introductiv și indice de Livia Vasiliuță, Timișoara, Editura de Vest.
- Vătășescu, Cătălina, 1997, *Vocabularul de origine latină din limba albaneză în comparație cu româna*, București, Ministerul Educației, Institutul Român de Thracologie, Bibliotheca Thracologica, XIX.
- Zugravu, Nelu, 1997, *Geneza creștinismului popular al românilor*, Institutul Român de Thracologie, București, Vavila, EDINF SRL.

TERMES RELIGIEUX HÉRITÉS DU LATIN À DIFFUSION LARGE DANS LA ROMANIA : LE LAT. COMMUNICARE, *COMMUNICARE

(Résumé)

Dans l'article ci-dessus, nous présentons la situation du verbe roumain *a (se) cumineca* „donner la communion ; recevoir, après la confession du prêtre, l'eucharistie”, considéré en relation avec l'étymon latin *communicare*/**communicare*, mais aussi avec les langues romanes dans lesquelles celui-ci s'est conservé. Notre discussion relève les similitudes ainsi que les divergences identifiables

dans l'aire romane, sur le plan formel et sémantique. Cependant, la partie la plus consistante de l'étude présente est consacrée spécialement au roum. *cumineca*, pour lequel nous avons suivi des aspects, tels que: la circulation à l'époque de l'ancien roumain, les occurrences dans la littérature ecclésiastique moderne/actuelle ou la valorisation dans le discours parémiologique. Ce sont des aspects le plus souvent traités en étroite relation avec certains synonymes de *cumineca*, particulièrement *a (se) griji* et *a (se) împărtăși*, vu que les destins linguistiques de ces verbes s'entremêlent.

Cuvinte-cheie: termen latin moștenit, verb religios, româna arhaică, literatură bisericască modernă, discurs paremiologic.

Mots-clés: terme latin hérité, verbe religieux, roumain archaïque, littérature ecclésiastique moderne, discours parémiologique.

*Institutul de Lingvistică
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
al Academiei Române
Calea 13 Septembrie, nr. 13
danielateleoaca@gmail.com*

Florin Vasilescu

CUVINTE CU „ETIMOLOGIE NESIGURĂ”. ETIMOLOGIA DIN PERSPECTIVA ELABORĂRII UNUI DICȚIONAR EXPLICATIV

CONSIDERAȚII GENERALE

Un număr însemnat din cuvintele cuprinse în dicționarele limbii române au atașată indicația „etimologia nesigură” sau „etimologie necunoscută”. O asemenea lacună este rezultatul unor cauze obiective și subiective; ne vom referi pe scurt la două cauze subiective.

Demersul etimologic este frecvent afectat de lipsa unor surse lexicografice suficient de cuprinzătoare, din cauza atitudinii autorului de dicționar la alcătuirea listei de cuvinte. Este binecunoscută, spre exemplu, disputa legată de *katharevousa* și *demotiki*; această dispută a influențat modul cum au fost alcătuite dicționarele grecești în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, un număr însemnat de cuvinte regionale nefiind înregistrate. Un alt exemplu privește dicționarele ucrainene accesibile, multe dintre acestea cu o listă de cuvinte din care lipsesc termenii regionali sau arhaici.

Al doilea factor subiectiv, la fel de important precum puținătatea surselor documentare, este modul cum cercetătorul aplică materialului lingvistic un anumit tipar deductiv sau definițional, care favorizează (uneori absolutizând) argumente sau o tipologie anume de abordare a informației. În principiu, prima atestare a unui cuvânt este un element important pentru determinarea etimologiei. Cu toate acestea, în cazul multor cuvinte se poate evidenția așa-numita „dezvoltarea semantică în stea”. Cercetătorul are deci mai multe căi de urmat în elaborarea ipotezelor sale etimologice. Cum vom vedea la mai multe cuvinte discutate mai jos, nu întotdeauna ceea ce se consideră a fi sensul de bază trimite la posibilul etimon.

Prin urmare, uneori definiția de dicționar reține printre elementele de prim-plan informații care nu înlesnesc accesul la originea cuvântului. Astfel devin necesare conjecturi care depășesc criteriul strict semantic, conjecturi care țin de istoria și civilizația poporului de la care s-a făcut presupusul împrumut.

Cum evaluarea trăsăturilor distinctive este esențială pentru etimologia cuvântului, rezultă că alegerea greșită a unui ansamblu de seme determină un raționament care nu se poate valida într-un etimon plauzibil. De obicei, o asemenea alegere se concretizează în etimologii care propun etimoane neatestate, cu explicații ce presupun procese lingvistice complicate.

Ce poate facilita alegerea trăsăturilor distinctive „corecte” din punctul de vedere al etimologiei?

Un rol important îl are contextul istoric imaginat prin evaluarea primei atestări; acesta oferă deseori informații importante despre originea cuvântului sau a unei accepții. În același timp, construirea unei imagini precise despre istoria cuvântului în contextul unor împrejurări istorice complexe se dovedește greu de realizat. Deși istoricii ne avertizează să nu concepem istoria după repere mentale sau tipologice moderne, vom observa că există anumite dimensiuni care se regăsesc în mentalul românesc. Un exemplu interesant și sugestiv este pitacul pe care-l dădea acum aproape 250 de ani domnitorul Nicolae Mavrogheni împotriva vizitiilor care conduceau cu viteză exagerat de mare trăsurile, cauzând accidente deseori mortale (Urechea, *Istoria*, III, 77).

În privința construirii de scenarii care să orienteze căutările etimologice în complexitatea istoriei românești, considerăm că sunt utile următoarele repere:

1. Un rol important în îmbogățirea unei limbi, în general, este ceea ce am putea numi „fascinația imperiului”.

Considerăm că imaginea tradițională a limbii române de entitate latină într-o mare slavă trebuie nuanțată astfel: latinitatea țărilor române s-a păstrat și s-a întărit și prin relație cu imperiile „romane” din nord și, până la 1453, din sud. Observând că geneza tuturor țărilor de limbă romanică a implicat populații germanice, de la vestul la estul Europei, vom evalua și importanța influenței Imperiului de limbă germană asupra locuitorilor vechii Dacii. Astfel, relația daco-romanilor cu limba latină se va fi prezervat și prin relația acestora cu coloniștii germani (mai ales saxoni) și unguri, prin religia catolică și protestantă (*Biblia* și primele texte religioase tipărite), dar și prin relațiile directe cu statele germane (prin transhumanță, relații comerciale etc.). Limba oficială a Imperiului german a fost latina până în timpul lui Iosif al II-lea, care, după 1780, a ridicat limba germană la rangul de limbă oficială a Imperiului. În Transilvania, după 1784, oricine dorea să ocupe o funcție oficială trebuia să cunoască limba germană. Spre sfârșitul secolului al XVIII-lea deci, în Ungaria și în Transilvania, învățații și cei știutori de carte se vor fi confruntat cu necesitatea de a găsi în limbile țărilor respective cuvinte care să înlocuiască termenii latini și să le echivaleze (sau să le preia) pe cele germane.

Deși există tradiția lexicografică de a atribui origine germanică unor cuvinte mai noi, considerăm că putem extinde sfera căutărilor și spre limba latină medievală și cea germană din arealul Sfântului Imperiu German. Considerăm că, pe lângă cuvintele de origine latină, dinspre această sursă vor fi intrat în limba română și cuvinte germane sau ungurești.

Un alt exemplu de „fascinație a imperiului” este predilecția pentru cultura franceză. Aceasta și-a început influența asupra culturii române direct, prin intermediul *Enciclopediei* și al institutorilor francezi din casele boierești. Ea s-a manifestat și indirect, în relație cel mai probabil cu speranța în ajutorul împărătesei Ecaterina cea Mare, care corespundea cu Voltaire (tradus în unele mănăstiri din Moldova, în ciuda anti-creștinismului acestuia). Se poate menționa aici și prestigiul lui Napoleon „Bunăparte” care aproape l-a înlocuit în imaginarul popular pe Alexandru Macedon (Urechea, *Istoria*, IX, 427).

2. Procesul de îmbogățire a fondului limbii române s-a produs, pe lângă relația directă cu diferitele imperii, și prin pătrunderea unor mase mai mici sau mai mari de populații de alte etnii. Aceasta s-a realizat pe fondul acordării de privilegii pentru cavaleri, doctori, farmaciști, meșteșugari etc., sau prin încercările de repopulare a zonelor pustiite de război ori de impunerea unei fiscalizări excesive și abuzive.

Spre exemplu, armatele ruse de ocupație din secolele XVIII–XIX favorizau venirea în țară și naturalizarea vorbitorilor de limbi slave, prin acordarea de libertăți și scutiri de biruri. Sud-vestul țării a fost ocupat multă vreme de austrieci, care au adus și ei coloni. Iar principii pământeni sau fanarioți au susținut din sec. XVII activitatea dascălilor și a slujbașilor greci și folosirea în treburile curente ale țării a limbii grecești, clasice și moderne.

După căderea Ungariei sub stăpânirea otomană (1541–1686) și diminuarea puterii Regatului polono-lituanian, Habsburgii au colonizat cu populație vorbitoare de germană Bucovina și Galiția. Acțiunile administrației habsburgice au condus în a doua jumătate a secolului al XIX-lea la protestele intelectualilor români, care reclamau nu germanizarea, ci „rutenizarea” conașionalilor lor. Prin urmare, în cazul regionalismelor din nordul țării este necesară și evaluarea influenței limbii ucrainene.

3. Pentru lămurirea etimologiei unor cuvinte cu origine neclară se cuvine să se examineze și procesul prin care acestea se vor fi transferat din limba cultă în limbajul popular.

Cum multe cuvinte a căror origine nu este lămurită sunt atestate prima oară în *Chestionarul* lui Hasdeu, putem considera că, în anumite domenii, mentalitatea vorbitorului actual nu este atât de diferită de cea a vorbitorului de acum 150 de ani. Spre exemplu, se păstrează și astăzi o atitudine ambivalentă a omului obișnuit față de rolul câinelui ca animal de companie (rol privit uneori cu o neîncredere ce degenerază în respingere sau ironie, descrise elocvent în schița *Bubico* a lui I. L. Caragiale). Prin urmare, putem considera că originea cuvântului „cotarlă” presupune cel mai probabil o contaminare între cuvintele *cotei* și *șarlă* (cel de-al doilea ridiculizând existența unei cunoscute rase de câini de companie, *King Charles*, un tip de cocker). Un alt exemplu este pasiunea boierilor de acum peste 200 de ani pentru trăsurile de ultimul tip de la Viena, modă care a mers până acolo încât domnitorul Alexandru Moruzi a trebuit să interzică în 1796 importurile de asemenea trăsură, echipate în totală discordanță cu starea țării și a drumurilor (Urechea, *Istoria*, V, 307). Ulterior, vom descoperi în istorie o înclinație similară a oamenilor cu stare pentru achiziționarea trăsurilor franțuzești. Informația este utilă pentru stabilirea etimologiei cuvântului *coviltir*.

4. Multe cuvinte de origine latină sau din greaca veche au fost adoptate în limba română, în epoca premodernă sau modernă, prin intermediul școlii.

În cazul particular al termenilor grecești din limba română, se pot distinge două situații: prima se referă la termenii vechi, care vor fi intrat în limba română în Evul Mediu direct sau prin intermediul limbii vechi slave. A doua situație privește termenii culți. Putem presupune că dascălii greci, ajunși în arealul carpato-danubian,

pentru a compensa decăderea și înrobirea țării lor, vor fi încercat să glorifice virtuțile elenismului, introducând termeni din cultura greacă în limba de adopție. Un alt exemplu edificator este Dimitrie Cantemir, care dă o notă aparte operelor sale prin cuvinte de origine greacă (vezi Scara din *Istoria ieroglifică*). Multe dintre acestea vor fi ulterior readuse în atenția vorbitorilor prin neologismele germane sau franceze.

Un proces similar are loc în cazul latinismelor. Deși îl blamau pe Heliade-Rădulescu pentru neologismele introduse de acesta (1847 *B. contemp.*, IV, 272), învățații latiniști din Transilvania vor fi introdus și ei în limbă cuvinte noi, din latină și germană. Unele din acestea au supraviețuit până azi, altele nu.

5. Deși în principiu istoricii pretind pentru clarificarea unui eveniment sau a unei informații cel puțin două surse, în cazul cuvintelor cu origine neclară deseori nu este posibilă respectarea acestei prescripții. Ea este valabilă în unele situații, dar de cele mai multe ori etimologia unui cuvânt se poate stabili din frânturi de informații, care provin frecvent din surse diferite sau chiar dintr-o singură sursă.

Considerăm că alternativa folosirii unei surse mai puțin cunoscute, care oferă informații pentru stabilirea unei etimologii, este preferabilă aceleia în care utilizăm o sursă prestigioasă ce nu oferă nicio informație utilă pentru demersul nostru (excluzând, astfel, un posibil etimon).

Pentru stabilirea etimologiilor, vom utiliza frecvent definițiile înregistrate în *Dicționarul Academiei* (DA) și în *Dicționarul explicativ* (DEX).

IPOTEZE ETIMOLOGICE

CARCALAC. Un cuvânt care, deși se folosește frecvent în ultimul timp, apare foarte rar în dicționarele noastre. Este perceput ca un cuvânt familiar și dă impresia unei manifestări a fanteziei limbii române. Prima atestare pare să fie în anul 1953, în revista *Viața românească*. Înseamnă „gândac de bucătărie” și, uneori, „insectă supărătoare” (de obicei mai mare); ironic, în contextul pandemiei, „virus” (cu referire la Covid-19). Provine din germanul *Kakerlak* „gândac de bucătărie”, atestat în limba germană din secolul al XVII-lea.

CĂȚĂRA, v. I, „(Despre om) A se urca, apucându-se cu mâinile (de ramuri, de colțurile stâncilor etc.), cf. aburca; (despre unele plante) a crește în sus, prinzându-se de ramuri, de ziduri etc. (cu cârceii)”. (DA)

DA-ul încearcă se lămurească etimologia prin relația cu prima definiție. Vom vedea că cea de a doua este cea lămuritoare. Cuvântul provine cel mai probabil din neogrecul *kantsarono*, care provine la rândul său din *kantza* («croc ou perche armée d'un crochet de fer» – Deheque, 1825). Prin acesta se poate stabili legătura cu adjectivul latin *cant(h)eriatu*s (despre plante, susținut de araci – Gaffiot). Descoperim că, într-un dicționar din 1844 (J. Daviers), *kantsarono* era considerat

învechit în greaca modernă. El este înregistrat însă și în dicționarul lui E. Legrand (1882). Printr-un fenomen firesc de simplificare (frecvent în limbile romanice), secvența *nŃ* se reduce la *Ń*, obținându-se *cățăra*. Nu există atestări suficiente de timpurii în limba română care să presupună o moștenire directă din limba latină.

CLISURĂ, s.f. „Sector de vale îngustă, de tip cheie, în defileul Dunării, sculptat în calcar și roci cristaline”. (D. Enc.)

În *D. Enc. Mar.* se indică drept sursă a acestui cuvânt limba sârbă (limbă în care înseamnă „canion”). În opinia noastră, cuvântul provine cel mai probabil din neogreacă, din *kleisura* „loc fără ieșire, loc de ambuscadă”. Îl descoperim și în *Alexiada* Anei Comnena. Un argument în favoarea acestei ipoteze este existența cuvântului grec *kleisa* «cheie», și a mărturiilor istorice care amintesc despre trecerile frecvente ale armatei bizantine prin zonă. La etimologie se poate adăuga și etimonul sârbesc. Ar trebui să se scrie cu majusculă, Clisura Dunării, la fel ca, spre exemplu, Cheile Bicazului.

CONIȚĂ, s.f. „Impozit plătit pentru cirezile de vite streine de țară, aduse în Moldova pentru pășunat sau cumpărate de către streini, în Moldova, și ținute aici pentru pășunat” (DA).

DA-ul propune ruteanul *kunicja* „răscumpărarea pe care o plătea Domnului cel ce lua de nevastă o șerbă a acestuia”; „răscumpărare pentru vite” (Balkan – archiv., I, 162).

Conform lucrării episcopului Melchisedec, această dare a fost introdusă de Antioh Cantemir, pe vite și cai. În textul lui Neculce, forma cuvântului este „coniță” (conform ediției critice a lui G. Ștrempel). În multe surse se amintește că plata se făcea în „potronici”, monedă polonă, iar în limba română numele dărilor exprimă în majoritatea cazurilor obiectul supus impozitării: coșerit, vădrărit, vinărit, pogonărit, văcărit. (Atât văcăritul, cât și *cunița* se percepeau pentru vite mari și cai). Prin urmare, oricât de interesantă ar fi ipoteza din DA, pare mai probabil că sursa cuvântului, căutată în « lumea » polono-lituaniană, este elementul de formare „koni-”, care înseamnă „cal”.

Neglijarea în definiție a „cailor”, probabil considerați și aceștia „vite”, îndreaptă căutările etimologice într-o direcție eronată, în opinia noastră. Dat fiind că tătarii, cazacii și turcii intrau frecvent în țările române în Evul Mediu, e mai probabil că aceștia erau în căutare de cai sau vite. De altfel, într-un dicționar german de sfârșit de secol XVIII apare, la cuvântul *Wallach*, după sensul de „locuitor al Valahiei”, acela de „armăsar castrat” (Adelung: se dă explicația că operația de castrare provine din Valahia și Ungaria). Din mărturiile unor călători în Țările Române în secolele XVI și XVII, aflăm că hergheliile de cai erau la fel de numeroase precum cirezile de vite. Deseori, acestea erau mănate împreună.

Drept posibil etimon se pot cita mai multe cuvinte care trimit la cai și la activitatea legată de aceștia: ucraineanul *conivniťva*, care înseamnă „creșterea cailor”, polonele *konia* „cai”, *koniarz* „negustor (sau iubitor) de cai”, *koniusz* „grajd pentru cai” (W. Janusz, 1908). Prin urmare, considerăm că numele taxei provine din polonă și/sau ucraineană și se referea inițial doar la cai.

Precum se poate presupune, vorbitorii de limbă română veche vor fi extras elementul de compunere „coni-” și vor fi alcătuit cuvântul *conița*, darea pentru cai. Sau vor fi derivat regresiv un *conițar*, forma românizată a polonului „negustor de cai”. Această ipoteză pare să fie susținută și de atestările din documente, unde apar sintagmele *cunița leșească* și *cunița turcească*, trimițând la originile negustorilor care probabil erau impozitați în funcție de înțelegerile cu țările respective. La darea pentru cai au fost incluse ulterior și vitele mari. Probabil pentru a elimina posibilitatea ascunderii vitelor în herghelii și a cailor în cirezi sau doar pentru a ușura procesul de impozitare. Darea respectivă se mai numea și *cuniță* (după cum se vede în manuscrisele discutate în ediția critică dedicată operei lui Neculce). Dar transformarea lui *o* în *u* poate avea mai multe explicații, de la frecvența alternanță vocalică din limba română la o posibilă influență a germanului *Kuh*, care înseamnă „vită”.

GOȘTINĂ, s.f. „(Moldova, în trecut) Dare pe oi (și pe porci)” (DA). Soluția etimologică propusă în dicționarul citat este: „Înțelesul original pare a fi fost «dare pe porci»; în acest caz am avea un derivat din g(r)oșteiu”. (DA)

„Groștei” ar însemna *porc*. Problema acestui cuvânt este atestarea ulterioară față de data la care a început perceperea dării la care ne referim.

Spre deosebire de alte situații, căutarea în funcție de obiectul sau îndeletnicirea supuse impozitării nu aduce soluții notabile. O altă perspectivă asupra cuvântului presupune să luăm în considerare polonezul *goscina* și ucraineanul *gostina*. Acestea ar reprezenta o trimitere la cuvântul din latina medievală *hostis* (sau *ostis*), care denumea o servitute a vasalului către stăpânul domeniului (și care se achita prin muncă sau se putea echivala cu o sumă de bani, DuCange). De altfel, descoperim o variantă *goscina* în revista *Magazin istoric*, IV, 276/14 („goscina de oierit”). Forma cuvântului se poate explica prin echivalarea *h*-ului cu *g* și adaptarea terminației, ambele după model slav. Este posibil ca peste acest cuvânt (*goscina*, *gostina*) să se fi suprapus sensul care înseamnă și „plată pentru serviciile de cazare”; acestora li se poate adăuga și germanul *gastung* (a oferi cazare și hrană în schimbul plății). Această presupunere ar explica de ce se cereau bani pentru trecere, în contextul Reformei și Contrareformei, care aduseseră în prim-plan virtuțile creștinești (dintre care una importantă era găzduirea străinilor). Având în vedere și că, prin deplasarea turmelor, se putea evita plata birurilor, se explică și impozitarea de două ori pe an, care se întâlnește și la *coniță*. Prin urmare, taxa la care se face referire îi privea pe crescătorii de animale mai mici (oi, capre sau porci) care își deplasau turmele, fiind deci în trecere și erau obligați să plătească fie „găzduirea”, fie dreptul stăpânului locului.

CORCOLÍ, vb. IV. „(Reg.) **1.** A îngriji prea mult (de ceva s. cineva), a răsfăța, a umbla cu binișorul, cu grijă pe lângă cineva, a menaja, a alinta, a dezmierda. **2.** II. Refl. 1°. A se învărti în loc, a-și pierde timpul. **3.** A se ghemui, a se culca (cu referire la câine și pisică). [Var.: **corconí** vb. IV]” (DA).

Cel mai probabil acest cuvânt provine din turcescul *Kurk*, *kurku* „găină clocitoare, cloșcă”. (Redhouse 2007), la care se adăugă sufixul *-li*. Prin urmare,

verbul *kurkuli* ar însemna „a se comporta ca o cloșcă”. Această accepție cuprinde toate cele trei sensuri amintite, de la atenția pentru pui a cloștilor la modul tacticos cum se așază pe ouă. Structura cuvântului corespunde schemei de formare „substantiv + suf. -li” (cf. *Form. Cuv.*, III, 83).

CORD, s.n. „Cuțit folosit în industria pielăriei pentru depilare” (DEX)

Deși această etimologie pare să fi fost lămurită, prin magh. *kard* „sabie”, prin raportare la primul citat de la cuvântul „cuțit” citat în DA (și găsit într-un Tetraevanghel din 1574) se ridică întrebarea dacă utilizarea cuvântului *cuțit* pentru *sabie* este doar o folosire improprie. Credem că, dată fiind atestarea în nordul țării, se pot adăuga aici și polonul *kord* „sabie scurtă” și ucraineanul *kord* „cuțit de vânătoare” (*Andrusyshen*). Aceasta ar fi în concordanță și cu mențiunile privind originea slavă din *Dicționarul Academiei*.

COROZBÎNĂ, s.f. „Pește de mare mărunț, viu colorat, cu capul turtit în partea superioară, cu botul scurt, cu aripioara dorsală foarte lungă și alcătuită din numeroase raze spinoase; cățel-de-mare (*Blennius sanguinolentus*)”. (DEX)

Prin cucerirea orașelor și cetăților de la Dunăre și Marea Neagră de către turci, s-a restrâns accesul țărilor române la mare. Prin urmare, ne așteptăm să găsim indicii privind cuvintele denumind pești de mare în limba turcă sau în cea greacă. Astfel descoperim cuvântul turcesc *horozbina* (definit chiar ca *Blennius* – *Redhouse* 2007). Regăsim cuvântul sub forma unei variante în ediția din 1890 a dicționarului *Redhouse*, *khorospina*, definit „un fel de pește”.

COCIOABĂ s.f. „(Uneori complinit prin «de casă» sau «de bordei») Casă mică ... sărăcăcioasă, veche ... slabă ... și dărăpănată, rea, tupilată și puțin încăpătoare, semănând mai mult a coteț pentru vite, cu păreții slabi, care abia se mai ține... cf. bordei, budă, hardughie, hurubă, magherniță”. (DA).

Chiar dacă etimologia propusă de B. P. Hasdeu pare greșită în ce privește limba tătară, fiind contestată, în limba ucraineană există o întregă familie de cuvinte care se referă la viața nomadă și traiul în cort (*Andrusyshen*). Se pot cita *kociovii* (nomad, adj.), *kocioviște/kociovișta* (cort, baracă sau așezare nomadă), *kociuvania* (viață nomadă), *kocivna* (peregrinare nomadă), *kocivlia* (cort, baracă sau așezare nomadă), *kociuvati* (a duce o viață nomadă, a cutreiera de colo colo). Probabil că din aceste cuvinte s-a extras un formant *cocio-*, *cociu-*, la care s-a adaptat terminația. Varianta *cociubă* (DA) pare să susțină această ipoteză.

COCIOBĂI vb. „(Mold. cu Bucov.) A căuta prin toate părțile ... timp mai îndelungat, cu zgomot, cu de-amănuntul... dar fără rânduială...-Etimologia necunoscută (Legătura cu *cocioabă* pare a fi rezultatul unei etimologii populare)”. (DA).

După cum se poate presupune, elementul de legătură cu *cocioabă* este referirea la viața nomadă și necesitatea de a înjgheba un adăpost temporar. Cel mai probabil, acest cuvânt provine din ucraineanul *kociuvati* (a duce o viață nomadă, a cutreiera de colo colo) cu adaptarea terminației. Anumite accepții pe care DA-ul le înregistrează pentru verbul *a cocioabă* par să provină din contaminarea cu verbul *a cotrobăi*.

COȘMĂGĂ, *coșmăgi*, s.f. „(Reg.) Colibă de lemn ... căsuță, șuricică, șandrama, cocioabă în care stau ciobanii ... iarna; colibă de stof de lângă stână, în care sânt răscolul, strunga, perdeaua”. (DA)

Cuvântul pare să provină din *coșmelie*, cu schimbarea terminației. Din *coșmelie* s-ar fi format *coșmagă* și *coșmag*. Cel de al doilea a fost înregistrat cu varianta *poșmag*. În cazul lui *poșmag* se pot formula două ipoteze: el provine din *coșmag* fie printr-o transformare fonetică (A. Avram, *Probl. et.*, 44), fie prin influența cuvintelor ucrainene *poșivaniia* (a acoperi cu paie sau șindrila) și *poșva*, *poșevka* (bârnă care susține un acoperiș de șindrila).

COȘMELIE, s. f. „Casă sărăcăcioasă, nu tocmai solidă, proastă, ruinată, cf. colibă, bordei, bojdeucă, cocioabă; p. ext. loc de adăpost”. (DA)

Cuvântul provine cel mai probabil din ucraineană, prin relație cu *coșmila* „obiect de paie sau parte de paie a unui obiect” (*Andrusyshen*), poate influențat de *hardughie* (cuvânt derivat, am arătat în altă parte, din grecescul *harturghia*, care înseamnă fabrică de hârtie; o construcție transformată în ruine, din cauza războaielor, a abandonării etc.). Putem menționa aici și cuvintele ucrainene *coșelnic* (papură) și *coșevka* (împletitură de răchită).

COTOLÂN, *cotolane*, s.n. „(Reg.) Știulete de porumb”. (DEX)

Acest cuvânt pare să provină din latinul „cotula”, care nu înseamnă doar măsură de capacitate, dar și unitate de greutate, de aproximativ 300 g (*MLW*). Prin raportare la măsura de capacitate, ar fi reprezentat un vas cilindric de maximum o jumătate de litru. În condițiile unei agriculturi de subzistență, un știulete de 300 g va fi însemnat un lucru remarcabil. Această etimologie ar explica și cuvântul *tulan*, care are sensuri similare și care ar deveni astfel o variantă.

COTOȘMÂN, *cotoșmani*, s.m. „(Pop.) Cotoi, motan (mare). – Et. nec”. (DEX)

Definițiile din dicționarele actuale exclud o accepție dintr-un dicționar mai vechi (cel al lui Costinescu) ce poate lămuri etimologia cuvântului. Această definiție este „motan castrat”. Ea generează raționamentul următor: un motan castrat presupune un animal de companie, deci proprietarul este o persoană din clasa mijlocie, cel puțin, căci țărani prețuiesc pisica doar pentru că prinde șoareci, iar castrarea este o operație inutilă din perspectiva acestei utilități. În același timp, a deține un animal de companie presupune deseori apartenența acestuia la o specie sau o rasă mai rară. La vremea atestării din Costinescu, o rasă aparte era pisica de Angora (numele grecesc al Ankarei) sau o pisică persană, provenind deci tot din Imperiul Otoman. Acestea deveniseră cunoscute și apreciate în întreaga Europă începând cu secolul al XVII-lea. Descoperim pisica de Angora și în dicționarul lui Hasdeu, HEM, II, sub cuvântul „anadol” (altfel spus, „motan din Anatolia”). Deci *cotoșman* ar proveni de compunerea cuvintelor *Cotoi* și *Osman*. Presupusa variantă *cotoman* are o etimologie similară, *cotoi* și *otoman*, deci este un sinonim. Această etimologie este susținută și de atestarea din basmul lui Ispirescu, *Cotoșman năzdrăvan*, al cărui titlu este cel mai probabil o adaptare a titlului povestirii lui Perrault, *Maistre chat ou le chat botte* (în limbile de mare circulație, *Il gatto maestro*, *Der Meisterkatter*, *The master cat*).

COTROBĂÎ, vb. IV. „A căuta cu de-amănuntul răvășind lucrurile, a cerceta prin tot locul; a scotoci; reg. a hojbăi. [Prez. ind. și: *cotrobăiesc*]”. (DEX)

În cazul acestui cuvânt, există două ipoteze ce pot fi evaluate: prima ipoteză este că etimonul pare să fie grecescul *katabrexix* (*foulage* în E. Legrand–frgrec), care înseamnă „călcare în picioare”, dar și „manipulare prin frecare sau tragere, masare metodică” (vezi Littré). Ambele sensuri ar corespunde unui scenariu în care cineva a răvășit o încăpere și calcă pe obiecte, căutând ceva, sau caută printre obiecte, cu gesturi care sugerează apăsarea, masarea. După derivarea regresivă, cuvântul ar fi fost transformat după *cotropi*.

A doua ipoteză presupune contaminarea verbului *cociobăi* cu *cotropi*, exprimând o acțiune de căutare samavolnică, în care se încearcă găsirea obiectelor de valoare în mai multe locuri, de colo colo. Date fiind nuanțele semantice amintite în DA, la *cociobăi* și relativa simplitate a transferului, înclinăm spre cea de a doua ipoteză.

COTROPÍ, *cotropesc*, vb. IV. Tranz. **1.** A ocupa prin violență, a pune stăpânire pe un teritoriu străin în mod abuziv și brutal; a încălca, a invada. ♦ Refl. (Rar) A se nărui, a se prăbuși. **2.** Fig. A acoperi, a cuprinde din toate părțile; a copleși. (DEX)

Acest cuvânt pare să provină din limba greacă modernă, din verbul *catatropo*, care înseamnă „a subjuga”. În limba greacă modernă, prefixul „cata-”, care definește intensitatea mare a acțiunii, se folosește deseori sub forma prescurtată, *cat-*, deci *cattropo*. În neogreacă există și forma *tropono* (care înseamnă tot „a subjuga”, Deheque, 1825). Deci *catatropo* sau *cattropo* din care ar fi rezultat *cotropi*, cu asimilarea „a”-ului (vezi și Varvati, 1860, sub *subjuguer*).

COȚĂI, vb. IV. „(Pop.) **1.** Refl. (Despre animale) A se împerechea. **2.** Refl. (Peior., despre oameni) A avea relații sexuale. **3.** Intr. (Despre apa din vase) A se clătina ca urmare a mișcării vasului (gata să se verse)”, cf. DEXI.

Considerăm că acest cuvânt provine din cuvântul german *kotzen* („a vomita, a vărsa”) cu adaptarea sufixului. Împrumutul se va fi realizat și cu influența lui *kotzesohn* „fiu de prostituată” (lingviștii germani explică expresia prin copil făcut în urma unei relații întâmplătoare sau adulterine, eventual cu o prostituată, *Kotze* însemnând pătura sau haina din țesătură grosolană pe care are loc relația, *Worterbuch*).

COVILTÍR, *coviltire*, s.n. „Acoperiș la căruță făcut dintr-un schelet de nuiete curbate peste care se întind rogojini sau pânză groasă; p. ext. burduf, coș (la trăsura). – Probabil, cum presupunea L. Șăineanu, din fr. *couverture*”. (DA).

În acest caz, cel de al doilea sens, cel considerat o extensiune, va orienta raționamentul nostru: burdufurile sau coșurile trásurilor erau deseori rabatabile.

Pasiunea românilor înstăriți pentru carete, butci, rădvane etc. și conducerea acestora în mare viteză, de care aminteam mai sus, se oglindește și în mulțimea cuvintelor care denumesc mijloace de transport, multe din acestea provenind din franceză. Dat fiind interesul românilor pentru această limbă, ne putem aștepta la o preluare fidelă a formei și a nuanțelor semantice ale cuvintelor împrumutate. Mai degrabă decât *couverture*, etimonul (sau o secvență a acestuia), referindu-se la

o trăsură, ar fi *couvre* sau *couvert* „acoperitoare”, obiecte care se fabricau din piele sau pânză tratată (împotriva intemperiilor). Descoperim în dicționarul lui Corbea, la sfârșit de secol XVII, sintagma „acoperemânturi de rădvan”, p. 9.

Referirea la *acoperământ* ar fi completată cu menționarea mecanismului cu care se trage sau pe care se întinde acesta (*tire*). În felul acesta s-ar explica finalul cuvântului și s-ar înlocui terminația „- ture” (din *couverture*) cu „- tir”. Trebuie arătat că în epocă sunt atestate în limba franceză numeroare cuvinte cu formantul „tire” (din care am păstrat și noi în limba română cuvântul *tirbușon*). Prin urmare, etimonul ar fi sintagma „couvre tire” sau „couvert tire” (tradus prin „ceea ce trage învelitoarea, acoperișul”), din care vorbitorul necunoscător de franceză ar fi obținut cuvântul care ne interesează, *coviltir*.

COZONĂC, s.m. „Prăjitură făcută din aluat dospit, frământat cu ouă, lapte, unt, zahăr și ingrediente. – Cf. bg. kuzunak”. (DA)

Ipoteza lui Pontbriant, preluată în DA și DELR, este deficitară în opinia noastră, dată fiind familia cuvântului din limba greacă, a cărei trăsătură distinctivă esențială nu este forma, ci capacitatea de a scoate sunete. Mai potrivit este cuvântul grecesc *kazanaki* „vas de metal în care se fierbe sau se coace” (Deheque 1825), probabil un derivat al cuvântului turcesc *kazan*, pe care însă nu l-am descoperit în limba greacă modernă.

CRAPĂN, s.n. „Dispozitiv pentru prinderea și ridicarea butoaielor sau baloturilor, format din patru lanțuri sau cabluri prinse cu câte un capăt de un inel, iar la capătul liber având cârlige”. (DEX)

Pe baza ipotezei că multe cuvinte cu sensuri „tehnice” provin din germană, descoperim în DW (Dicționarul fraților Grimm) cuvântul *der schwengel* (cumpănă) definit astfel: „krapp, damit man wasser zeugt” (Mecanism cu care se ridică apă). Considerăm că acesta este un argument suficient de consistent pentru a stabili etimologia cuvântului ca provenind din germanul *Krapp* (variantă a lui *Krappe*), la care se adaugă sufixul „-an”.

CRĂTIȚĂ, s.f. „Vas de bucătărie din tablă smălțuită, din aluminiu, din pământ etc., de formă rotundă, de obicei cu marginea de sus răsfrântă, cu două toarte, care servește pentru fiert sau prăjit mâncarea. ♦ Conținutul acestui vas”. (DEX)

Cuvântul este atestat prima oară în dicționarul lui Corbea, sub *frixorium* „tigaie sau cratiță de prăjit, de topit ceva”. Dat fiind arealul în care sunt înregistrate primele atestări ale acestui cuvânt, adică zone locuite de etnici germani, ipoteza pe care o propunem este că etimonul este germanul *kratzeten*, mâncare făcută în tigaie din ouă, (resturi de) aluat și alte ingrediente. Acest fel de mâncare ar proveni din sudul Germaniei, o zonă aflată sub stăpânirea Habsburgilor. Un cuvânt compus din vocabularul elvețian (dintr-o regiune aflată o perioadă de asemenea sub Habsburgi), este *pfanne-chrazeten* (care înseamnă același lucru, dar menționează explicit tigaia, *Idiotikon*). Acesta pare să susțină ipoteza noastră. Nu este exclus ca în hanuri mâncarea să fi fost adusă în tigaia în care a fost pregătită. Vorbitorii de limba română vor fi asimilat felul cu tigaia în care se aducea, prin urmare, „crațeta” a fost asimilată cu tigaia.

CRÂMPOȘIE s.f. „(Reg.) Soi de viță-de-vie autohton, cu struguri albi-verzui sau ruginii cu boaba rotundă; vin făcut din acești struguri”. (DEX)

Etimologia cuvântului a suscitat și suscită încă mult interes printre oenofili. Există postări pe Internet care, pe baza vechimii acestei varietăți autohtone de viță-de-vie, îi caută originile dacice sau examinează chiar și surse indo-europene. Este interesant de menționat că acest soi de viță-de-vie autohton se numește așa doar în zona Drăgășani. În alte zone se numește după localitatea respectivă (Cârlogancă, Ciolan etc.). Soiul de viță-de-vie descris de acest cuvânt prezintă două trăsături distinctive care trimit spre două etimoane posibile:

- În anumiți ani, cu condiții favorabile de soare, ploaie, polenizare etc., vița crește extrem de viguros, cu foarte mulți cârcei și producție de struguri foarte bună. Într-unul din acești ani, un vorbitor de limba franceză ar fi remarcat că este *grimpouse* (adjectiv folosit frecvent în franceză pentru viță-de-vie sau vițe decorative). De aici ar fi rezultat, prin alternanța g-c, forma *crimpoasă*, din care s-ar fi dezvoltat ulterior *crimpoșie*.
- A doua trăsătură caracteristică este aspectul viței, care o face să pară arsă de soare sau atacată de o ciupercă. Găsim aceste caracteristici în cuvântul grec *krambos*, *krampos* (În *Bailly* se menționează aspectul ars de soare, în *Liddell – Scott*, atacul unei ciuperci). Într-adevăr, unele persoane din zonă, chestionate în legătură cu aspectul viței, spun că aceasta arată ca și cum ar fi arsă de soare. Nu este exclus ca, la stabilirea denumirii, un rol să fi avut și filoxera căreia i-a supraviețuit acest soi autohton.

De la acest etimon ar fi evoluat forma actuală a cuvântului, din *crampos* + suf. *-ie*. Trebuie remarcat că există un omonim *krampos*, care înseamnă în greacă și „varză” și că în zona Drăgășanilor există un sat Greci, altădată înfloritor. Prin urmare, înclinăm spre această ipoteză. Adăugăm aici, printre indicii, sarmalele în foi de viță (folosite în loc de varză), care se gătesc frecvent în zonă. Nu este exclus ca un bucătar sau un vorbitor de greacă să fi folosit frunzele de viță menționând cuvântul *crampos*, pentru a face trimitere la frunza de varză.

CRÂNCEN, -Ă, *crânceni*, -e, adj. Cumplit, îngrozitor, înverșunat, aprig, crud, violent, nemilos; crâncenit. (DA).

În cazul acestui cuvânt, în opinia noastră, definator este paralelismul „om crud – fructe, alimente crude”, care stabilește legătura cu latinul *crudus*. Interesant în același timp este aspectul fonetic, care trimite spre un cuvânt de origine slavă. Un proces de deducție – legat de prima atestare și de schimbările politice din Transilvania sfârșitului de secol XVIII – ne îndeamnă să căutăm sensul în germană; în această limbă există cuvântul *kränken*, care înseamnă „a face rău” sub diverse forme, de la a îmbolnăvi până la a amenința viața cuiva. Forma cuvântului împrumutat este probabil *kränkend* (care îmbolnăvește sau face rău, care produce durere). În literatura germană a sfârșitului de secol XVIII se întâlnește frecvent „im herzen kränken, schmerzen, kümmern, in der seele verletzen” (a răni sufletul, DW).

Un argument în favoarea ipotezei propuse este varianta *crănced*: vorbitorul de limbă română va fi fost confruntat cu necesitatea de a simplifica terminația cuvântului împrumutat. Această simplificare s-a produs în două moduri: o dată prin abandonarea „n”-ului, pe baza asemănării cu moștenitul *rânced*, asemănare care a adăugat cuvântului sensul legat de alimente („*crănced*, -ă = crud, cu totul necopt ...; (despre carne) nefript, cu sânge”, DA); celălalt mod de simplificare a fost abandonarea „d”-ului, din care a rezultat forma *crăncen*.

Dată fiind generalizarea limbii germane ca limbă oficială în Imperiul habsburgic între 1780 și 1800, procesul ne pare plauzibil.

CREȚ, CREĂȚĂ, adj., s.m., s.f., s.n. **I. 1.** Adj. (Despre păr, blană, lână etc.) Răsucit în inele; cârlionț, buclat. **2.** Adj. Cu ridicături și adâncituri; cutat, încrețit; zbârcit, ridat. **II. 1.** S.m. (Rar) Păr creț (**1**) sau încrețit; buclă, cârlionț. Et. nec.”. (DEX)

Acest cuvânt este menționat prima oară la 1650, în *D. Val.-Lat.*, unde se stabilește echivalența cu latinul *crispus*. Corelând această atestare cu cea din *Biblia de la București*, aflăm indicii despre posibila origine a cuvântului. Traducătorii monumentalei lucrări invocă în prefața operei lor consultarea lucrării „celor șaptezeci de învățați” (*Septuaginta*) de la „Francfort”.

Cuvântul care ne interesează se regăsește în traducerea versetului 27 din Levitic 19. Chiar dacă traducătorii vor fi discutat înțelesul care rezultă din Vulgata și din Tanakh (unde textul se referă la părul tăiat rotund, în ambele surse), ei au ales varianta din grecește, după *Septuaginta*: ποιήσετε σισόην ἐκ τῆς κόμης τῆς κεφαλῆς”. Versetul a fost tradus prin: „Să nu faceți creț den chica capului vostru”.

Este interesant că exact acest pasaj din Levitic ilustrează în dicționarul lui Bailly intrarea σισόη (sisoi), cuvânt definit ca „păr împletit”. În Liddell-Scott acest cuvânt se definește prin „roll of hair” (rulou de păr). În plus, există informații că bărbații din unele popoare germanice obișnuiau în Antichitate și Evul Mediu timpuriu să își strângă părul sub formă de coc sau de rulou pe o parte a capului¹. Descoperim un pasaj similar, cu menționarea părului aranjat ca o coroană (sub *krenzen*), în AWB: *Bekränzen, ... turritum [tortis caput accumularat (Superbia) in altum crinibus, extractos auget ut addita cirros congeries celsumque apicem frons ardua ferret, Prud., Psych. 183]*.

Presupunem că traducătorii români ai *Bibliei* au fost influențați de cuvântul german *bekränzen* „a încorona”, cu sensul „a împleti sau a purta părul sub formă de cunună sau de coroană”, din care ar fi rezultat „a face creț”. Cuvântul *krenț* s-a redus la *creț*, după modelul deja arătat la cuvântul *cățăra*. *Creț* ar însemna astfel „persoană care are părul (împletit) ca o coroană sau ca o cunună”, echivalat cu latinul *crispus*. În DW se menționează și „obiceiul din vremuri străvechi ca bărbații să-și împletească părul și barba, adăugând uneori în şuvițe aur și panglici” (sub *Kranz*).

¹ Pe un basoreliev de pe Tropaeum Traiani de la Adamclisi sunt reprezentați alături, drept simboluri ale învingătorilor, un războinic dac și unul de neam germanic, cel de al doilea cu părul strâns în coc.

Cu rezerva determinată de lipsa de atestări mai vechi, notăm aici și polonul *krecic* (a ondula, a încreți), printre ale cărui sensuri înregistrăm, la fel, „a împleti sau a răsuci firele” și „a ondula părul” (W. Janusz, 1908).

CRÓSĂ, *crose*, s.f. Smoc de pene folosit în trecut ca ornament la pălăriile femeilor sau la chipiele militarilor. (DEX)

Cel mai probabil, cuvântul provine din germanul *Kröse* „guler sau smoc de pene țepos” (Meyers). Relația cu sensul care ne interesează se poate face prin intermediul cuvântului *Halskrause* „smoc de pene care crește în jurul gâtului sau pe capul unor animale”.

CRÚCNĂ, *crucne*, s.f. Bară de oțel cu mâner rotund cu care se scutură zgura de pe vatra cuptorului ori cu care se amestecă baia de metal topit la fabricarea oțelului.

În acest caz, etimologia din DELR trimite la etimonul cel mai probabil, cu precizarea că pare mai degrabă o preluare a formantului *Krücken-*, „cu mânerul rotunjit, ca o cârjă”, extras din *Krückenstiel* sau *Krückenstab* sau chiar o derivare regresivă dintr-unul din acestea.

CRUȚĂ, vb. I. „Tranz. **1.** A ierta, a scuti (de pedeapsă); a se îndura de..., a avea milă. ✧ Expr. *A cruța viața cuiva* = a lăsa pe cineva în viață (după ce-i fusese hotărâtă moartea). **2.** A trata (pe cineva) cu înțelegere; a menaja. ◆ A păzi, a feri. **3.** A folosi, a consuma un obiect cu prevedere; a economisi”. (DEX)

DA-ul propune o ipoteză cu o nuanță narativă extrem de atrăgătoare: „se pare că în latinitatea estică *curtus*, *-a*, *-um* primise și înțelesul de „econom” (în opoziție cu „larg la mână, darnic”), încât un derivat **curtio*, *-are* putea însemna „a fi sgârcit, strâns la pungă”. (La lat. *curtus* se gândiseră și autorii *Lexiconului Budan*. Mai puțin probabil ... ar fi să plecăm dela un **crucio*, *-are*, derivat din *crux*, cu sensul de „a așeza cruciș”, bunăoară snopii de grâu, spre a-i scuti de stricăciune”.

Moștenirea latină este esențială pentru limba română dar, în cazul acestui cuvânt, ea ridică semne de întrebare. Din atestările din dicționare, latinul *a scurta* are în general nuanțe care nu presupun aspectele de protecție sau de menajare, ci trimit la tăierea unui obiect (este adevărat, un posibil transfer semantic de la „scurt de mână” la „econom” nu este exclus). Cu toate acestea, un etimon mai potrivit pentru cuvântul nostru pare să fie germanul *kurzen*, unde apare sensul de a scurta durata unei acțiuni (o însărcinare dificilă, obositoare, o iarnă grea etc., DW). Dicționarul la care ne referim citează dintr-o lucrare din secolul al XVI-lea: „damit wolt allen jamer (elend der welt) *kürzen*” (vreți să reduceți toată suferința lumii). Dat fiind că germanii sunt în Țările Române din secolul al XI-lea, credem că acceptarea acestui etimon nu pune probleme.

CUPÍU, *cupiuri*, s.n. „Bilet de hârtie cu imprimare specială (emis ca monedă sau ca ban cu anumită valoare nominală).—Et. nec.”. (DEX)

Deși în *D.Enc.* se indică proveniența din limba franceză, nu se specifică etimonul. În marea majoritate a dicționarele franțuzești consultate, nu există acest

cuvânt. Posibilul etimon se regăsește în dicționarul lui Littré, *coupis*, „pânză de bumbac din India”. Relația dintre acest cuvânt și cuvântul din limba română care ne interesează este utilizarea în procesul de fabricare a hârtiei speciale pentru bancnote a unei categorii de pânza fină din bumbac de India.

CUSTURĂ, s.f. „1. (Pop.) Lamă, tăiș de cuțit; cuțit rudimentar (fără plăsele); p. gener. cuțit. 2. (Reg.) Creastă de munte stâncoasă, ascuțită, zimțată, specifică epocii glaciare”. (DEX)

Raționamentul care stabilește etimologia acestui cuvânt în DA, preluat de DELR, pare logic. Ridică un semn de întrebare procesul de transformare a etimonului, care prezintă în opinia noastră complicații. Deși dezvoltarea *ascuțit-ascuțitură-cuțitură* și apoi trecerea la *custură* (după modelul *neguțător/negustor*) este fără îndoială posibilă, ea pare prea laborioasă și excesiv de complicată; o altă problemă este unul din sensurile cuvântului *custură*, care este „cuțit care nu taie, cuțit prost” (DA). Trăsătura esențială a unui „cuțit prost” nu este ascuțimea. Întrebarea care se poate pune este dacă nu cumva putem găsi o soluție mai simplă pentru această problemă. O întrebare legitimă ar fi următoarea: nu cumva elementul definitoriu care ne interesează în cazul „custurii” nu este tăișul, ci aspectul ei, de obiect îngust, asemănător cu o coastă (datorită formei și culorii albicioase). Un tip de asociere în această manieră întâlnim la popoarele germanice, care aveau lamele cu oase (vezi englezul „shoulder blade”). Prin prisma acestei ipoteze, trăsătura distinctivă ar fi asemănarea lamei cu o coastă (osul, de animal sau uman), iar etimonul ar fi latinul *costula*. Cea mai veche atestare, antroponimul „Neag Custură” (1510), s-ar referi în acest caz nu la „o creastă ascuțită”, ci la o coastă de deal sau de munte. În latina medievală descoperim la cuvântul *costula* un sens pe care DuCange nu îl explică (*Alia, sed incerta mihi notione*), dar pare să se refere la o tijă de iris *Costula de hyacinthis* (și care s-ar putea asemana cu o coastă prin aspect și forma rotunjită). Pe lângă corespondența lesnicioasă între etimon și cuvântul din română, ipoteza pare susținută și de un cuvânt similar din limba italiană, *costola*, care desemnează partea opusă tăișului, neascuțită, a cuțitului (Zingarelli).

CUȚIT, *cuțite*, s.n. – Cel mai probabil derivat regresiv din cuvântul *cuțitar*. O situație interesantă legată de semantica acestui cuvânt este utilizarea din 1574, cu sensul de „sabie”, considerată în DA improprie. Aici se pot discuta două ipoteze: traducătorul provenea din nordul țării unde, sub influența polono-ucraiană, discutată la cuvântul *cord*, a echivalat „cuțitul” cu „sabia”. O altă ipoteză este aceea în care accentul cade asupra persoanei care face instrumentul (*cuțitarul*). Deci produsul muncii cuțitarului este un cuțit (indiferent cât de lung sau de lat ar fi acesta, sabie ori cuțit). Sau pur și simplu este o transformare de tip metonimic, de genul celei prin care se numește „fier” un obiect tăios.

CUȚITAR s.m. – În opinia noastră, cuvântul pare să provină din lat. **cotiar** (**cociar**) (DuCange). Vorbitorii vor fi dorit să marcheze mai bine accentul, introducând litera „t”, din care ar fi rezultat *cotitar* sau *cocitar* sau vor fi efectuat adăugarea „t”-ului având în vedere sinonimul *acutiator*.

OLAT s. n. 1. „(Învechit) Provincie, regiune, ținut, teritoriu; p. ext. (mai ales la pl.) împrejurime, parte (a locului). 2. (Învechit și regional, mai ales la pl.) Moșie; gospodărie (mare); p. restr. clădire, acaret. – Etimologia necunoscută”. (DLR)

Cel mai probabil acest cuvânt provine din latinul *vallatum* „sat sau localitate întărită” (*Fossatum, vel locus vallo septus*, DuCange), din care a dispărut *m*-ul final. Dacă avem în vedere ipotezele privind pronunțarea limbii latine și transformarea substantivului *vallo* în *wall*, spre exemplu, în Evul Mediu timpuriu *vallatu* s-ar fi pronunțat *ualat*, din care a rezultat „olat”.

VALAH, -Ă, valahi, -e, s.m. și f., adj. 1. S.m. și f. „Nume dat în Evul Mediu de către alte popoare, românilor din stânga și din dreapta Dunării. 2. Adj. Care aparține Valahiei sau valahilor (1), privitor la Valahia ori la valahi. [Var.: vlah, -ă s.m. și f., adj.] – Cf. sl. *v l a h ũ*”. (DLR)

Deși tradițional se consideră că originea cuvântului a fost lămurită, există mai multe argumente care ar susține o ipoteză nouă. Primul este existența familiei de cuvinte din latină *vallo, vallatus, vallatum* și a cuvântului *olat*, pe care l-am discutat mai sus.

Al doilea argument este următorul: dintr-un fragment de cronică, atribuită spătarului Milescu, adnotat de M. Kogălniceanu, aflăm că „din leghioanele locuitorilor ce de Traian și alți ai Romanilor împărați erau duse în Dacia, Valahii au izvorât, cărora Pius dzice că de la Flak, cuvântare nemțească, vine Vlahi, că așa au vrut se le zică. Iar noi (zice el) în potrivă am socotit a le dzice, adecâte etimologia făcându-o de la cuvântul grecescu ce se dzice¹ ... 1) adicăte aruncând săgeata, pentru că foarte erau iscusiți în meșteșugul săgetatului”. (Kogălniceanu, *Cronicele*, 1872, p. 97 – la nota 1 se precizează grecescul βαλλο care, spune Kogălniceanu, lipsește din manuscris).

În opinia noastră, cronicarul se înșală doar pe jumătate în privința etimologiei cuvântului de la care ar proveni numele *valahilor*, confundând greaca cu latina. Prin urmare, numele valahilor ar proveni de la cuvântul latin *vallo* (valul sau întăritura construită), care a dat *vallatus* (cel care se află sau locuiește în zona întăriturilor) și din care s-a dezvoltat și *vallatum* (satul întărit). În Antichitatea târzie sau în Evul Mediu timpuriu, *vallatus* s-a transformat în zona danubiano-pontică în *vallac* (*vallach*). Transformarea lui *t* în *c* în cuvintele latine este menționată încă din Antichitate (*Appendix probi*); ea este posibilă și prin apariția slavilor în zona Daciei și a Moesiei, care își vor fi amintit de lupul dacic (*volk*) sau au întâlnit populații care păstrau încă în imaginarul comun (asemeni slavilor) arhetipul lupului mitic². De aici și forma *volok* sau *voloh*.

² Omonimia germanului *volk* (popor) cu cea a slavului *volk* (lup) capătă nuanțe interesante printr-o posibilă relație cu lupul de pe stindardele dacilor. Există o ipoteză care presupune că slavii ar putea fi un amestec de triburi din nordul Daciei, printre care s-ar afla și carpii, costobocii și sarmații. În locul acestor triburi au apărut ulterior sclavinii și anții, fără urme arheologice care să presupună o migrare. Un susținător al acestei ipoteze este istoricul Florin Curta. Putem adăuga aici drept eventual indiciu numele unui celebru conducător al slavilor de sud de la sfârșitul secolului șase, numit Daurentius, nume ce pare mai degrabă daco-roman.

Să evaluăm această ipoteză: cronicarii bizantini au indicat de fiecare dată etnia populației care se dovedea interesantă pentru puterea imperială: daci, goți, gepizi, pecenegi, cumani etc. Probabil că triburile care urmau un nucleu got, peceneg, cuman etc. erau considerate a aparține etniei conducătorilor cu care se trata pacea sau războiul. În cazul vlahilor sau blachilor, aceștia reprezentau, din punctul de vedere imperial, o entitate difuză, fiind un amestec de etnii (daci/romani/goți etc.) neorganizată unitar. Un asemenea amestec ar explica și confuziile unor cronicari bizantini între daci, geți și goți și, ulterior, slavi. În contextul migrațiilor, castrulele romane (și davele?) se vor fi transformat în sate întărite sau, în unele cazuri, doar ascunse. Pentru că nu s-au găsit vestigii arheologice pe înălțimi (ca în actuala Slovacie), presupunem că, în epoca migrațiilor, masa populației se ascundeau în păduri.

Populația vlahilor a fost denumită³ deci după trăsătura distinctivă esențială: aceea de a locui în sate întărite sau în zona cu valuri ori de graniță (zona Dunării și zona care a devenit ulterior Basarabia și estul Ucrainei). De altfel, o variantă a cuvântului din unele manuscrise germanice este *wallati*, iar un cronicar arab îi numește pe locuitorii fostei Dacii și Moesii *waladi*. Referirea lui Ibn al Nadim (987) la o altă populație turcică din arealul menționat susține ipoteza diversității etnice a triburilor „din zona valurilor”, sugerând că în secolul X e puțin probabil ca trăsătura generală a populației din zonă să fie aceea de vorbitori de limbă romanică⁴. Așa s-ar explica și relatările contradictorii ale lui Kekaumenos și ale Anei Comnena despre vlahi, cât și menționarea dacilor în opera acesteia din urmă, în zona unde apăruseră deja valahii.

Trebuie arătat că în zona Moldovei există alte două valuri care se adaugă Valului lui Traian (construit în sudul țării): Valul Antharic și altul care, se presupune, ar fi roman sau chiar gotic (Valul Greuthungic din nordul Moldovei). Regiunile locuite erau organizate separat și se pare că nu au găsit un element de coeziune decât sub oblăduirea țaratului bulgar (de aici și asocierea, din unele surse, a vlahilor cu bulgarii). Similar s-a întâmplat cu italienii și germanii, care au continuat să existe independent, sub oblăduirea sau sub loviturile puterii imperiale germanice, din nord, sub formă de orașe-republică italiene sau principate germane. Confederația elvețiană, de exemplu, s-a constituit statal spre 1300, ca și statele românești.

³ Dacă ținem seama de influența francilor asupra limbii populațiilor germanice din Sfântul Imperiu, de după secolul al X-lea, când „v”-ul a început să se pronunțe „f”, putem presupune că numele eroului Flacus reprezintă de fapt pronunțarea germană a lui Vlachus. Acesta pare să fie un erou imaginat după numele vlahilor și a fost echivalat ulterior cu alt Flaccus, de această dată un personaj istoric real.

⁴ „The Turks, the Bulgars, the *Blagha*, the Burghaz, the Khazar, the Llan, and the types with small eyes and extreme blondness (probabil boldness, îndrăzneală sau curaj, F.V.) have no script, except that the Bulgarians and the Tibetans write with Chinese and Manichean, whereas the Khazars write Hebrew. My information about the Turks is what Abu al-Hasan Muhammad ibn al-Hasan ibn Ashnas related to me”, p. 36–37. Extras de pe <https://en.wikipedia.org/wiki/Vlachs>. Citatul din Ibn al Nadim ridică a problemă foarte interesantă: deși este legat de vlahi eronat, pe baza asemănării, numele „Blaga” al acestei populații turcice „cu ochi mici și extrem de curajoase” s-ar putea asocia cu numele actual Blaga, la fel cum de la cumani ni s-a păstrat numele Coman.

Valahii s-au organizat în cnezate, cu olaturile (vallaturile) respective. Ei au fost denumiți valahi în continuare de reprezentanții puterii imperiale din nord, pentru că numele lor își câștigase locul convenit în imaginarul medieval.

Ipoteza tradițională ce propune pentru cuvântul *valah* sensul de „vorbitor de limbă romanică” este fără îndoială plauzibilă, dar ea nu răspunde unei probleme care pare să indice un neajuns al soluției: apariția limbilor vernaculare este asociată generalizării serviciului religios și se estimează că acest fenomen ar fi avut loc în secolul IX. Până atunci, cel mai probabil populațiile comunicau în spațiul imperiului și în cel adiacent, părăsit de romani, printr-un gen de *lingua franca*, o limbă cu elemente comune unor etnii diferite. Cu funcționarii imperiali aceste populații comunicau în greacă sau latină⁵.

Distincția între latină și o limbă asemănătoare acesteia pare mai degrabă o categorizare târzie, probabil din Evul Mediu clasic sau târziu. În Evul Mediu timpuriu, atât valahii, cât și slavii apar în unele documente imperiale ca populații care nu respectă nicio „lege umană”. Mai târziu, vreme îndelungată, ungurii și germanii au făcut rareori distincție între români și slavi (datorită religiei ortodoxe), iar în Brașov românii erau uneori numiți bulgari. Administrația austriacă din Bucovina i-a asimilat pe români cu rutenii.

În același timp, nu se știe nimic despre limba dacă și nici despre cea slavă din secolele șase-șapte, dar sunt mărturii despre dave, cetățile dacilor. De aceea, nu este exclus ca termenul de *valat* sau *valah* să se fi referit la cei care locuiau în zona valurilor romane⁶. O asemenea presupunere justifică și numele de *valah* dat în unele zone tracilor din arealul prefecturii cu același nume (Tracia) unde se afla Valul Anastasian. Nu este exclus nici ca satele de valahi, de componență etnică asemănătoare (traco-dacă, latină, slavă) să se fi dezvoltat independent, în zona unor valuri sau castre romane, la nordul și sudul Dunării.

În privința provenienței cuvântului *valah* din latinul *vallatus*, propunem următorul scenariu:

Odată retrasă administrația imperială, castrele nu au mai putut face față năvălirilor și probabil că locuitorii s-au retras în așezări întărite sau ascunse. Sub presiunea aflului de populații străine, și-au organizat viața astfel încât să reziste în zona fostelor Dacii și Moesii: au devenit mai ales crescători de animale care, în anotimpul năvălirilor, plecau cu avutul lor spre locurile protejate (transhumanța). În felul acesta, s-au sincronizat cu epoca incursiunilor migratorilor, care se făceau cel mai des primăvara și la începutul verii. De aici apar probabil primele atestări ale valahilor ca păstori.

⁵ În Procopius există o anecdotă după care un ant a vrut să se dea drept un general roman prizonier (deși acesta murise în luptă), dar a fost demascat de Belizarius, în ciuda faptului că antul vorbea limba latină foarte bine.

⁶ Nu este exclus ca termenul să se refere chiar și la cei care ocupaseră așezările întărite ale dacilor. Există numeroase studii în care se amintește de *Murus Dacicus*, un tip de construcție ce reprezintă adaptarea de către daci a zidului de cetate specific grecilor.

În Evul Mediu, după creștinarea ungurilor, coloniștii unguri și cei germani vor fi dat o accepție nouă cuvântului *valah*, iarăși după latinul *vallatus*. Valahii au devenit „locuitorii satelor” (DuCange), cel mai probabil cu o nuanță peiorativă, pentru că nu se supuneau, nu respectau regulile, practicau o religie deficitară (cu elemente păgâne sau neconforme ritului creștin occidental) sau, ulterior, erau „schismatici” (ortodocși). Există o scrisoare a papei Grigore al IX-lea către regele Ungariei Bela, în care se pomenește, la începutul secolului al XIII-lea, de *wallati*, populație de rit grecesc ce ignora clerul catolic din Episcopia cumanilor.

Valahii erau probabil considerați *țărani* sau *populația de rând*. Că este așa, apare clar, după părerea noastră, în diploma din 1332 a lui Carol Robert de Anjou, în care se referea la Basarab I ca la „Basarab filium Thocomerii, schismaticum, infidelis **olahus** nostris”. În Evul Mediu, *vallatum* și *vallatus* însemnau atât satul întărit, cât și locuitorul unui asemenea sat întărit („Valatum *eadem notione, provincialibus etiam hodie Valat*”. Du Cange). Prin urmare, formula de mai sus s-ar traduce „Basarab, fiul lui Tocomer, schismaticul și necredinciosul nostru **supus**” mai degrabă decât „schismaticul și necredinciosul nostru **valah**”⁷. Un indiciu în sprijinul acestei ipoteze îl reprezintă dezvoltarea termenului *vlah* în *vlai* pe coasta dalmată, unde a ajuns să se refere la croați și la sârbi cu o nuanță peiorativă, cu sensul „țăran” și „prost” (Stepanovic, p. 110). Înțeles pe care îl regăsim în *Letopisețul* lui Neculce, unde Petru cel Mare „umbla pre gios, fără alai, ca un om prost”.

Un sinonim pentru *țăran* era *paganum*⁸. Românii au încercat să-și mențină libertatea religioasă în ciuda deserviciilor pe care o asemenea atitudine le presupunea. Astfel s-a accentuat opoziția cetățean/„individ tolerat”; o asemenea stare de fapte se poate vedea din distincția pe care o făceau brașovenii în Evul Mediu între locuitorii orașului și cei din satele dimprejur, cărora nu li se permitea accesul între ziduri în timpul nopții.

Nu întâlnim o atitudine potrivnică numelui de *valah* la populațiile din sudul țării și la cele ajunse în alte părți ale Europei, dovadă că acestea nu au preluat înțelesul din Transilvania sau îl vor fi preluat fără notele peiorative. Prin urmare, peste sensul vechi de „locuitor al zonei cu valuri (de graniță sau întărită)” s-au adăugat succesiv înțelesurile de „păstor, crescător de vite (și cai)”, de „locuitor al satelor, țăran” și, probabil în Evul Mediu (poate după apariția cetăților italiene de la Dunăre și Marea Neagră), de „vorbitor de limbă asemănătoare latinei sau italienei”.

Problema esențială este lămurirea relației dintre sensul cuvântului *vallatus* din Antichitate și cel din Evul Mediu timpuriu. Este de așteptat ca momentul trecerii de la *vallatus* la *vallac(h)us* să fie stabilit prin consultarea textelor bizantine sau a unora din Imperiul German.

⁷ Aici cu sensul de *provincialis* (poate șerb?), o dublă insultă. În privința originii lui Basarab I, aceasta nu este nici azi lămurită.

⁸ O asemenea opoziție exista chiar înainte de anul 100: în *Epistola către coloseni*, apostolul Pavel face referire la opozițiile între iudei și neamuri, circumciși și necircumciși, barbari și scifi, de unde putem presupune că scifi primiseră cu bunăvoință mesajul creștin.

⁹ Îndeletnicire influențată probabil și de componenta etnică a valahilor, provenită de la „oamenii stepelor”.

BIBLIOGRAFIE ȘI ABREVIERI

- Adelung = *Grammatisch-Kritisches Wörterbuch der Hochdeutschen Mundart* (Ausgabe letzter Hand, Leipzig 1793–1801)
- Andrusyshen = C. H. Andrusyshen, J. N. Krett, *Ukrainean-English Dictionary*, University of Toronto Press, 1955.
- Antonescu = G. M. Antonescu, *Dicționar rumân*. Mic repertor de cunoștințe generali coprinzând vorbe streine cu etimologia, termeni tehnici, numini proprie, noțiuni istorice ș. c. I. București, Librar-editor: George Ioannide, Imprimeria Națională a lui Stephan Rassidescu, 1862.
- Avram, Probl. Et. = Andrei Avram, *Probleme de etimologie*. Academia Română. Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”. București, Editura Univers Enciclopedic, 2000.
- AWB = *Althochdeutsches Wörterbuch* (perioada cuprinsă între 750 și 1050), sub Wörterbuchnetz.
- Bariț contemp. = *George Bariț și contemporanii săi*. Vol. IV: *Documente literare*. Corespondența primită de la Constantin Papfalvi, Simion Mihali-Mihălescu, Timotei Cipariu și Alexandru Sterca Șuluțiu. Ediție de Ștefan Pascu, Iosif Pervain, Ioan Chindriș, Dumitru Suciuc și Ioan Buzăși. Coordonatori: Ștefan Pascu și Iosif Pervain. București, Editura Minerva, 1978.
- Bailly = Anatole Bailly, *Dictionnaire Grec-Français*, Paris, Hachette, 2000.
- Biblia de la București* = *Biblia adecă Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului și Noului Testament*. Tipărită întâia oară la 1688 în timpul lui Șerban-Vodă Cantacuzino, domnul Țării Românești. Retipărită după 300 de ani în facsimil și transcriere cu aprobarea Sfântului Sinod ... București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1988.
- Budai-Deleanu, *Dascălul* = Ion Budai-Deleanu, *Dascalul românesc pentru temeierile gramaticii românești*. În *Opere*. Academia Română. Ediție îngrijită, cronologie, note și comentarii, glosar și repere critice de Gheorghe Chivu și Eugen Pavel. București, Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2011.
- Chestionarul lui Hasdeu = Răspunsuri la Chestionarul lingvistic al lui B. P. Hasdeu*. [Manuscris legat în XIX volume]; Biblioteca Academiei Române, 1884–1889.
- Corbea = Teodor Corbea, *Dictiones latinae cum valachica interpretatione*. Cluj- Napoca, Editura Clusium, 2001, 557 p. [Scriș între 1691 și 1697]
- Costinescu = Ion Costinescu, *Vocabular româno-frances*. [I–II]. Lucrat dupe Dicționarul Academiei Franceze dupe al lui Napoleone Landais și alte dicționare latine, italiene etc. București, Tipografia Națională Antreprenor C. N. Rădulescu, 1870.
- D. Enc. = *Dicționar enciclopedic*. [Vol.] I–VII. București, Editura Enciclopedică. I: (A–C). 1993.
- D. Enc. Mar. = *Dicționarul enciclopedic de marină*. Coordonator: comandor Anton Bejan. București, Editura Societății Scriitorilor Militari, 2006.
- D. Enc. Psihiat. = *Dicționar enciclopedic de psihiatrie*. [Vol.] I–IV. București, Editura Medicală, 1987–1992.
- D. PO. = *Dicționar politic*. București, Editura Politică, 1975.
- DA = *Dicționarul limbii române*. [Sub conducerea lui Sextil Pușcariu]. Tomul I. Partea I: A–B. Academia Română. București, Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea, 1913; Tomul I. Partea II: C. Academia Română. București, Tipografia Ziarului „Universul”, 1940.
- Daviers = Daviers, J., *Dictionnaire français et grec vulgaire*, Constantinople, Librairie de St. Benoit, 1844.
- Deheque, 1825 = Deheque, F., *Dictionnaire grec moderne français*, Paris, Jules Duplessis et Cie, 1825.
- DELR = *Dicționarul etimologic al limbii române* (DELR). Vol. II: *Litera C*. Partea a 2-a, *Clac–Cyborg*. Academia Română. Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”. București, Editura Academiei Române, 2018.
- DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române*. Academia Română. Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”. Ediție revăzută și adăugită. București, [Editura] Univers Enciclopedic, 2016.
- DEXI = *Dicționar explicativ ilustrat al limbii române* [Coordonator științific: Eugenia Dima]. Chișinău, Gunivas & Arc, 2007.

- DLR = *Dicționarul limbii române* (DLR). Serie nouă. I–XIV, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1965–2010.
- DOOM = *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române* (DOOM). Academia Română. Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”. Ediția a II-a revăzută și adăugită. [Coordonator: Ioana Vintilă-Rădulescu]. București, [Editura] Univers Enciclopedic, 2005.
- DRLU = Ioan Bobb, *Dicționarul rumânesc, lătinesc și unguresc den orenduiala Exceleții Sale Preosfințitului ... Vladicul Făgărașului asediat și cu venitu Cassii Clerului tipărit ... în doauă tomuri. I–[II]. În Clus [= Cluj], cu Tipariul Tipografii Colegiumului Reformaților, prin Stephan Török. I: (A–L), 1822; [II: M–Z]. [1823].*
- DuCange = Du Cange *et al.*, *Glossarium mediae et infimae latinitas*, Niort, L. Favre, 1883–1887.
- D. Val.-Lat. = *Dictionarium valachico-latinum*. Primul dicționar al limbii române. [Cunoscut sub numele *Anonymus Caransebesiensis*]. Academia Română. Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”. Studiu introductiv, ediție, indici și glosar de Gh. Chivu. București, Editura Academiei Române, 2008 [Manuscris de pe la 1650].
- DW = *Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm*, sub Wörterbuchnetz.
- Form. Cuv. = *Formarea cuvintelor în limba română*. Vol. III: *Sufixe*. 1: *Derivarea verbală*. Universitatea București. Institutul de Lingvistică, coord. Laura Vasiliu. [Redactori responsabili: acad. Al. Graur și Mioara Avram]. București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1989.
- FWB = *Frühneuhochdeutschen Wörterbuch*, sub Wörterbuchnetz.
- Gaffiot = Gaffiot, F., *Dictionnaire Latin Français*, Hachette, Paris, 2000.
- Ibn al Nadim = Ibn al Nadim, al-Fihrist. English translation: The Fihrist of al-Nadim. Editor și traducător: B. Dodge, New York, Columbia University Press, 1970, p. 37, n.82.
- Idiotikon = *Schweizerisches Idiotikon/Wörterbuch der Schweizerdeutschen Sprache*, sub Wörterbuchnetz.
- Ispirescu = Petre Ispirescu, *Legende sau basmele românilor*. În *Opere*, I. Ediție îngrijită, note și variante, glosar și bibliografie de Aristița Avramescu. București, Editura pentru Literatură, 1969.
- Kogălniceanu, *Cronicele* = Mihail Kogălniceanu, *Cronicele României sau Letopiseșele Moldaviei și Valahiei*, ediția a doua, tomul 1, București, Imprimeria Națională, 1872.
- E. Legrand = Legrand, Émile, *Nouveau Dictionnaire Français Grec moderne*, Paris, Librairie Garnier Freres, 1882.
= Legrand, Émile, *Nouveau Dictionnaire Grec moderne Français*, Paris, Librairie Garnier Frères, 1882.
- Liddell-Scott = Liddell Henry George, Robert Scott, Sir Henry Stuart Jones, *Greek -English Lexicon*, Oxford University Press, 1940.
- Littre = Littre, E., *Dictionnaire de la langue française*, www. Littre. org.
- Magaz. ist. IV = *Magazin istoric pentru Dacia*, Revistă istorică, Editori: August Treboniu Laurian, Nicolae Bălcescu, București, Cu tiparul Colegiului Național, 1847.
- Melchisedec = Episcopul Melchisedec, *Chronica Hușilor și a Episcopiei cu asemenea numire*. Dupre documentele Episcopiei și alte monumente ale țerei. Scrisă de ... București, Tipografia C. A. Rosetti, [Conține și documente dintre 1592 și 1863].
- Meyers = *Meyers Großes Konversationslexikon* (6. Auflage, 1905–1909), sub Wörterbuchnetz.
- MLW = *Mittellateinisches Wörterbuch*, sub Wörterbuchnetz.
- Neculce, Let. Țării Mold. = Ion Neculce, *Letopiseșul Țării Moldovei de la Dabija Vodă până la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat și O samă de cuvinte*. În *Opere*. Ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel. București, Editura Minerva, 1982.
- Redhouse 1890 = Sir James W. Redhouse, *A Turkish and English Lexicon*, Librairie du Liban, Beirut, 1890.
- Redhouse 2007 = *The Redhouse Turkish-English Dictionary*, Istanbul, Redhouse, 2007.
- Stepanovic = Stjepanović, Dejan, *Multiethnic regionalisms in Southeastern Europe: statehood alternatives*. London, Palgrave Macmillan, 2018.
- E. Suciu = Emil Suciu, *Influența turcă asupra limbii române*. Vol. I–II. București, Editura Academiei Române. I: *Studiu monografic*. 2009; II: *Dicționarul cuvintelor românești de origine turcă*, 2010.

- Tlfi = *Trésor de la langue française informatise*, on-line
- Urechia, *Istoria* = V[asile] A[lexandrescu] Urechia, *Istoria românilor*. Curs făcut la Facultatea de Litere din București ..., publicat sub direcțiunea profesorelui, de comitetul de studenți ai Facultății de Litere din București. Tom. I–XIII. București, Lito-tipografia Carol Göbl, 1891, Tipografia și Fonderia de Litere Thoma Basilescu, 1901.
- Varvati, 1860 = Varvati, Constantin, *Nouveau dictionnaire français-grec moderne à l'usage des établissements de l'instruction publique*, Athènes, G. Et. Georgandas, 2 tomes, 1860.
- W. Janusz = Janusz, W., *Dictionnaire complet français-polonais*, 2 vol., Léopol (Lwow), E. Winiarz, Editeur, 1908. Whitaker's Words Online = *Dicționar latin-englez*, consultat on-line.
- Wörterbuchnetz = Culegere de dicționare germane on-line, la adresa <https://woerterbuchnetz.de>
- Zingarelli = Nicola Zingarelli, *Vocabolario della lingua italiana*, Nicola Zanichelli, SpA, Bologna, 1970.

WORDS OF “UNCERTAIN ORIGIN”. ETIMOLOGY EXAMINED
FROM THE PERSPECTIVE OF AN EXPLANATORY DICTIONARY

(Abstract)

The article discusses a number of words that have associated the indication “etymology uncertain” or „etimologie unknown” in the Romanian dictionaries. After discussing the causes generating such annotations, the assumption is made that some of these words are loanwords from the empires surrounding the three Wallachian countries that formed Romania. The paper presumes an important role played by the Germanic populations in the preservation of the Latin features of the Romance languages. This is also true as regards the population in the former Dacia and Moesia Roman provinces. Besides the Latin heritage, the assumption is made that in the mediaeval and pre-modern times the Romanian language borrowed a number of German words, which are yet to be ascertain as such: *cruța* (spare, germ. kurzen), *creț* (curly, germ. krenzen “to have or arrange the hair in crown or wreath fashion”), *crâncen* (terrible, horrible, germ. kränken(d)), *cratiță* (pan, germ. Kratzeten). Loanwords from the neighboring countries are also mentioned: *cățara*, *cotropi* (climb, invade, Modern Greek kantzaron, catatropo), *cocioabă*, *coșmelie* (hovel, Ukrainian cociuvlia, coșmeli), *custură*, *cotolan* (blade, chunk, mediaeval Latin costula, cotula). An etymology is proposed for the word *valah*, the Latin word “vallatus”, related to the Roman “vallo” and the ulterior “vallatum”, meaning “that who lives on the border (or the bastion, fenced) line”.

Cuvinte-cheie: etimologie, nesigur, împrumuturi, germană, valah.

Keywords: etimology, uncertain, loan words, german, wallach.

*Institutul de Lingvistică
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
al Academiei Române
București, Calea 13 Septembrie, nr. 13
florin_vasilescu2000@yahoo.com*

Emanuel Conțac

**RECEPTAREA LUI IOAN HRISOSTOMUL ÎN TÂLCUL
EVANGHELIILOR (OMILIA A 14-A) PRIN INTERMEDIUL
COMENTARIULUI LA MATEI
AL LUI WOLFGANG MUSCULUS (1544)¹**

1. INTRODUCERE

În Omilia a 14-a din *Tâlcul evangheliilor* (f. 65^v–70^v) întâlnim patru referiri la Ioan Hrisostomul, al cărui comentariu la Matei² este citat pentru a combate ideea că sufletele defuncțiilor se pot transforma în demoni. Aceste trimiteri sunt excepționale prin faptul că autorul omiliei românești precizează sursa din care a preluat informațiile: „Ioan Zlatoust zice la Matei, în omilia, 29 de capete, în tâlc (f. 68^v)”. Predicatorul român anonim introduce mărturii patristice și în alte omilii, însă numai în acest caz sursa informației este indicată în mod atât de precis.

Faptul că autorul TÂLCULUI EV. „citează în mai multe locuri pe Părinții Bisericii Ortodoxe, nerecunoscuți de Reformă: «Vasile, Grigorii, Athanasie, Zlataust, Chiril»” era pentru P. P. Panaitescu indiciul clar că această scriere s-a putut tipări numai ca rezultat al unor „concesii reciproce între ortodocși și luterani (respectiv calvini), din care a ieșit un text intermediar cu elemente din amândouă credințele”.³ În alt studiu dedicat TÂLCULUI EV. am analizat în detaliu perspectiva lui Panaitescu, arătând deficiențele ei și indicând câteva referințe patristice din prima cazanie coresiană care își au sursa în *Comentariul la Matei* al lui Wolfgang Musculus⁴. În studiul de

¹ Pe parcursul scrierii studiului am primit sugestii și observații de la Ioan-Mihai Felea, Cristian Gașpar și Alexandru Mihăilă, cărora le mulțumesc.

² Întrucât textul omiliilor la Matei ale lui Ioan Hrisostomul nu a fost editat critic, vom folosi *In Matthaeum (homiliae 1–90)*, PG, vol. 57, col. 13–472. Migne a retipărit ediția stabilită de Henry Savile și tipărită sub titlul Τοῦ ἐν ἁγίοις Πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ χρυσοστόμου, τόμος δεῦτερος, Etonae, in Collegio Regali, Excudebat Ioannes Norton, 1612.

³ *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1965, p. 154. Confuzia cu privire la caracterul teologic al Cazaniei I se menține și în cercetări recente. Într-o lucrare intitulată *Importanța omiletică a cazaniilor românești*, Cluj-Napoca, Editura Renașterea, 2022, p. 81, Emanuel Vidican afirmă că „deși acuzată de influențe ale Reformei, cartea nu trădează tradiția credinței ortodoxe, ci, dimpotrivă, inserează capitole care nu puteau fi acceptate în Biserica Reformată, lutherană sau calvină”. Pe pagina următoare autorul însă afirmă următoarele: „datorită influenței religioase a doctrinei calvine”, Cazană I afirmă „câteva dintre principiile fundamentale ale religiei protestante, cum ar fi: convingerea că numai credința individuală este capabilă să îi asigure omului mântuirea; afirmarea credinței în predestinarea omului; negarea puterii de mântuire prin intermediul sfinților [...], anularea cultului sfinților, negarea valabilității tradiției...”. Autorul nu pare să fie conștient că susține idei care se exclud reciproc.

⁴ Emanuel Conțac, „*Comentariul la Evanghelia după Matei (1544)* al lui Wolfgang Musculus, sursă de inspirație pentru *Tâlcul evangheliilor* (1567), Omilia la Duminica a treia din Post”, în LR, vol. 72, 1 (2023), p. 45, n. 10.

față vom reveni la chestiunea referințelor patristice din omiliarul coesian, pentru a analiza felul în care prelucrează autorul cazaniei argumentația lui Ioan Hrisostomul din *Omilia 29 la Matei*. Întrucât avem deja un precedent în *Omilia 21* (=Omilia la Duminica a 12-a după Cincizecime), este rezonabil să presupunem că și referințele patristice din *Omilia 14*, obiectul studiului nostru, provin tot din *Comentariul la Matei* al lui Musculus⁵.

Pentru a testa ipoteza noastră de lucru și pentru a elucidă problema receptării lui Ioan Hrisostomul în *Omilia 14*, vom porni de la textul grecesc al *Omiliilor la Matei*, din care vom extrage fragmentele relevante, pentru a stabili astfel premisa unei analize mai detaliate a felului în care este receptat citatul în primul omiliar coesian. Cu privire la numerotarea predicilor comentatorului răsăritean se impun câteva precizări preliminare: secțiunea privitoare la „Tatăl nostru” (Mat. 6:9–15) a fost tratată ca o omilie separată (nr. 20) în edițiile latinești timpurii (de ex., 1503 – Veneția; 1530 – Basel; 1536 – Paris etc.), însă în ediția lui Henry Savile ea apare ca parte a Omiliei a 19-a⁶. În consecință, începând cu omilia corespunzătoare pericopei care începe cu Mat. 6:16 („Când postiți..”), discursurile lui Ioan Hrisostomul poartă o dublă numerotare, în retipărirea făcută de Migne. Omilia relevantă pentru studiul nostru, din care se citează în TÂLCUL EV., este a 29-a în ediția FROBEN, dar apare sub numărul 28/29 în Migne⁷. Pentru a nu complica inutil lucrurile, ne vom referi la ea conform împărțirii pe care o găsim în FROBEN, MUSCULUS și TÂLCUL EV.

2. PERSPECTIVA LUI IOAN HRISOSTOMUL ASUPRA EXORCIZĂRII DIN GADARA

În *Omilia 29 la Matei*, Ioan Hrisostomul comentează atât pasajul în care Isus potolește furtuna (Mat. 8:23–27), cât și pericopa următoare (8:28–34), în care este descrisă exorcizarea celor doi posedăți din Gadara, despre care se spune că „ieșeau din morminte” (8:28). Pornind de la această precizare făcută de evanghelist, comentatorul se întreabă de ce ajunseseră cei doi demoniaci să locuiască în morminte. Explicația dată de Ioan Hrisostomul este următoarea: „Demonii vor să le inducă mulțimilor o părere nimicitoare (ὀλέθριον δόγμα), anume că sufletele defuncților se transformă în demoni. Mai întâi predicatorul răsăritean le cere imperios ascultătorilor să respingă o astfel de noțiune greșită⁸ și apoi purcede la combaterea zvonurilor privind existența vrăjitorilor careucid copii pentru a se folosi de sufletul lor.

⁵ Nu excludem însă posibilitatea ca fragmentul să fi fost preluat dintr-o altă ediție, fiindcă textul latinesc al *Omiliilor la Matei* nu a înregistrat variații.

⁶ Vezi și nota explicativă din PG, vol. 57, col. 278.

⁷ Numerotarea din PG, vol. 57, se regăsește și în OM. MATEI (versiunea românească).

⁸ PG, vol. 57, col. 353: Τί δήποτε δὲ καὶ τοῖς τάφοις ἐμφιλοχωροῦσιν; Ὀλέθριον δόγμα τοῖς πολλοῖς ἐνθεῖναι βουλόμενοι, οἷον ὅτι αἱ ψυχαὶ τῶν ἀπελθόντων δαίμονες γίνονται· ὁ μηδέποτε γένοιτο μηδὲ μέχρις ἐννοίας λαβεῖν.

Pentru a demonstra caracterul eronat al acestei idei, predicatorul îi întreabă pe ascultători cum pot fi siguri că sufletele celor uciși ajung într-adevăr în slujba ucigașilor, după care dă tot el răspunsul la întrebare, enunțând un argument care circula în epoca lui: „Chiar cei posedați strigă uneori «eu sunt sufletul cutărui om»”. Sceptic față de asemenea manifestări, predicatorul le respinge drept „teatru și înșelăciune diavolească” (σκηνή τις καὶ ἀπάτη διαβολική). Nu sufletul celui mort vorbește astfel, ci demonul care intră în acest rol pentru a-i înșela pe ascultători. De fapt, adaugă predicatorul, de ce ar vrea sufletul celui ucis să colaboreze cu ucigașul? Nu este logică ideea că un om lipsit de trup poate să-și schimbe substanța. Dacă astfel de schimbări sunt imposibile în cazul trupului (un om nu poate să se transforme în măgar), este limpede că ele sunt imposibile și în cazul sufletului. Asemenea concepții, conchide Ioan Hrisostomul, sunt „palavre de hoaste bețive și povești de speriat copiii” (γραϊδίων μεθύντων ταυτὶ τὰ ῥήματα, καὶ παιδῶν μορμολύκεια)⁹.

După aceste considerente, predicatorul introduce o altă temă importantă, afirmând că sufletul ieșit din trup nu poate rămâne pe pământ, ci este dus fie în prezența lui Dumnezeu, fie în locul de așteptare a judecății finale. Fiindcă această secțiune ajunge, prin intermediul lui Musculus, și în TÂLCUL EV., redăm mai jos textul grecesc și versiunea lui românească, indicând între paranteze pătrate sursa mărturiilor biblice la care apelează Ioan Hrisostomul.

Ioan Hrisostomul, <i>Omilia</i> 28/29 (PG 57, col. 353–354)	Versiunea românească
<p>Οὐδὲ γὰρ ἐνὶ ψυχῇν ἀπορράγεισαν τοῦ σώματος ἐνταῦθα πλανᾶσθαι λουπόν. Δικαίων γὰρ ψυχαὶ ἐν χειρὶ Θεοῦ· εἰ δὲ αἱ τῶν δικαίων, καὶ αἱ τῶν παιδῶν· οὐδὲ γὰρ ἐκείναι πονηραὶ. Καὶ αἱ τῶν ἀμαρτωλῶν δὲ εὐθέως ἐντεῦθεν ἀπάγονται. Καὶ δῆλον ἀπὸ τοῦ Λαζάρου καὶ τοῦ πλουσίου· καὶ ἀλλαχοῦ δὲ φησὶν ὁ Χριστός· Σήμερον τὴν ψυχὴν σου ἀπαιτοῦσιν ἀπὸ σοῦ.</p> <p>Καὶ οὐχ οἷόν τε ψυχῇν ἐξελθοῦσαν τοῦ σώματος ἐνταῦθα πλανᾶσθαι· καὶ μάλα εἰκότως. Εἰ γὰρ ἐν γῆ βαδίζοντες τῇ συνήθει καὶ γνωρίμῳ, καὶ σῶμα περικείμενοι, ὅταν ξένην ὀδεύωμεν ὀδὸν, ποίαν ἐλθεῖν οὐκ ἴσμεν, ἂν μὴ τὸν χειραγωγοῦντα ἔχωμεν· πῶς ἢ τοῦ σώματος ἀπορράγεισα ψυχῇ, καὶ τῆς συνηθείας ἐξελθοῦσα πάσης, εἴσεται ποῦ δεῖ βαδίζειν ἄνευ τοῦ καθοδηγοῦντος αὐτήν;</p> <p>Καὶ πολλαχόθεν δὲ ἐτέρωθεν ἂν τις κατίδοι, ὅτι οὐκ ἐνὶ ψυχῇν ἐξελθοῦσαν ἐνταῦθα μεῖναι.</p>	<p>Nu este cu puțință ca sufletul, despărțit de trup, să mai rămâne aici [pe pământ]. Căci <i>sufletele dreptilor sunt în mâna lui Dumnezeu</i> [Înț. Sol. 3:1]. Dacă ale dreptilor, atunci și ale copiilor, căci nici acelea nu sunt rele. Sufletele păcătoșilor sunt duse îndată de aici. Faptul este limpede din [pilda] despre Lazăr și despre bogat. Și în altă parte Hristos zice: „<i>Astăzi vor cere sufletul tău de la tine</i>” [Lc. 12:20].</p> <p>Și nu este cu puțință deci ca sufletul, odată ieșit din trup, să rămâne aici. Și pe bună dreptate. Dacă noi, câtă vreme suntem în trup, trecem printr-un ținut cu care suntem familiarizați și care ne este cunoscut, dar când străbatem un drum străin, nu știm pe ce cale să o apucăm, dacă nu avem pe cineva care să ne îndrume, cum oare va ști încotro să meargă sufletul despărțit de trup și lipsit de cele familiare, de nu va avea pe cineva care să-i fie călăuză?</p> <p>Și din multe alte locuri se vede că sufletul ieșit [din trup] nu poate rămâne aici. Ștefan zice: „<i>Primește</i></p>

⁹ PG, vol. 57, col. 353.

<p>Καὶ γὰρ ὁ Στέφανός φησι· Δέξαι τὸ πνεῦμά μου· καὶ ὁ Παῦλος, Τὸ ἀναλῦσαι καὶ σὺν Χριστῷ εἶναι πολλῶ μάλλον κρεῖττον. Καὶ περὶ τοῦ πατριάρχου δέ φησιν ἡ Γραφή· Καὶ προσετέθη πρὸς τοὺς πατέρας αὐτοῦ, τραφεὶς ἐν γήρει καλῶ. Ὅτι δὲ οὐδὲ αἱ τῶν ἀμαρτωλῶν ψυχαὶ διατρίβειν ἐνταῦθα δύνανται, ἄκουσον τοῦ πλουσίου πολλὰ ὑπὲρ τούτου παρακαλοῦντος, καὶ οὐκ ἐπιτυγχάνοντος· ὡς εἶγε ἦν δυνατόν, αὐτὸς ἂν ἦλθε, καὶ ἀνήγγειλε τὰ ἐκεῖ γεγενημένα. Ὅθεν δῆλον, ὅτι μετὰ τὴν ἐντεῦθεν ἀποδημίαν εἰς χώραν τινὰ ἀπάγονται αἱ ψυχαὶ, οὐκέτι κύρια οὖσαι ἐπανελθεῖν, ἀλλὰ τὴν φοβερὰν ἐκείνην ἡμέραν ἀναμένουσαι.</p>	<p><i>duhul meu</i>” [Fap. 7:59]. Și Pavel [zice]: „<i>Să mă desfac [de trup] și să fiu cu Hristos ar fi mult mai bine</i>” [Fil. 1:23]. Iar despre patriarhul [Avraam] Scriptura zice: „<i>Și a fost adăugat la părinții lui, fiind îngropat după o bătrânețe frumoasă</i>” [Gen. 15:15; 25:8]. Că nici sufletele păcătoșilor nu pot rămâne aici, ascultă-l pe bogat, care se ruga mult pentru asta, dar fără să dobândească lucrul cerut. Dacă ar fi fost cu puțință, ar fi venit el însuși și ar fi povestit cele care se petrec acolo. Așadar este limpede că, după plecarea lor de aici, sufletele sunt duse într-un loc anume, de unde nu se mai pot întoarce, ci așteaptă acea înfricoșătoare zi [a judecării].</p>
--	--

3. TRADUCEREA ȘI DIFUZAREA ÎN EUROPA APUSEANĂ A OMILIILOR LA MATEI ALE LUI IOAN HRISOSTOMUL ÎN INTERVALUL 1466–1543

În Apus, *Omiliile la Matei* ale lui Ioan Hrisostomul au fost traduse în mai multe etape. În etapa cea mai timpurie (419/420 d.Hr.) Anianus din Celeda a tradus în latină primele 25 de omilii, eforturile în vederea continuării proiectului fiind reluate în perioada Renașterii. La cererea papei Eugeniu IV (1431–1447), cărturarul Ambrogio Traversari a încercat să obțină manuscrisele necesare pentru a continua traducerea, însă dezideratul realizării unei versiuni integrale s-a împlinit abia în timpul pontificatului lui Nicolae al V-lea, ctitorul Bibliotecii Vaticane și promotorul unui vast program cultural din care făcea partea și traducerea în latină a operei lui Ioan Hrisostomul. În perioada 1447–1448, George din Trapezunt a continuat traducerea lui Anianus până aproape de finalul colecției¹⁰, textul rezultat (*Omiliile* 26–88) fiind publicat în ediție princeps la Strasbourg, în tipografia lui Johannes Mentelin¹¹. Cele două volume din *Opera diui Joannis chrisostomi archiepiscopi constantinopolitani*, publicate în 1503, la Veneția, reuneau o mare parte din omiliile predicatorului răsăritean, cu mențiunea că dintre *Omiliile la Matei* publicate în volumul al doilea numai primele 26 erau autentice. Abia cu ediția publicată în 1504, la Basel, sub îngrijirea lui Ludovicus Hohenwang, în Occident se tipărește în premieră cea mai bogată colecție de *Omilii la Matei* (89 la număr) a lui Ioan Hrisostomul¹².

¹⁰ Sam Kennerley, *The Reception of John Chrysostom in Early Modern Europe: Translating and Reading a Greek Church Father from 1414 to 1624* (Arbeiten zur Kirchengeschichte, 157), Berlin, Walter de Gruyter, 2023, p. 64–65.

¹¹ *Homiliae super Matthaeum*, Strasbourg, Johann Mentlin [cca 1466].

¹² *Opera diui Joannis Chrisostomi archiepiscopi Constantinopolitani*, Basel, Jacobus de Pforzheim, 1504.

În deceniile următoare orașul Basel va juca un rol important în tipărirea operei lui Ioan Hrisostomul, prin tipografia lui Andreas Cratander¹³ și mai cu seamă prin celebra *Officina Frobeniana*, deținută de tipografi de renume: Johann și Hieronymus, fiul acestuia¹⁴. Simpatizant al Reformei protestante, Cratander a avut o strânsă colaborare cu Oecolampadius, pe care l-a și găzduit o vreme la Basel. Deși modestă, tipografia lui Cratander a publicat și volume consistente, precum cel conținând Comentariul la Matei al lui Ioan Hrisostomul¹⁵.

Mult mai puternică și mai influentă, tipografia lui Johann Froben a tipărit operele complete ale lui Ioan Hrisostomul în cinci volume în 1517¹⁶, primul dintre ele fiind rezervat *Omiliilor la Matei*¹⁷. După moartea lui Johann Froben (octombrie 1527), tipografia a fost preluată de fiul lui, Hieronymus Froben, care a republicat opera lui Ioan Hrisostomul în cinci volume (1530)¹⁸. Deși este prezentată adesea ca efort editorial al umanistului Erasmus, ediția a beneficiat în egală măsură de aportul cărturarului protestant Oecolampadius, care a supervizat îndeaproape publicarea celor cinci volume¹⁹.

O ediție îmbogățită a operei lui Ioan Hrisostomul a fost publicată în 1536 la Paris, sub egida lui Claude Chevallon²⁰, care a imprimat întregului demers o viziune catolică, menită să contracareze viziunea protestantă identificabilă în ediția Froben din 1530²¹. Fiindcă disputele teologice dintre catolici și protestanți au atins și problema traducerii corecte a Părinților Bisericii, tipografia lui Johann Herwagen (protestantă) a publicat o nouă integrală a lui Ioan Hrisostomul în 1539²², în volumul al doilea al seriei fiind tipărite *Omiliile la Matei*. O altă ediție *Opera omnia* a fost publicată la Paris în 1543, însă ea nu este de interes pentru studiul nostru, fiindcă este prea apropiată de anul apariției primei ediții a *Comentariului la Matei* al lui Musculus (1544).

¹³ Opera tipografică a lui Cratander a fost inventariată de E.A. Meier *et al.*, în lucrarea *Andreas Cratander: ein Basler Drucker und Verleger der Reformationszeit*, Basel, 1967.

¹⁴ Pentru activitatea prodigioasă a lui Froben, vezi Valentina Sebastiani, *Johann Froben, Printer of Basel: A Biographical Profile and Catalogue of His Editions* (Library of the Written Word, vol. 65), Leiden, Brill, 2018.

¹⁵ *Tomus Primus Operum Ioannis Chrysostomi Constantinopolitani, Homilias complectens LXXXIX in Matthaum*, Basileae, In Aedibus Andreae Cratandri, Mense Iunio, Anno MDXXII.

¹⁶ Ritmul rapid al meșterilor tipografi poate fi reconstituit cu ajutorul colofoanelor: primul volum a fost tipărit în iulie, al patrulea în august, al cincilea în septembrie și al doilea în octombrie.

¹⁷ *Io. Chrysostomi homiliae LXXXIX, et ultimae, super Matthaum Aniano et Georgio Trapezontio interpretibus, finis*, Basileae apud Io. Frobenium, Mense Iulio, Anno MDXVII. Pentru descrierea detaliată a acestei prime ediții integrale, vezi Sebastiani, *Johann Froben, Printer of Basel*, p. 265.

¹⁸ Kennerley, *The Reception of John Chrysostom in Early Modern Europe*, p. 159.

¹⁹ Kennerley, *The Reception of John Chrysostom*, p. 160.

²⁰ *Opera, quatenus in hunc diem Latino donata noscuntur, omnia*, Paris, Claude Chevallon, 1536.

²¹ Kennerley, *The Reception of John Chrysostom*, p. 162.

²² *Opera quotquot per Graecorum exemplarium facultatem in Latinam linguam hactenus traduci potuerunt*, Basel, Johann Herwagen, 1539.

4. RECEPTAREA OMILIEI 29 ÎN COMENTARIUL LA MATEI AL LUI MUSCULUS (1544)

Întrucât versiunea latinească a *Omiliilor la Matei* ale lui Ioan Hrisostomul nu a înregistrat variații majore înainte de anul 1544, în cercetarea noastră ne vom folosi de ediția FROBEN 1530, despre care presupunem că a fost folosită și de Musculus²³.

Înainte de a ne concentra asupra citatului latinesc folosit de Musculus, vom analiza modul în care interpretează cărturarul alsacian textul lui Ioan Hrisostomul. Pornind de la precizarea lui Matei că demoniacii au ieșit din morminte, Musculus observă că în vechime mormintele erau construite lângă drumurile publice, astfel că oamenii se puteau ascunde în ele (*Monumenta ueterum ita structa erant et plerunque iuxta uias publicas, ut latere quisquam in illis potuerit*)²⁴. Pentru a răspunde la întrebarea de ce demonii au vrut să se ascundă în morminte, cărturarul apelează la explicația dată de Ioan Hrisostomul: demonii își fac sălașul în morminte tocmai pentru a le induce oamenilor o concepție falsă.

Musculus face trecerea la câteva teme din epoca lui și afirmă că, prin aparițiile lui, Satan se ascunde sub masca sufletelor trecute în lumea cealaltă. Teologul nu ratează ocazia de a critica papalitatea, calul de bătaie al teologilor protestanți, și deplânge implicit faptul că în epoca lui, în context catolic, este acceptată ideea că sufletele rătăcesc prin lume și sfârșesc prin a bântui clădiri părăsite sau locuri de veci²⁵. Ironizând astfel de concepții, teologul întreabă retoric: „Și cine nu le-ar da crezare, de vreme ce mulți au cercetat temeinic adevărul tărașeniei cu ajutorul exorcismelor, adică taman prin mărturisirea demonilor, în care aceștia se dau drept suflete ale unor oameni morți?”²⁶ Pentru a le dovedi adversarilor săi catolici că are de partea lui o mărturie patristică impecabilă, Musculus apelează la comentariul lui Ioan Hrisostomul, din care extrage un citat pe care îl prezentăm în tabelul de mai jos. Cu **bold**, în coloana din stânga, au fost marcate frazele omise de teologul reformat.

²³ În cazul de față, identificarea precisă a ediției din care a citat Musculus nu este relevantă. Cărturarul protestant ar fi putut apela și la ediția Herwagen din 1539.

²⁴ MUSCULUS, p. 207.

²⁵ „Et quid aliud inter Christianos, apparitionibus suis ementitis egit, quibus scilicet se pro animabus defunctorum uendidit? An non receptum est per omnem papatum, persuasitque animas hic errare, apparere, auxilia implorare, et nescio quae uana uel in desertis aedibus, uel mortuorum monumentis, uel noctu alioqui designare?” MUSCULUS, p. 207. Într-o ediție revizuită (1562) autorul a introdus numele „Satan” ca subiect al verbului „egit”, întrucât în ediția princeps a comentariului ultimul subiect menționat era „Chrysostomus”.

²⁶ „Et quis non credat, posteaquam tam multi per sua exorcismata rei ueritatem adeò euidenter inuestigarunt: nempe ex ipsa daemonum confessione, qua se dicunt esse mortuorum animas?” MUSCULUS, p. 207.

<i>Homiliae in Matthaem, 1530, p. 187</i>	MUSCULUS, 1544, p. 207
<p>Nec enim potest anima è corpore separata in his regionibus errare. Iustorum animae enim in manu dei sunt. Infantium quoque similiter, non enim peccarunt. Peccatorum uero post hunc exitum continuo abducuntur, quod à Lazaro et diuite planum efficitur: sed alibi quoque dominus ait, Hodie animam tuam abs te repetent. Non igitur potest anima cum à corpore abscesserit, apud nos hic errare: nec id iniuria. Nam si qui iter faciunt, cum in ignotas regiones inciderint, nesciunt quò ituri sint, nisi ducem habeant: quanto magis anima relicto corpore, cum nouam omnino sibi uitam et uiam ingrediatur, quò itura sit ignorabit, nisi ducem consequatur?</p> <p>Multis è locis scripturae comprobati potest, non errare hic post mortem iustorum hominum animas. Nam et Stephanus ait: Suscipe spiritum meum. Et Paulus resolui ac esse cum Christo desiderabat. De patriarcha quoque scriptura dicit: Et appositus est ad patres suos: mortuus est in senectute bona.</p> <p>Quod uero nec peccatorum animae hic commorari possunt, diuitem audias quid dicat, perpendasque quid petit, et non impetrat. Quod si possent animae hominum hic conuersari, uenisset ipse ut cupiebat, et suos de tormentis inferni fecisset certiores: quo ex loco scripturae illud etiam aperte patet, quod post exitum à corpore in locum quendam certum animae deducuntur, unde redire sponte sua non possunt, sed terribilem illum iudicii diem ibi expectant.</p>	<p>Non potest, inquit, anima à corpore separata in his regionibus errare. Iustorum animae in manu Dei sunt. Peccatorum uerò post hunc exitum continuò abducuntur, quod in Lazaro et diuite planum efficitur. Sed alibi quoque Dominus ait: Hodie animam tuam abs te repetent. Non igitur potest anima cum abscesserit à corpore, apud nos hic errare. Et mox.</p> <p>Multis è locis scripturae comprobari potest, non errare hic post mortem iustorum hominum animas. Nam et Stephanus ait: Suscipe spiritum meum, et Paulus resolui cupiebat et esse cum Christo.</p> <p>Quod uerò nec peccatorum animae hic commorari possunt, diuitem audias quid dicat, perpende quid petat et non impetrat. Quòd si possent animae hominum hic conuersari, uenisset ipse ut cupiebat, et suos de tormentis inferni fecisset certiores, quo etiam ex loco scripturae aperte patet, quod post exitum à corpore in certum quendam locum animae deducuntur, unde redire sponte sua non possunt, sed terribilem illum iudicii diem ibi expectant. Haec Chrysostomus.</p>

Comparația dintre ediția FROBEN și MUSCULUS scoate la iveală câteva diferențe. De pildă, Musculus a eliminat afirmația că sufletele copiilor sunt în mâna lui Dumnezeu sau comparația dintre călătoria în lumea obișnuită și călătoria în lumea spirituală. De asemenea, aluzia la patriarhul Avraam, despre care se spune că va fi adăugat la părinții lui, după o bătrânețe fericită, a fost eliminată, fiindcă ea nu constituie un argument decisiv în sprijinul ideii că sufletele dreptilor sunt în mâna lui Dumnezeu.

Mai trebuie observat că, după ce încheie citatul din Ioan Hrisostomul, cărturarul reformat trage următoarea concluzie cu privire la *impostura daemonum*: „Vedem astfel înșelăciunea demonilor și a slujitorilor lor, manifestată în apariția sufletelor, și mai vedem unde ajung cei care nu-și întemeiază credința pe Sfânta Scriptură, ci cred în tot felul de înșelători”²⁷.

²⁷ „Unde uidemus imposturam daemonum simul et ministrorum suorum in apparitionibus animarum, et uidemus etiam, quo tandem abducantur qui fidem suam non ex scripturae sacrae regulametiuntur, sed quibusuis credunt impostoribus”. MUSCULUS, p. 207.

5. RECEPTAREA COMENTARIULUI LUI MUSCULUS ÎN OMILIA 14 DIN TÂLCUL EV.

Omilia 14 din TÂLCUL EV. explică pericopa mateiană despre cei doi „drăciți” care ies în calea lui Isus atunci când acesta ajunge „în laturea Gherghesinului”. După observații privind diferențele dintre textul lui Matei și versiunile din celelalte Evanghelii Sinoptice, autorul omiliei extrage câteva învățături din textul biblic. Primul aspect teologic care se impune atenției autorului este „putearea și dumnezeia” lui Hristos, care „biruiaște nu numai cu oamenii, ce și cu dracii” (f. 66^v). Prima reflecție pastorală pe marginea acestui text este că oamenii răi sau duhurile rele „nici întru o sărăcie și nevoie, nici întru o ispită nu pot [...] strica creștinilor fără voia și slobozia lu Dumnezeu” (f. 67^r). Pentru a confirma această idee, autorul folosește istoria lui Iov, exemplul lui Petru (Luca 22:31) și Psalmul 90 (91 BHS). Concluzia acestei secțiuni este că „fără voia și fără știrea lu Dumnezeu nu vine nicio pagubă, nicio nevoie, nici un rău, nicio perire pre creștini” (f. 67^v).

A doua învățătură analizează „minte și năravul dracului”, care umblă „în alean lu Dumnezeu” și care încearcă sistematic să le facă rău creștinilor, fie sufletește („cu minciunile, cu prislătitura, cu învățatura strâmbă”), fie în plan material („în marhă cu pagubă, și într-altă avuție”). Dacă îndurarea divină nu l-ar fi izbăvit pe om de lucrarea celui Rău, toți oamenii ar fi pierit prin înșelăciunea lui („Să n-au vrut milui pre noi Dumnezeu și deaca n-au vrut tremeate fiiul său drept noi, c-am vrut peri toți prentu lucrul și prilăstitura dracului”, f. 68^r).

A treia învățătură din omilie se concentrează asupra secvenței „iuți foarte” (gr. χαλεποὶ λίαν), folosită în Mat. 8:28 pentru a descrie „năravul” celor doi oameni posedați de duhuri rele. Pornind de la această secvență, autorul constată că Diavolul îi face „iuți și fără milă” pe cei pe care îi biruește și introduce un element de critică socială, sub forma unei întrebări retorice: „Dară ce sânt acmu unii domni? Că sânt cu duh rău unde sânt fieri sălbateci, fără milosârdie” (f. 69^v).

Între a doua și a treia învățătură autorul omiliei a inserat o secțiune amplă în care prezintă câteva idei preluate din comentariul lui Ioan Hrisostomul la Matei 8. Disponerea în paralel a celor două fragmente (versiunea românească a textului din MUSCULUS, respectiv a textului din TÂLCUL EV., *vide infra*) ne dă motive să propunem trei emendări transcrierii făcute de Vladimir Drimba: (1) ghilimelele de închidere a citatului trebuie puse la finalul f. 69^v, înainte de observația că „acestea toate scris-au Ioan Zlatoust”; (2) inserția <a se> din secvența „Nu poate sufletul <a se> despărți de la trup” trebuie eliminată, fiindcă ea creează un nonsens teologic. În mod evident, din perspectivă creștină, sufletul se poate despărți de trup, după cum indică toate referințele biblice la care apelează Ioan Hrisostomul; (3) logica internă a pasajului cere următoarea lectură a textului coresian: „Nu poate sufletul despărțit de la trup întru acest ținut budușlui...”, ceea ce ar corespunde perfect secvenței latinești *Non potest anima à corpore separata in his regionibus errare*

din MUSCULUS²⁸. Cu **bold** am evidențiat, în coloana din dreapta, modificările notabile pe care le găsim în textul *Cazaniei I*.

MUSCULUS	TÂLCUL EV., f. 69 ^r
Nu poate – zice [Hrisostom] sufletul despărțit de trup să rătăcească în aceste părți. Sufletele celor drepti sunt în mâna lui Dumnezeu. Iar ale păcătoșilor, după această ieșire, sunt numaidecât duse, cum reiese limpede din exemplul lui Lazăr și al bogatului. Iar Domnul spune și el în alt loc: „Astăzi vor cere de la tine sufletul tău”. Așadar, sufletul, după despărțirea de trup, nu poate să mai rătăcească pe la noi. Și iarăși, din multe locuri ale Scripturii se poate dovedi că sufletele oamenilor drepti nu pot rătăci aici după moarte. De altfel, și Ștefan zice: „Primește duhul meu”, și Pavel dorea să fie slobozit și să fie cu Hristos. Că sufletele păcătoșilor nu pot zăbovi aici, ascultă-l pe bogat ce zice, bagă de seamă ce dorință are și pe care nu o dobândește. Că dacă ar putea sufletele oamenilor să revină aici, s-ar fi dus el însuși, cum dorea, și i-ar fi încredințat pe ai lui de chinurile iadului. Rezultă deci clar din Scriptură că după ieșirea din trup sufletele sunt duse într-un loc anume, de unde nu se pot întoarce prin propria voință, ci așteaptă ziua aceea cumplită a judecății.	Nu poate sufletul despărțit de la trup întru acest ținut budușlui că sufletele derepților sânt în mâna lu Dumnezeu, iară ale păcătoșilor suflete , după ieșit așa și se duc, cum și Lazar și cel om bogat, cumu se adevărează la Luca, 83 . Ce și aiurea Domnul grăia: „Astăzi sufletul tău ceare-vor de la tine”. Nu poate sufletul, deaca iase den trup, la noi aicea a veni și a îmbla . Și iară cu multe scripturi putem adevăra cum sufletele morților nu vin aicea, că și Ștefan zice: „ la sufletul meu!”; și Pavel: „ Pohtesc să mori și să fiu cu Hristos”. Iară nici întru un chip nu pot aicea lăcui. Ascultă ce zice bogatul și ia aminte ce ceare și nu ajunge: să ară putea sufletele oamenilor aicea lăcui, c-au vrut veni el cum pohtia și-au vrut învăța pre frații lui de chinurile iadului. Den care loc scripturiei iaste aiavea cum, după ieșitul den trup, în loc usebi duc pre suflete, de nu sânt vreadnice a se turna, ce așteaptă iale aceaia zi de judecare tremurată.

La acest stadiu al cercetării nu putem preciza dacă autorul omiliei a folosit textul latinesc al lui *Musculus* ori, dimpotrivă, a preluat informația dintr-o sursă intermediară (maghiară). Observăm însă că verbul *errare*, cu trei ocurențe în *MUSCULUS*, este tradus diferit în *TÂLCUL EV.*: „[nu poate sufletul] budușlui”, „[nu poate sufletul] a veni și a îmbla”, „[sufletele morților] nu vin [aicea]”. Verbul *a budușlui*, adaptare a magh. *búdos-ni, bújdos-ni* („a hoinări, a pribegi”)²⁹, este atestat în varietățile dialectale din Banat și Hunedoara învecinată, caracterizate de un intens bilingvism româno-maghiar, mai ales la nivelul elitei³⁰. Verbul nu mai înregistrează alte ocurențe în *TÂLCUL EV.*, dar este atestat în *PALIA* cu referire la slujnica Agar, care „budușlui în pustinea Verzaveei” (BHS *wattēta^c b^emidbar be[?]er šāba^c*; LXX *ἐπλανᾶτο τὴν ἐρημον κατὰ τὸ φρέαρ τοῦ ὄρκου*)³¹. Verbul se întâlnește

²⁸ Aceeași idee o regăsim și în *CAZANIA II* (f. 267): „că sufletele deaca es den trupuri nu se mai înșală în ceastă lume, ce ale derepților suflete-s în mîna lu Dumnezeu”. Secvenței „nu se mai înșală” îi corespunde probabil în *Vorlage* secvența οὐκ πλανῶνται (*recte* „nu mai rătăcesc”). Sursa ideii trebuie să fi fost tot Ioan Hrisostomul: Οὐδὲ γὰρ ἔνι ψυχὴν ἀπορραγεῖσαν τοῦ σώματος ἐνταῦθα πλανᾶσθαι λοιπόν. Δικαίων γὰρ ψυχὰι ἐν χειρὶ Θεοῦ.

²⁹ LAJOS, s.u. „budușlui”, p. 149.

³⁰ Enikő Pál, *Influența limbii maghiare asupra limbii române. Perioada veche*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014, p. 286, 391–392.

³¹ *PALIA* conține și două ocurențe ale termenului *budușlău*: „nestătătoriu și budușlău fi-veri spre pământ” (Gen. 4:12); „nestătătoriu și budușlău pre pământ” (Gen. 4:14).

și în *Psaltirea* copiată de János Viski la 1697, în Ps. 109, strofa 5: *budusluind SZE koldujaSZké* (i.e. „pribegind să cerșească”). Textul-sursă (*Psalterium Ungaricum*, versiunea versificată de Albert Szenci Molnár, 1607) folosește magh. *elbudossanac* „ei să pribegească”, „să ajungă fugari”³². În originalul ebraic (Ps. 109:10), autorul recurge la o construcție cu valoare intensivă („de rătăcit să rătăcească”), fapt care nu este surprinzător, dacă avem în vedere spiritul imprecatoriu al Psalmului.

Deși în general autorul Omiliei 14 are tendința de a indica trimiterile biblice la care se face aluzie, în pasajul analizat de noi găsim o singură referință: Luca 83 [=16:19–17:2]. Vorbirea indirectă folosită de Musculus pentru a reda dorința exprimată de Pavel în Fil. 1:23 (*Paulus resolui cupiebat...*) devine în TÂLCUL EV. vorbire directă: „Pohtesc să mori (*recte* „mor”) și să fiu cu Hristos”³³, probabil sub influența declarației precedente, care îl are ca locutor pe Ștefan.

Textul lui Musculus nu suferă schimbări majore în procesul de traducere. Unele modificări, precum prezența dubletului „a veni și a îmbla”, se încadrează într-o tendință stilistică observabilă la nivelul întregului omiliar. Uneori cărturarul român caută să facă mai limpede textul-sursă. De pildă, în textul latinesc care îl menționează pe bogatul nemilostiv ajuns în infern (*uenisset ipse ut cupiebat, et suos de tormentis inferni fecisset certiores*) nu se precizează la cine face referire pronumele *suos*. Desigur, cititorul avizat știe că respectivul pronume se referă la cei cinci frați ai bogatului osândit la muncile iadului (Lc. 16:28). Totuși, pentru a clarifica acest aspect, în versiunea coresiană a textului se spune despre bogat „c-au vrut veni el [...] și-au vrut învăța *pre frații* lui de chinurile iadului” [s.n.].

În versiunea coresiană pot fi identificate nu doar adaosuri explicative, ci și omisiuni. În MUSCULUS defuncții sunt împărțiți în două categorii majore – drepti și păcătoși – la care se face referire cu ajutorul unei structuri simetrice: (1) sufletele dreptilor sunt în mâna lui Dumnezeu; (2) sufletele păcătoșilor sunt duse (în lumea de dincolo); (3) sufletele dreptilor nu pot rătăci în lumea noastră; (4) sufletele păcătoșilor nu pot nici ele rămâne aici. În TÂLCUL EV. această structură simetrică este înlocuită cu următoarea variație: (1) sufletele dreptilor; (2) sufletele păcătoșilor; (3) sufletele morților; (4) sufletele oamenilor.

6. CRITICA CELOR CARE CER „SĂ LE FACĂ CU CĂLUGĂRII ȘI CU POPII SĂRĂCUSTE”

Amplul citat din Ioan Hrisostomul pe care îl găsim în Omilia 14 este încadrat de câteva comentarii menite să facă legătura dintre ideea teologului patristic și epoca în care trăiește autorul omiliarului coresian.

Că și în vremea noastră destulă prilăstătură fu în lume unde ziseră că vin morții în casă și se ivesc oamenilor, cer ajutoriu după moarte să le facă cu călugării și

³² Datores această informație filologului Cristian Gașpar (Central European University).

³³ *Apostolul* lui Coresi: „Acmu am râvnitură a mă despărți și lângă Hristos a fi”

cu popii sărăcuste și alte multe minciuni. Că dracii au grăit și-au zis că sânt sufletul acătării om numai să prilăstească nebunii; (TÂLCUL EV., f. 68^v)

Autorul român critică două idei pe care le consideră greșite: (1) credința că sufletele morților pot bântui lumea noastră; (2) credința că soarta postumă a sufletului poate fi influențată de cler prin „sărăcuste și alte multe minciuni”³⁴. Prima idee are corespondent în MUSCULUS, care deplânge faptul că „prin aparițiile sale mincinoase” (*apparitionibus suis ementitis*) Satan caută să le strecoare oamenilor credința în existența spiritelor care bântuie lumea noastră. De altfel, elementul de legătură dintre MUSCULUS și TÂLCUL EV. ar putea fi tocmai secvența *illas... auxilia implorare*, care seamănă izbitor cu ideea că „morții... cer ajutoriu după moarte”. Între cele două texte există însă și o diferență notabilă: în vreme ce Musculus se arată critic față de exorcismele practicate în spațiul catolic, predicatorul român vizează slujbele de pomenire a celor morți. Această temă este reluată în apostrofa cu care se încheie secțiunea.

Dară, creștine, iaste minciună carei au învățat să păzească omul mortul său după noao zile și la doaozeci de zile și la patruzeci și la anul. Minciună e și aceaia carei zic că pot folosi după moarte sufletelor, că nu se schimbă locul după ceastă viață, ce iaste scornit pentru lăcomia cărtularilor. (TÂLCUL EV., f. 69^v)

Termenul „sărăcustă” este folosit și în Predica 15 din omiliarul coresian, într-o secțiune care face o paralelă între opoziția stărnită de Isus (Mat. 9:3) și opoziția pe care o întâmpină predicatorul român reformat și membrii congregației sale. Similaritatea dintre cele două contexte în care apare termenul „sărăcustă” este sporită și de faptul că în ambele cazuri autorul consideră că la originea acestor „tocmeale” și „pravile” stă nu învățătura lui Hristos, ci lăcomia oamenilor.

Acmu încă sânt vrăjmași dereptăției, popii și călugării fățarnici: ei săduiesc și hulesc pre învățătura noastră, – ce nu iaste a noastră, ce iaste a lu Dumnezeu. Și deaca nu credem tocmealelor și pravilelor, sau deaca certăm lăcomia lor cu ce prilăstesc mișelamea cu sărăcuste și cu alte multe, – zău, noi grăim den Scriptura Sfântă și adevărăm tot ce grăim, iară ei zic pre noi că sântem draci și prilăstitori, cum ziseră pururea și lu Hristos, și prorocilor, și apostolilor. (TÂLCUL EV., f. 72^v)

Din citatele de mai sus rezultă că autorul este familiarizat cu parastasele din spațiul răsăritean și știe că ele trebuie săvârșite la anumite intervale (9, 20, 40 de

³⁴ După cum observa OLTEANU, p. 116, pasajele din TÂLCUL EV. care conțin critici față de cultul morților nu se mai regăsesc în PN, drept care contextul a rămas unul prolix: „În PN textul e cu totul schimbat și redus. Se omite chiar numele lui Ioan Gură de Aur, citându-se numai evanghelia lui Matei”. În ce privește cultul morților, slavistul consideră că TÂLCUL EV. face dovada unei inconsecvențe, „pentru că pe de o parte îl combate, iar pe de alta cere ca omenii să îngroape morții cu cinste”. Slavistul omite să spună că îndemnul din TÂLCUL EV. cu privire la îngroparea „cu cinste” a morților vine în contextul criticii față de moaște („doară pentru lăcomia lumiei aceale trupure neîngropate țin” (f. 17^v). Autorul coresian este consecvent în convingerile sale teologice.

zile, un an). Dubla menționare a „sărăcustelor” în TÂLCUL EV. (Omilia 14, f. 68^v; Omilia 15, f. 72^r) ridică inevitabil întrebarea ce anume are în vedere autorul omiliarului prin acest cuvânt: (1) un set de 40 de parastase (cf. „ceale 40 de liturghii, ce să dzice o sărăcustă”, Ș. TAINE, 1644) sau (2) o slujbă de pomenire a morților, reluată la intervalele prescrise de tradiția bisericească (*i.e.* la 3, 9, 40 zile, un an)? Pentru a încerca lămurirea acestui aspect, vom face câteva considerații de ordin filologic, pe care le vom consolida cu o incursiune în perioada patristică.

6.1. Considerații cu privire la termenii τεσσαρακοστή, саракоусти, sărăcustă

Termenul *sărăcustă*, cu două ocurențe în sec. XVI (TÂLCUL EV. f. 68^v, 72^r)³⁵, provine din slavonescul саракоусти (scris și сорокустие, сорокоустие, probabil prin contaminare cu сорок, „patruzeci”), folosit inițial pentru a denumi o perioadă de patruzeci de zile (mai cu seamă, Postul Mare)³⁶. Termenul funcționează asemenea gr. τεσσαρακοστή, la origine numeral ordinal („a patruzecia”), dar păstrat în uzul bisericesc (de ex., Canonul V al Sinodului de la Niceea)³⁷ ca substantiv (*i.e.* Păresimi, Postul pascal). Putem ilustra această accepțiune și cu o trimitere la *Istoria bisericească* (VII.19.7) a istoricului Sozomen care folosește gr. τεσσαρακοστή pentru a denumi toată perioada pre-pascală, în speță intervalul de 40 de zile „în care poporul postește” (ἐν ἧ νηστεύει τὸ πλῆθος)³⁸. Asocierea lui τεσσαρακοστή cu noțiunea de post a dus la un proces de resemantizare în urma căruia termenul a fost aplicat și cu referire la alte posturi din calendarul bisericesc, unele de durată mai scurtă³⁹. În sec. VI, Ioan

³⁵ Termenul nu este atestat în DLRV. Potrivit DLR, Tomul X, Litera S, Partea 1 (*S–Sclabuc*), p. 207, cea mai timpurie atestare a termenului se înregistrează în 1627, într-o danie cu următorul conținut: „pentru că au murit Negrita necuminecat[ă], ce n’au avut Thoma cu ce o grij[i], ce s[ă]-i fac[ă] diaconul sărăcustă de cuminecătur[ă] și să o slujască, și să o pomenească”. Textul daniei în IORGA, p. 32. Absența din DLR a celor două ocurențe coresiene ale termenului „sărăcustă” se explică prin faptul că în 1986, anul tipăririi tomului X.1 TÂLCUL EV. încă nu fusese editat. Inexplicabilă este afirmația făcută de Iulia Mazilu, conform căreia „termenul nu este atestat în secolul al XVI-lea”. Vezi Ș.TAINE, p. 71.

³⁶ MIKLOSICH, *s.u.* саракоусти, p. 823.

³⁷ Vezi canonul V al Sinodului de la Niceea (DEC, vol. 1, p. 8): Αἱ δὲ σύνοδοι γινέσθωσαν, μία μὲν πρὸ τῆς τεσσαρακοστῆς, ἵνα πάσης μικροψυχίας ἀναιρουμένης τὸ δῶρον καθαρὸν προσφέρηται τῷ Θεῷ, δευτέρα δὲ μετὰ τὸν τοῦ μετοπόρου καιρὸν. În textul latinesc al canonului secvența πρὸ τῆς τεσσαρακοστῆς este redată prin *ante quadragesimam paschae*. Versiunea românească în CBO, vol. 1, p. 152: „Așadar, sinoadele să aibă loc, pe de-o parte, unul înaintea Patruzecimii, pentru ca, după ce este înlăturată toată nimicnicia sufletească, să fie adus lui Dumnezeu darul cel curat, iar al doilea, în perioada de toamnă”. Unii canoniști (*ibid.*, p. 152, n. 308) consideră că sintagma πρὸ τῆς τεσσαρακοστῆς ar face referire la sărbătoarea Înălțării (care a avut loc la 40 de zile după Înviere). Aceeași înțelegere și în LAMPE, *s.u.* τεσσαρακοστή, p. 1389.

³⁸ SOZOMEN, p. 170–172. Καὶ τὴν πρὸ ταύτης δὲ καλουμένην τεσσαρακοστήν, ἐν ἧ νηστεύει τὸ πλῆθος, οἱ μὲν εἰς ἕξ ἑβδομάδας ἡμερῶν λογίζονται [...] οἱ δὲ ἐπτά [...]. Fiindcă sâmbăta și duminica nu erau incluse în perioada de post, numărul total al zilelor de ajunare era de fapt 36.

³⁹ Același proces s-a petrecut cu termenul „carantină” (din rus. *karantin* < fr. *quarantaine*), care în perioada actuală este folosit pentru a denumi perioade de izolare ce nu ating niciodată 40 de zile.

Postitorul, patriarhul Constantinopolului decreta următoarele: „În timpul celor două Posturi (Τεσσαρακοστάς, lit. „Patruzecimi”), cel al Sf. Filip și cel al celor Doisprezece Apostoli, laicii să nu mănânce carne, iar monahii să nu mănânce nici brânză și ouă”⁴⁰. Pe fondul acestor schimbări semantice, Postul Paștelui a primit titlul de ἡ μεγάλη Τεσσαρακοστή.

PRAVILA 1652 păstrează asocierea dintre „sărăcustă” și practica postului în secțiunea privitoare la readmiterea în biserică a celor care s-au lepădat de Hristos. În prima etapă a procesului de rehabilitare, penitentului i se cere „să postească doao sărăcuste și să păzească la sfânta besearică întru molitve și posturi și rugi”⁴¹.

6.2. Considerații privind originea slujbelor de pomenire a morților

Fiindcă autorul Omiliei 14 face în treacăt referire la obiceiul pomenirii morților „după noao zile și la doazeci de zile și la patruzeci și la anul”, vom face mai jos o scurtă incursiune în istoria creștinismului timpuriu, pentru a menționa, cu titlu ilustrativ, câteva etape importante ale evoluției cultului morților⁴².

Tradiția efectuării parastaselor este atestată clar în sec. al IV-lea, după cum reiese din *Constituțiile Apostolice* (8.42.3), care prescriu slujbe pentru defuncți la 3, 9, 30/40⁴³ de zile, respectiv, un an după moarte. O sursă importantă care atestă practicarea slujbei τεσσαρακοστά în comunitățile monahale alexandrine este *Istoria lausiacă*⁴⁴. Mărturiile din sec. IV–V conțin indicii că practica parastaselor nu era uniformă. În epoca lui Iustinian tradiția ajunge să fie codificată juridic, fiindcă funeraliile (din mediul monahal) ajung să fie reglementate prin lege. Legislația imperială (*Novella* 133, § 3) interzice accesul bărbaților în mănăstirile de maici (sau viceversa), măsura fiind aplicată inclusiv în cazul comemorărilor (μνημαί, *memoriae*) săvârșite după trei, nouă sau patruzeci de zile ori după împlinirea unui

⁴⁰ Joannes Jejunator, *Poenitentiale*, PG, vol. 88, col. 1916. Τὰς δὲ δύο Τεσσαρακοστάς τοῦ τοῦ ἁγίου Φιλίππου καὶ τῶν ἑβ' Ἀποστόλων, κρέατος μὲν μὴ μετέχειν τοὺς κοσμικοὺς ὀρίζομεν τοὺς δὲ μοναχοὺς τυροῦ καὶ ὠοῦ. Postul Sf. Filip este Postul Crăciunului (14 nov. – 24 dec.). Postul Sfinților Apostoli se întinde din duminica de după Cincizecime până pe 29 iunie.

⁴¹ PRAVILA 1652, p. 297.

⁴² Pentru o perspectivă ortodoxă, vezi Jean-Claude Larchet, *Tradiția ortodoxă despre viața de după moarte*, trad. Marinela Bojin, București, Editura Sophia, 2006.

⁴³ Unele manuscrise păstrează lecțiunea τεσσαρακοστά în loc de τριακοστά, chiar dacă în felul acesta intervalul indicat (40) intră în conflict cu „precedentul” biblic invocat (Moise a fost jelit după moarte 30 de zile, nu 40; vezi Deut 34:8). Ἐπιτελείσθω δὲ τρίτα τῶν κεκοιμημένων ἐν ψαλμοῖς καὶ προσευχαῖς διὰ τὸν διὰ τριῶν ἡμερῶν ἐγερθέντα, καὶ ἕνατα εἰς ὑπόμνησιν τῶν περιόντων καὶ τῶν κεκοιμημένων, καὶ τριακοστά κατὰ τὸν παλαιὸν τύπον· Μωϋσῆν γὰρ οὕτως ὁ λαὸς ἐπένηθη, καὶ ἐνιαύσια ὑπὲρ μινείας αὐτοῦ. CONST. AP., p. 258, 260.

⁴⁴ „Rămânând Croniu o vreme la locurile dimprejurul Tebaidei, a coborât în mănăstirile Alexandriei. Și s-a întâmplat să ajungă acolo când obștea fraților săvârșeau înmormântarea unuia după patruzeci de zile, iar a celuilalt, după alte trei zile”. IST. LAUS., p. 54. Traducerea făcută de D. Stăniloae trebuie corectată prin eliminarea adj. „alte”, care nu are corespondent în textul grec: Καὶ συνέβη τοῦ μὲν τὰ τεσσαρακοστά ἐπιτελεῖσθαι, τοῦ δὲ τὰ τρίτα παρὰ τῆς ἀδελφότητος. PALLADIUS, p. 68.

an de la îngropare⁴⁵. Într-o epocă și mai târzie, pe care o putem ilustra cu așa-numita *Oratio de his qui in fide dormierunt*, atribuită lui Ioan Damaschinul, parastasele de tip τεσσαρακοστά sunt menționate în contextul liturgiilor pentru morți (αἱ ὑπὲρ τῶν νεκρῶν λειτουργίαι), alături de parastasele făcute în a treia și a noua zi⁴⁶. În mod remarcabil, pentru acestea se folosește un cuvânt compus: τριτεννάται⁴⁷.

Originea „sărăcustei funerare” (*i.e.* a seriei de 40 de slujbe făcute pentru pomenirea unui mort) trebuie căutată în perioada bizantină, în sec. IX. Din această epocă provine așa numita *Viziune a lui Isaia pustnicul*⁴⁸, al cărei protagonist îl învață pe un demnitar din Nicomedia să dea λειτουργικά⁴⁹ preoților, adică să plătească 40 de liturghii (λειτουργίαι, numite în același text și ἀναφοραί) în beneficiul sufletului său⁵⁰. Această scriere bizantină a fost integrată de Manuel Malaxos în *Nomocanonul* său⁵¹, care apoi a devenit sursă atât pentru lucrarea *Șapte taine* (1644), tipărită la Iași în timpul lui Vasile Lupul, cât și pentru pravila mult mai amplă publicată în 1652 la Târgoviște, sub titlul *Îndreptarea legii*, în timpul domniei lui Matei Basarab.

Putem ilustra folosirea termenului „sărăcustă” în Ș. TAINE cu ajutorul titlului pe care îl poartă – Glava 13, din secțiunea privitoare la liturghie: „Pentru ceia ce dau de-și fac ceale 40 de liturghii, ce să dzice o sărăcústă”. Concluzia la care ajunge „boiarinul” din Nicomedia care inițial nu voise să dea „liturghii” preoților este că „mult poate dumnezăiasca cea fără de singe jârtvă ce să aduce cătră Dumnezău că pentru aceasta să iartă păcatele oamenilor”. După cum ilustrează exemplul demnitarului din Nicomedia, oamenii se pot mântui „pentru peaningii ce dau în mâna preotului e face liturghii pentru dânșii”, fiindcă liturghiile „au putearea să rădice suflet de om dentru adâncul iadului să-l suie în ceriu și dentru întunearec spre lumina cea de veaci” (f. 79). În încheierea secțiunii (Glava 13), preoților li se

⁴⁵ Gr. Ἄλλὰ μηδὲ ἄλλην ἐπινοεῖτωσαν πρόφασιν ἢ ἄνδρες τῶν εἰς γυναῖκεῖα μοναστήρια παρόδων ἢ γυναῖκες τῶν ἀνδράσιν ἀφορισμένων, προφάσει τῶν περὶ τὴν ὀσίαν πραττομένων, ἃς δὴ μνήμας καλοῦσιν, εἰς τρίτην καὶ ἐνάτην συνιόντες ἡμέραν, ἢ ἡνίκα τεσσαράκοντα ἐξήκοιεν ἢ καὶ ἐνιαυτός· Lat. *Sed neque aliam excogitent occasionem aut viri ad muliebria monasteria ingrediendi aut mulieres viris deputata, occasione horum quae circa funus aguntur, quas utique memorias vocant, in tertiam et nonam convenientes diem, aut dum quadraginta complentur aut etiam annus.* CIC, vol. 3, p. 671.

⁴⁶ *Oratio de his qui in fide dormierunt*, PG, vol. 95, col. 269. Παύσονται δὲ καὶ αἱ περὶ τὰς διατυπώσεις τῶν πενήτων ἐγγραφόμεναι μοῖραι, καὶ σὺν ταύταις αἱ ὑπὲρ τῶν νεκρῶν λειτουργίαι, ὕμνωδία τε καὶ ψαλμῶδία, τεσσαρακοστά σὺν τριτεννάταις, καὶ ἐτήσιοι μνημαὶ καὶ τελεταὶ, αἵτινες οὐκ εἰς μάτην παρὰ τῶν διδασκάλων ἐπενοήθησαν.

⁴⁷ LAMPE, *s.u.* τριτεννάται.

⁴⁸ Titlul grecesc al lucrării, în ediția lui Daniel Stiernon (*La Vision d'Isaïe de Nicomédie*, în *Revue des études byzantines* 35, 1977): Ἐκ τοῦ βίου τοῦ ὀσίου πατρὸς ἡμῶν Ἡσαΐου μοναχοῦ πρεσβυτέρου καὶ ἐγκλείστου τοῦ πύργου Νικομηδείας περὶ τῶν λειτουργικῶν τῶν διδομένων τοῖς ἱερεῦσιν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τοῦ Θεοῦ.

⁴⁹ Gr. λειτουργικόν (folosit probabil inițial în secvența τέλος λειτουργικόν „taxă pentru slujbă”) este atestat în papyrusuri egiptene cu înțelesul de „onorariu plătit pentru slujba făcută”. Vezi LSJ, *s.u.* În *Viziunea lui Isaia*, termenul λειτουργικά este explicat apoi prin substantivul νόμισμα („monedă”).

⁵⁰ Daniel Stiernon, *La Vision d'Isaïe de Nicomédie*, p. 25.

⁵¹ *Ibid.*, p. 18.

atrage atenția „să nu lenească, ce foarte bine să să nevoiască, cu toată osârdiia și frica”, pentru a împlini toate cele 40 de slujbe pentru care au fost plătiți: „că din ce ceas să dă peanșul în mâna preotului pentru să facă liturghie, dănt-acela ceas scrie îngerul nevădzut numele aceluia om, deci mișel de acela preot ce nu va sluji, ce va lăsa de vor trece” (f. 80).

Asupra beneficiilor pe care le aduc liturghiile pentru morți insistă și PRAVILA 1652, în Glava 160 („Pentru liturghiile ce dau preoților pentru sărăcuste pentru cei vii și pentru cei morți”⁵²), care conține încă un exemplu în sprijinul ideii că liturghiile pot schimba soarta postumă a omului. Anecdota respectivă este semnalată cu următoarea însemnare marginală: „Vezi minunată poveste de la Otecinic [=Pateric, n.n.], pentru sărăcustele morților”. Deși a fost avertizat că va ajunge în „munca de veaci”, poslușnicul unui stareț ignoră sfaturile primite și ajunge „moștean cu dracii focului de veaci”. Interesându-se de soarta fostului său slujitor, starețul primește o viziune din care află că poslușnicul a sfârșit în iad, cufundat în foc până la gât, și că acum strigă după ajutor. Pentru a-i ușura chinul, starețul face 20 de liturghii succesive „rugând pre Dumnezeu pentru spăsenia ocaanicului ucenic al lui”. Apoi cere să vadă soarta celui osândit și îl vede în același râu de foc, cu deosebirea că acum păcătosul este cufundat numai până la brâu. Implorat să facă noi „moltve și rugi”, starețul continuă să se roage „până să împlură și cealealalte 20 dă liturghii”. Dornic să știe care este efectul acestor rugăciuni, are o nouă viziune a râului de foc, însă „pre ucenicul lui acolo nu-l mai văzu, că eși pentru rugile și moltvele sfântului”⁵³.

În *Îndreptarea legii* relatarea acestei anecdote din Pateric este urmată de concluzia că „liturghiile [...] pot să sue sufletul omului tocma dă dădăsuptul iadului la ceriu și de întunearec întru lumina de veaci”. Finalul secțiunii conține câteva elemente suplimentare față de textul din Ș. TAINE: „În ceasul ce să dau banii în mâinile preoților ca să-i facă liturghie, aceia dare să scrie nevăzut de dumnezăeștii îngeri; și vai de preotul carele nu va sluji acealea liturghii, sau să nu scoată meride, adecă proscomidie pentru sufletul celuia ce-i plătește”⁵⁴.

Cărturarii reformați transilvăneni cunoșteau bine tradițiile funerare practicate în ortodoxie, fiindcă, iritați de *Răspunsul împotriva catehismului calvinesc* scris de Varlaam și tipărit în 1645, vor publica și ei la Bălgrad, în 1656, un răspuns vitriolant, intitulat *Scutul Catichizmușului cu răspuns den Scrăptura Svântă. Împotriva răspunsului a doao țări fără Scriptura svântă*⁵⁵. Apostrofându-și adversarii din Moldova, respectiv Muntenia, autorii calvini scriu: „Voi mâncați casele văduolor cu

⁵² În *Nomocanonul* lui Malaxos (tipărit în PRAVILA 1652) această secțiune poartă titlul: Περὶ τῶν διδομένων λειτουργιῶν τῶν ἱερέων σαραντάρια διὰ ζωντανούς καὶ διὰ ἀπεθαμένους „Despre liturghiile ce se dau preoților ca sărindare pentru cei vii și pentru cei morți”.

⁵³ PRAVILA 1652, p. 167–168.

⁵⁴ *Ibid.*, p. 168.

⁵⁵ Nu s-a păstrat niciun exemplare tipărit în sec. XVI. Conținutul cărții a fost publicat de Gheorghe Barițiu: *Catechismulu calvinescu inpusu clerului si poporului romanescu sub domni'a principiloru Georgiu Rakoczy I. si II.*, transcris cu litere latine dupa editiunea II tiparita in anul 1656, insocitu de una excursiune istorico si de unu glassariu, Sibiu, 1879.

sărăcustele voaste, făcând rugăciuni lungi în fățarie, cu mătaniile voastre, Math. 23, sth, 14; vai de voi carii încungiurați mare și uscatul ca să găsiți cineva să-l călugăriți”⁵⁶.

7. „AUTONOMIA HERMENEUTICĂ” A LUI WOLFGANG MUSCULUS ÎN RAPORT CU IOAN HRISOSTOMUL

Înainte de a încheia omilia, predicatorul ridică o nouă problemă („Ce era munca și chinul lor?”), pentru a explica miza întrebării pe care i-a adresează demonizații lui Isus: „Venit-ai încoace ainte de vreme a munci noi?” (*i.e.* „Ai venit aici să ne chinuiești înainte de vreme?”). În răspunsul său, autorul român face din nou referire la Ioan Hrisostomul: „Unii, cum Ioan Zlatoust și alții, zic că se-au temut dracii că-i va tremeate în munca de veac, depre care grăiaște Hristos la Matei”. Pornind de la faptul că Sinopticii menționează cererile demonilor de a nu fi trimiși „afară dentru acel ținut” (Mc. 5:10), respectiv „în beznă” (Lc. 8:31), autorul român afirmă că supliciu de care se tem demonii este nu trimiterea lor „în munca de veac, depre care grăiaște Hristos la Matei” (aluzie la „focul cel veșnic” din Mat. 25:41), ci imposibilitatea de a face rău creștinilor. În completarea ideii, autorul invocă Luca 51 [=10:18] „Văzuiu dracii⁵⁷ căzând den ceri ca fulgerul” și Ioan 42 [=12:31] „Că mai-marele ceștii lumi amu iaste judecat” (f. 70^v). Așadar, pentru „draci și slugile lor” chinul mare este „când văd că se împărțește împărăția lu Dumnezeu”. Explicația de mai sus urmează linia propusă de Musculus în comentariul său:

Quae autem erat illa tortura, quam metuebant? Quidam, ut Chrysostomus et alii intelligunt de futura ac perpetua, quasi timerint ne se in illiam iam coniceret. Verum ex Marco et Luca apparent aliam fuisse, nempe relegationem uel in abyssum, uel extra regionem illam. Marci 5 et Luc. 8 apparent torturam han fuisse, prohiberi a malo, in eo quod quum dixisset Satan, ne me torqueas, subditur ab Euangelista. Praecipiebat enim illi Iesus ut exiret ab homine, quasi uelit ostendere quae fuerit illa tortura. [...] Hinc est quod Christus dicit Luca 10 „Videbam Satanam sicut fulgur de coelo cadentem”. Et Ioan 16 „Quia princeps mundi huius iam iudicatus est”.

Speculând diferențele care există între cele trei relatări ale episodului din Gadara, cărturarul alsacian propune o interpretare diferită de cea pe care o găsește la Ioan Hrisostomul. Într-adevăr, potrivit Marcu 5:10, demonul îl roagă insistent pe Isus să nu-l trimită „în afara ținutului” (ἐξω τῆς χώρας), iar din textul lui Luca rezultă că demonii îl roagă pe Isus să nu le poruncească să plece în adânc (εἰς τὴν ἄβυσσον ἀπελθεῖν). Pentru Ioan Hrisostomul, aceste diferențe pot fi reconciliate, ceea ce înseamnă că demonii „*putarunt enim ultimi supplicii iam tempus instare, ac ideo formidine commoti talem poenam deprecabantur*” („au socotit că a și venit

⁵⁶ *Ibid.*, p. 16.

⁵⁷ Este curioasă forma acestui verset, cu pluralul „draci”, acolo unde TETRAEV. dă o echivalare corectă: „Văzui Satana ca un fulger den ceri căzând” (NA²⁸ ἐθεώρου τον σατανᾶν ὡς ἀστραπὴν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ πεσόντα).

sorocul pedepsei finale și de aceea, zguduiți de teamă, se rugau să evite o asemenea pedeapsă”). Trebuie însă observat că între textul grecesc al omiliei hrisostomice și versiunea latinească folosită de Musculus există o diferență de nuanță. Termenul grecesc κόλασις „pedeapsă” (din secvența ἐνόμισαν ἤδη τὴν κόλασιν αὐτοῖς ἐφεστάναι „au socotit că a venit deja pedeapsa peste ei”) este tradus în latină prin *ultimum supplicium*, ceea ce poate lăsa impresia că Ioan Hrisostomul se referă la pedeapsa indicată de Hristos în Mat. 25:41 („focul cel veșnic, pregătit pentru Diavolul și pentru îngerii lui”). Totuși, Ioan Hrisostomul nu tranșează chestiunea, ci discută pasajul în termeni generici⁵⁸. Versiunea latinească a textului îl împinge pe Musculus într-o anumită direcție interpretativă (care nu este singura posibilă), dându-i astfel posibilitatea să-l contrazică pe Ioan Hrisostomul cu o interpretare proprie.

În mod remarcabil, TÂLCUL EV. preia din MUSCULUS nu doar cele două trimiteri la Marcu și Luca, ci și cele două referințe în care Isus vorbește despre căderea lui Satan din cer (Luca 10), respectiv despre judecarea lui (Ioan 16). Dacă prima referință a fost interpretată corect, fiind asociată cu zaceala 51, a doua nu a fost înțeleasă corect. Textul citat de Musculus („*Quia princeps mundi huius iam iudicatus est*”) provine din Ioan 16:11 (parte din zaceala 53), dar TÂLCUL EV. îl trimite pe cititor la zaceala 42, care cuprinde In. 12:19–35. Eroarea făcută de predicatorul român s-ar putea explica prin faptul că în textul ioanin secvența ὁ ἄρχων τοῦ κόσμου apare atât în Ioan 16:11 (zac. 53), cât și în cap. 12:31 (zac. 42)⁵⁹. Asemănarea tematică dintre cele două versete l-ar fi putut face pe traducătorul român să alunece involuntar de la referința corectă la cea greșită.

Exegeza actuală nu ar valida „demonologia” lui Musculus și explicarea exorcizării din Gadara cu ajutorul pasajelor întrebuintate de el, dar explicația propusă de exegetul alsacian trebuie să fi fost convingătoare pentru autorul Omiliei 14, care și-a însușit critica adusă unei autorități de talia lui Ioan Hrisostomul. Predicatorul român nu ar fi fost dispus să contrazică interpretarea unui Părinte bisericesc dacă nu ar fi fost animat de același spirit critic care este specific Reformei. Aceeași emancipare hermeneutică în raport cu tradiția patristică se întâlnește și în predosloviile *Noului Testament* de la Alba Iulia, al căror autor nu ezită să critice în mod deschis diferite tradiții venerabile, din perioada patristică⁶⁰.

⁵⁸ La fel de vagă este și următoarea observație a lui Ioan Hrisostomul (PG., vol. 57, col. 353): “Ὅτι μὲν γὰρ οὐχ ἡμαρτον, οὐκ εἶχον εἰπεῖν· ἀξιοῦσι δὲ μὴ πρὸ καιροῦ δοῦναι τὴν δίκην. Ἐπειδὴ γὰρ κατέλαβεν αὐτοὺς τὰ ἀνήκεστα δεινὰ καὶ παράνομα ἐκεῖνα ἐργαζομένους, καὶ τὸ πλάσμα τὸ ἑαυτοῦ παντὶ διαστρέφοντας τρόπον καὶ τιμωρουμένους, καὶ ἐνόμιζον αὐτὸν δι’ ὑπερβολὴν τῶν γενομένων οὐκ ἀναμένειν τὸν καιρὸν τῆς κολάσεως, διὰ τοῦτο παρεκάλουν καὶ ἐδέοντο.

⁵⁹ TETRAEV. „Acum județ iaste lumiei aceștia acum judele lumiei aceștia scos fu afară” (In. 12:31). Judecarea este rezervată lumii (νῦν κρίσις ἐστὶν τοῦ κόσμου τούτου), sentința referitoare la Satan fiind alungarea lui (νῦν ὁ ἄρχων τοῦ κόσμου τούτου ἐκβλήθησεται ἔξω). Vezi EDCR: „Acum are loc judecata lumii acesteia; acum stăpânitorul lumii acesteia va fi aruncat afară”.

⁶⁰ Vezi E. Conțac, *Noul Testament de la Alba Iulia (1648) și Reforma. Studiu istorico-filologic*, Oradea, Ratio et Revelatio, 2024, p. 227–233. Autorul predosloviei la Evanghelia după Matei susține, în răspăr cu tradiția patristică timpurie, că Matei nu a scris evanghelia „jidovește”, ci direct în limba greacă. *Ibid.*, p. 247–269, pentru analiza concepțiilor eshatologice filoreformate ale autorului predosloviei la 2 Tesaloniceni.

8. CONCLUZII

În prima *Cazanie* coresiană găsim cel mai timpuriu și cel mai amplu citat patristic din istoria receptării Părinților bisericești în context românesc. Contrar ipotezei formulate de istoricul P.P. Panaitescu, prezența în omiliarul coresian a unui citat din Ioan Hrisostomul nu poate fi considerată un element specific ortodoxiei răsăritene. Din analiza noastră reiese că amplul citat preluat din Omilia 29 la Matei, a predicatorului răsăritean, își are sursa în *Comentariul la Matei* al teologului protestant Wolfgang Musculus.

În sec. al XVI-lea traducerea și publicarea Părinților Bisericii îi preocupă în egală măsură pe catolici și protestanți. Pentru teologii reformați, recursul la mărturiile patristice are valoare probatorie, mai ales când se urmărește combaterea unei practici și idei considerate greșite. Deși scopul Omiliei 29 a lui Ioan Hrisostomul este combaterea unor credințe superstițioase larg răspândite în Antichitatea târzie (*i.e.* concepția că sufletele se transformă în demoni), Wolfgang Musculus decupează din comentariul predicatorului răsăritean un fragment pe care îl folosește în scop polemic, pentru a critica practici și credințe întâlnite în catolicismul sec. al XVI-lea. Apelând la textul lui Ioan Hrisostomul, teologul alsacian combate atât credința că duhurile pot bântui lumea oamenilor, cât practica alungării demonilor prin exorcizare.

Autorul omiliilor publicate de Coresi în *Tâlcul evangheliilor* păstrează dimensiunea polemică a interpretării făcute de Wolfgang Musculus, dar îi găsește o aplicație diferită. Ținta criticilor lui este în principal cultul morților, care are la bază practica parastaselor și prin care se urmărește schimbarea sorții post-mortem a sufletelor celor trecuți în lumea de dincolo.

În mod remarcabil, Omilia 14 din *Tâlcul evangheliilor* preia din Musculus nu doar citate care pot fi folosite în scop polemic, ci și interpretări care sunt semnul emancipării hermeneutice în raport cu tradiția patristică. Spiritul critic caracteristic Reformei se întâlnește și în finalul Omiliei 14, când predicatorul român întreabă „ce era munca și chinul [demonilor]”. După enunțarea concepției lui Ioan Hrisostomul, autorul formulează o înțelegere alternativă, care se înscrie în linia propusă de Wolfgang Musculus.

SIGLE

BHS = *Biblia Hebraica Stuttgartensia*, ed. K. Elliger – W. Rudolph, editio quinta emendata opera A. Schenker, Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart, 1997.

CAZANIA II = *Carte cu învățătură (1581)*, publicată de Sextil Pușcariu și Alexie Procopovici, vol. 1, *Textul*, București, Socec, 1914.

CBO = *Canoanele Bisericii Ortodoxe. Canoanele apostolice și canoanele sinoadelor ecumenice*, 3 vol., ed. bilingvă, studiu introductiv, introduceri, note și traducere de Răzvan Perșa, București, Editura Basilica, 2018.

CIC = *Corpus Iuris Civilis* (vol. 3: *Novellae*), ed. R. Schoell & W. Kroll, Berlin, Weidmann, 1895.

CONST. AP. = *Les Constitutions Apostoliques, Tome III, Livres VII et VIII* (Sources Chrétiennes, vol. 336), trad. Marcel Metzger, Paris, Cerf, 1987.

- DEC = *Decrees of the Ecumenical Councils*, vol. 1 (*Nicaea I to Lateran V*), ed. Norman P. Tanner, original text established by G. Alberigo, J.A. Dosetti, P.-P. Joannou, C. Leonardi and P. Prodi, in consultation with H. Jedin, Washington, Georgetown University Press, 1990.
- DLR = *Dicționarul limbii române*, 19 vol., Academia Română. Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, București, Editura Academiei Române, 2010.
- DLRV = G. Mihăilă, *Dicționar al limbii române vechi (sfârșitul sec. al X-lea – începutul sec. al XVI-lea)*, București, Editura Enciclopedică Română, 1974.
- EDCR = *Noul Testament. Ediția Dumitru Cornilescu revizuită*, București, Societatea Biblică Interconfesională, 2019.
- FROBEN = *Tertius tomus operum divi Ioannis Chrysostomi Archiepiscopi Constantinopolitani, in quo Homiliae in Matthaem & Ioannem (...)*, Basilea, In Officina Frobeniana, 1530.
- IORGA = Nicolae Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. VII, *Cărți domnești, zapise și răvașe*, București, Editura Socec, 1904.
- IST. LAUS. = Paladie, *Istoria lausiacă (Lavsaiçon). Scurte biografii de pustnici*, trad. D. Stăniloae, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1993.
- LAJOS = Tamás Lajos, *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elementen im Rumänischen (Unter Berücksichtigung der Mundartwörter)*, Budapesta, Akadémiai Kiadó, 1966.
- LAMPE = G. W. H. Lampe (ed.), *A Patristic Greek Lexicon*, Oxford, Clarendon Press, 1961.
- LSJ = H.J. Liddell, Robert Scott, Henry Stuart Jones, *A Greek-English Lexicon*, Oxford, Clarendon Press, 1996.
- LXX = *Septuaginta*, ed. Alfred Rahlfs; editio altera Robert Hanhart, Stuttgart, Deutsche Bibelgesellschaft, 2006.
- MIKLOSICH = *Lexicon Palaeoslovenico-Graeco-Latinum. Emendatum auctum edidit Fr. Miklosich*, Vindobonae, Guilelmus Braumueller, 1862–1865.
- MUSCULUS = *In Evang. Matthaem commentarii tribvs tomis digesti (...) per Vuoligangum Musculum Dusanum*, Basileae, 1544.
- NA²⁸ = *Novum Testamentum Graece*, ed. a 28-a, editată de Barbara și Kurt Aland, Johannes Karavidopoulos, Carlo M. Martini și Bruce M. Metzger, Stuttgart, Deutsche Bibelgesellschaft, 2012.
- OLTEANU = Pandele Olteanu, *Postilla de Neagovo în lumina Cazaniei I a diaconului Coresi (cca. 1564)*, în *Romanoslavica* 13 (1966), pp. 105–131.
- OM. MATEI = *Sfântul Ioan Gură de Aur, Scrieri. Partea a treia: Omiliile la Matei*, trad. D. Fecioru, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1994.
- PALLADIUS = Cuthbert Butler (ed.), *The Lausiaca History of Palladius*, vol. 2 (Texts and Studies: Contributions to Biblical and Patristic Literature), Cambridge, Cambridge University Press, 1904.
- PALIA = *Palia de la Orăștie, 1581–1582*, ediție îngrijită de Viorica Pamfil, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1968.
- PG = *Patrologiae Cursus Completus: Series Graeca*, ed. J.-P. Migne, 162 vol., Migne, Paris, 1857–1886.
- PN = *Postilla de la Neagovo, Поучения на евангелие по Няговскому списку 1758 г.*, editată de A. Petrov în volumul *Памятники церковно-религиозной жизни угоруссовъ XVI–XVII BB*, Petrograd, 1921.
- PRAVILA 1652 = *Îndreptarea legii, 1652* (Adunarea izvoarelor vechiului drept românesc scris, VII), București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1962.
- SOZOMEN = Sozomène, *Histoire Ecclésiastique, livres VII–IX (SC, vol. 516)*, trad. André-Jean Festugière și Bernard Grillet, Paris, Cerf, 2008.
- Ș.TAINE = *Șapte taine a besearecii, Iași, 1644*, ed. critică de Iulia Mazilu, Iași, Editura Universității „A.I. Cuza”, 2012.
- TÂLCUL EV. = *Tâlcul Evangheliilor și Molitevnicele rumânesc*, ed. V. Drimba, București, Editura Academiei Române, 1998.
- TETRAEV. = *Tetraevangelul tipărit de Coresi, Brașov, 1560–1561*, ed. Florica Dimitrescu, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1963.

THE RECEPTION OF JOHN CHRYSOSTOM IN CORESI'S *MEANING OF THE GOSPELS*
(HOMILY 14) THROUGH THE MEDIATION OF WOLFGANG MUSCULUS'
COMMENTARY ON MATTHEW (1544)

(Abstract)

The Reformed doctrinal elements found in Coresi's first Postil (*Tâlcul evangheliilor*, i.e. *The Meaning of the Gospels*), published in 1567, have been acknowledged by all scholars who have examined this book of homilies. However, explanations for the origin of these elements have varied. Some scholars suggested that although most of the book adhered to Eastern Orthodox beliefs, it was theologically modified to include Reformed ideas before publication. P.P. Panaitescu even suggested that the book resulted from a negotiation between Coresi and the Orthodox translators on one side and the Reformed patron who commissioned the book on the other. The recent discovery of a new source used by the anonymous author of the Postil challenged this interpretation. We now know that some of the homilies printed by Coresi were influenced by Musculus' *Commentary on Matthew* (1544) and that the so-called Orthodox characteristics of Coresi's Postil were borrowed from Musculus' detailed and erudite work.

This article shows that the 14th homily in Coresi's Postil, commenting on Matthew 8:28–9:1, includes a lengthy quote from Chrysostom's Homily 29 on the Gospel of Matthew. Indignant at the superstitions of his time, the Church Father directly attacked the idea that the soul of the dead continues to wander in the human world. Musculus utilized this idea in his criticism against the Catholic notion that the souls of the dead continue to abide in the world and could haunt places. To counter this late medieval theology, Musculus employed Chrysostom's hermeneutical authority. As Musculus' work was read even within the small Romanian Reformed communities, it provided them with arguments to criticize the cult of the dead, which ultimately rested on the assumption that the soul of the deceased remains in the human world for a number of days.

Cuvinte-cheie: Coresi, *Tâlcul evangheliilor*, Wolfgang Musculus, Omilii la Matei, Ioan Hrisostomul, ortodoxie și protestantism.

Keywords: Coresi, *The Meaning of the Gospels*, Wolfgang Musculus, Homilies on Matthew, John Chrysostom, Eastern-orthodoxy and Protestantism.

*Institutul Teologic Pentecostal din București,
Bulevardul Uverturii, nr. 210–220*

NOTE PRIVIND EDITAREA VECHILOR TEXTE ROMÂNEȘTI

1. DOUĂ EDIȚII NESATISFĂCĂTOARE ALE SCRIERILOR MITROPOLITULUI VARLAAM

La Editura Roza Vânturilor a apărut, în anul 2011, *Cartea românească de învățătură* (Iași, 1643) a mitropolitului Varlaam. Textul ediției reprodus de Stela Toma a fost supus de Dan Zamfirescu, patronul editurii, unei revizii menite „a da textului cursivitatea pe care mitropolitul Varlaam i-ar fi dat-o dacă ar fi publicat-o astăzi”¹. Drept urmare, criticul literar a ținut să precizeze: „Am păstrat, în consecință, pe **dz** și **acmu**, cu mireasma lor specifică, pe **ai** pentru **ani**, care l-a încântat pe Mihail Eminescu (dovadă că l-a preluat și folosit în scrisul lui poetic), pe **nusu**, **nusa** pentru „dânsul”, „dânsa” și „dânșii” și pe „iaste”. Dar am scris fără șovăire **țării** și nu **țărăi**, **dacă** și nu **deaca**, **nouă**, **vouă**, și nu **noao**, **voao**, **pre dânsul**, în loc de **priîns** (прилсь), și **dânșii**, în loc de **dîîns** (дильсь)². Am pus pe **i** final, scriind **să-și** și nu **să-ș**, întrucât și el scrie **cându-și** (къндѹши), **lăsași** (лѣсаши) (p. 60v și 59v), **v-ați** (ваци) și la câteva cuvinte după **aț** (ац) scrie **secerați** (сечераци) (p. 160, 161), făcând de atunci diferența între pronunția de toate zilele și scrierea literară, dar fără să-și unifice ortografia în conformitate cu regulile Academiei de peste trei veacuri. Am adăugat pretutindena al doilea **e** când era vorba de **aceea** și nu de **acea** și al doilea **i**, chiar dacă în tipăritură el se folosește inconsecvent: **оаменій**, **оуііі**, dar **лтре дъиши**. Am scris pretutindeni **voinici**, și nu **vonici**, întrucât și la el apare de două ori **воиничи**”³.

Reproducerea textului, care, în general, urmează metoda transcrierii interpretative, păcătuiește prin apelul la metoda transliterației, când este vorba de echivalarea lui **ѣ**, corespunzător diftongului **ea** accentuat în poziție **e**; în astfel de exemple **ѣ** a fost reprodus prin **é**: **ачѣстаѣ** (f. 327^r) = *acéstea* (p. 239), **мѣле** (f. 53^v) = *méle* (p. 36), **врѣмѣ** (f. 54^v) = *vrémea* (p. 37) etc.; cf. notarea prin **é** a aceluiași diftong în poziția **i**: **прѣчистеи** (f. II, 5^r) = *Précistei* (p. 301), **вѣчи** (f. 53^r) = *véci* (f. 36).

Revenind la intervențiile lui Dan Zamfirescu asupra transcrierii efectuate de Stela Toma, vom menționa că acestea sunt mai numeroase decât cele ce ne-au fost

¹ *Carte românească de învățătură. Dumenecele preste an și la praznicele împărătești și la svenți mari cu dzisa și cu toată cheltuiala lui Vasile, voievodul și domnul Țării Moldovei din multe scripturi tălmăcită din limba slovenească pre limba românească de Varlaam mitropolitul de Țara Moldovei*. Se tipărește cu Binecuvântarea Preafericitului Părinte † Daniel, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române. II. *Textul*. Ediție îngrijită și glosar: Stela Toma. Prefață și studiu: Dan Zamfirescu, București, 2011 (se va cita în continuare *Carte de învățătură 2011*).

² Grafiile **прилсь** și **дильсь** se reproduc corect *pri-ns*, respectiv *di-ns*.

³ *Carte de învățătură 2011*, p. XI.

comunicate. Colaționând circa 18 pagini din textul publicat în 2011⁴ cu textul corespunzător din ediția imprimată la Iași în 1643, am putut înregistra și alte modificări operate de data aceasta în mod tacit. În linii mari, aceste intervenții urmăresc îndepărtarea unor particularități dialectale și modernizarea limbii:

– se renunță la fonetismele dialectale *coiuf* (коюфь, f. 56^r) și *cuiub* (кѣюбь, f. 370^r), cu *u* epentetic⁵, în favoarea fonetismelor etimologice *coif* (p. 38) și *cuib* (p. 282); cf. însă păstrarea formei cu *u* epentetic în *să aiub* (p. 184, 186);

– se renunță la fonetismul *deștaptă* (дещанпѣ, f. 374^r), cu *t* dur, în favoarea fonetismului cu *t* moale *deșteaptă* (p. 286);

– se renunță la forma dialectală de ind. prez. 3 sg. *ști* (щи, f. II, 31^r), considerată de Gh. Ivănescu o influență a textelor maramureșene⁶, în favoarea formei refăcute *știe* (p. 326; cf. щи, f. 374^v, transcris *știa*, p. 287);

– se renunță la forma *Isus* (ѣ, f. 54^r, 167^v, 306^r) în favoarea formei *Iisus* (p. 37, 101, 217), cu doi *i*, introdusă prin reforma din 1655 a patriarhului Nikon al Moscovei; în scrisul românesc primele atestări ale formei *Iisus* provin din secolul al XVIII-lea⁷;

– grafia дѣ (f. 178^r) a fost reprodusă, fără nicio justificare, *den* (p. 107);

– grafiile кръститель (f. II, 47^v) și прѣдидеть (f. II, 48^r), reproduse *Crăstiteľ* (p. 347) și *Prăditeci* (p. 347), ar fi trebuit transcrise *Krūstiteľi* și *Prăditeci* (ambele cu litere aldine), întrucât reproduc cuvinte slavone;

– s-a adăugat, de asemenea, în mod tacit, adverbul *mai* în contextul „Mene nu mă trage inima să mai întru în casa mea, nice să *mai* hiu viu nice o dzi” (p. 301).

Culese de pe doar 18 pagini, soluțiile de modernizare a limbii adoptate de Dan Zamfirescu sunt, pe întinderea întregului text, mult mai numeroase decât lasă să se întrevadă exemplele deja prezentate. Încercând să faciliteze cititorilor (i-am numit pe preoții și monahii de astăzi) înțelegerea mesajului religios transmis de această colecție de omilii, criticul literar a recurs, pe de o parte, la un procedeu eclectic de reproducere a textului (vezi mai sus, p. 1), iar pe de altă parte, la un compromis între limba *Cazaniei* lui Varlaam și limba literară actuală. A rezultat un text care, sub aspect lingvistic, constituie o anomalie, nefiind reprezentativ pentru limba *Cazaniei* lui Varlaam și nici pentru aspectul actual al limbii române. Invocarea mitropolitului moldovean în sprijinul intervențiilor efectuate de editor, care, pasă-mi-te, ar fi dat textului cursivitatea pe care același mitropolit „i-ar fi dat-o dacă ar fi publicat-o astăzi”⁸ nu poate fi justificată în niciun fel. Un Varlaam „reînviat în zilele noastre”

⁴ *Carte de învățătură 2011*, p. 36–38, 100, 106–107, 184, 186, 216, 282, 286–287, 301–302, 328–329, 347, 403.

⁵ Ion Gheție, „Un vechi fonetism românesc: epenteza lui [u] în *să aiub*, *coiuf*, *cuiub*, *cuiuva*”, în LR, XXIX, 1980, nr. 3, p. 211–212.

⁶ *Problemele capitale ale vechii române literare*, în *Buletinul Institutului de filologie română „Alexandru Philippide”*, volumul XI–XII (1944–1945), p. 121.

⁷ Alexandru Mareş, „Tâlcul evangheliilor și Molitvenicul rumânesc. Note filologice”, în LR, LXII, 2014, nr. 1, p. 115–117.

⁸ *Carte de învățătură 2011*, p. XI.

ar vorbi și ar scrie negreșit în graiul său natal din secolul al XVII-lea, iar un Varlaam „născut în zilele noastre” ar trebui să vorbească și să scrie precum vorbim și scriem noi în prezent. În ambele ipostaze, înaltul prelat n-ar recurge la un limbaj amalgamat de tipul secolul al XVII-lea și secolul al XXI-lea.

În concluzie, pentru lingviști ediția pregătită de Dan Zamfirescu nu prezintă niciun interes. Pentru adevărații destinatari ai acestei ediții, preoții și monahii din zilele noastre, acest talmeș-balmeș lingvistic reprezentat de transcrierea textului este lipsit de valabilitate, limba lui Varlaam, ca a oricărui alt scriitor, fiind o manifestare unică, a cărei identitate nu se pretează niciunei prelucrări.

*

Cu prilejul împlinirii a 370 de ani de la apariția *Răspunsului împotriva Catehismului calvinesc* alcătuit de mitropolitul Varlaam, această lucrare a fost retipărită în anul 2015 în Episcopia Arhiepiscopiei Târgoviște⁹. Textul aflat la baza ediției jubiliare, care mai cuprinde 11 studii dedicate activității învățatului ierarh moldovean¹⁰, aparține regretatei lingviste Mirela Theodorescu, autoarea unei excelente ediții a *Răspunsului* precitat, apărute în 1984 la Editura Minerva¹¹. Adresându-ne noii ediții, ne așteptam să regăsim textul stabilit de această lingvistă în urmă cu patruzeci de ani. Dar, spre surprinderea noastră, am întâlnit un text nou, rezultat în urma unor intervenții, în totalitate nejustificate, suferite de textul publicat în 1984. Aceste intervenții, după cum ne-a comunicat Mirela Theodorescu, au fost operate fără a-i fi fost aduse la cunoștință, îngrijitorii volumului având, în schimb, grijă să-i menționeze numele în componența colectivului redacțional.

Nicăieri consemnată, revizia întreprinsă de editorul rămas în plină ceață a constat, din câte ne-am dat seama, în următoarele prefaceri¹²:

a) încercări de modernizare a limbii: *Catehizmus* (I, p. 190) – *Catehizmus* (II, p. 307), *Catehizmus* (I, p. 196, 200, 208, 214, 218) – *Catehizmus* (II, p. 317, 320, 327, 332, 336), *singele* (I, p. 214, 215) – *sângele* (II, p. 392), *sintem* (I, p. 193) – *sântem* (II, p. 315), *Țărâi* (I, p. 183) – *Țării* (II, p. 307);

b) lecțiuni greșite: *supt* (I, p. 218) – *suu* (II, p. 336), *Xv̄o* (I, p. 190) – *Xvu* (II, p. 312; ambele forme sunt greșite, forma corectă fiind *Hv̄o*);

⁹ *Răspuns împotriva Catehismului calvinesc – operă misionară și apologetică a Ortodoxiei românești în veacul al XVII-lea – 370 de ani de la tipărirea la Târgoviște* – Tipărit cu binecuvântarea Înaltpreasfințitului Părinte † Nifon, Arhiepiscop și Mitropolit, Târgoviște, 2015, p. 307–346 (se va cita în continuare *Răspuns 2015*).

¹⁰ *Ibidem*, p. 9–306, cu studii semnate de Mircea Păcurariu, Nicolae Șerbănescu, Nicolae Chițescu etc.

¹¹ Varlaam, *Opere. Răspunsul împotriva Catehismului calvinesc*. Ediție critică, studiu filologic și studiu lingvistic de Mirela Theodorescu, București, 1984.

¹² În reproducerea exemplurilor, am diferențiat cele două ediții, notând cu I ediția din 1984 și, respectiv, cu II ediția din 2015.

c) toate citatele au fost reproduse cu litere cursive, măsură care nu a mai permis să se diferențieze citatele din *Catehismul calvin* (singurele culese în ediția din 1984 cu litere cursive) de comentariile lui Varlaam;

d) s-a renunțat la transcrierea indicațiilor marginale, care de regulă semnaleză sursele textologice ale acestei scrieri;

e) s-a renunțat la aparatul critic, măsură care s-a răsfânt asupra calității transcrierii și a integrității textului. Astfel, au dispărut grafiile susceptibile de a doua interpretare (vezi, de exemplu, I, p. 196, nota 1: Scris: *пaтpъл*; altă interpretare posibilă: *patrul*; p. 205, nota 1: Scris: *ниѣ*; altă interpretare posibilă: *nici*), precum și explicația adoptării lecțiunii *înderetnici* în locul lecțiunii *îndeletnici* (I, p. 217, nota 2), care figura în ediția din 1645), dar, totodată, s-a abandonat finalul textului (circa 2 pagini și jumătate în ediția din 1645), cunoscut numai din copia manuscrisă a lui Grăjdean (vezi I, p. 230, nota 1);

f) s-a renunțat la indicarea filelor din tipăritură, marcându-se în continuare printr-o bară oblică / două bare oblice trecerea de pe o față a filei pe cealaltă față, respectiv de pe o filă pe alta; păstrarea barei oblice / celor două bare oblice nu are nicio rațiune, de vreme ce nu se mai indică marginal numărul filei respective.

Motivele care au determinat aceste transformări în reproducerea textului stabilit de Mirela Theodorescu nu ne sunt cunoscute. E clar însă că intervențiile precitate au contribuit din plin la diminuarea calității acestei reproduceri, cititorul fiind lipsit de posibilitatea de a urmări un text integral, cu menționarea tuturor lecțiunilor posibile și, deopotrivă, a surselor textologice puse la contribuție.

În consecință, cele două ediții moderne consacrate scrierilor mitropolitului Varlaam nu pot fi trecute în rândul reușitelor editoriale. Din nefericire, o altă ediție jubiliară, apărută în 2007, consacrată traducerii pe care mitropolitul moldovean a dat-o *Leastviței* lui Ioan Sinnitul¹³, cunoaște aceleași hibe pe care le-am semnalat și în edițiile examinate: greșeli în reproducerea textului și modernizarea limbii¹⁴.

2. ALTE CUVINTE-FANTOMĂ DIN EDIȚIILE UNOR VECHI TEXTE ROMÂNEȘTI

Prezentăm în continuare, așa cum am procedat cu ceva timp în urmă¹⁵, câteva cuvinte obscure întâlnite în edițiile unor texte românești din secolele al XVII-lea – al XVIII-lea. În rândul acestor cuvinte-fantomă am inclus și unele cuvinte cunoscute ale căror forme sunt însă lipsite de un suport real în textele în care au fost atestate; ambele categorii de cuvinte sunt rezultatul unor lecțiuni greșite.

¹³ *Leastvița sau Scara raiului de Ioan Scărarul*. Ediție jubiliară dedicată Sfântului ierarh Varlaam, Mitropolitul Moldovei, autorul traducerii. Ediție, note asupra ediției și glosar de Oana Panaite. Prefață și revizuirea transcrierii interpretative de Eugen Munteanu, Iași, 2014 (se va cita în continuare *Leastvița*).

¹⁴ Vezi recenzia noastră în LR, LXI, 2012, nr. 1, p. 109–110.

¹⁵ *Cuvinte-fantomă în edițiile unor texte românești vechi*, în LR, LXVI, 2017, nr. 1, p. 78–85.

acela

Pronumele demonstrativ *acela*, înregistrat în ediția *Pravilei alese* îngrijită de Alin-Mihai Gherman („*acela* ce va vrea să ia a treia muiare cu a treia nuntă”¹⁶), cunoaște în locul corespunzător din tipăritura ieșeană grafia чѣла ¹⁷, care trebuia reprodusă *cela*.

al patrul[a]

Sub forma de mai sus, acest numeral ordinal a fost înregistrat în ediția ieșeană a *Paliei de la Orăștie*: „*Al patrul[a]* riu, acela iaste Evfratis”¹⁸. Grafia din textul tipărit ал патрѣ ¹⁹, reproduce forma veche (*al patrul*) a numeralului respectiv, lecțiunea *al patrul[a]*, cu adăugarea lui *a* final, reprezentând o formă artificială. Interpretarea *al patrul* a acestei grafii apare și în ediție îngrijită de Viorica Pamfil²⁰.

amețeaste

Cuvântul a fost întâlnit în scrierea intitulată *Înțeleptului Varnava minunată arătare a vedenii lui cu pilda tuturor*: „Oh, trupul meu, de mână te povețeaste, caria întru nevoia ta te *amețeaste*”²¹. Avem a face cu o lecțiune greșită, întemeiată pe confundarea de către editoare a slovei ѣ cu slova ѣ , forma reală a cuvântului fiind *amegeaste* (амегѣсте)²².

așia

Am întâlnit forma adverbială *așia* în ediția textului amintit în nota precedentă: „*Dracii așia* curund îi apucă și-i iau”²³. Editoarea ne avertizează că acest cuvânt prezintă „un caz singular de grafie compusă $\text{ї} + \text{'а'}$ (caracterul chirilic ѣ)”²⁴. Precizarea nu este susținută de grafia cuvântului din manuscris: ашѣ , cu и surmontat de accent grav (varia)²⁵; nici ї , nici а nu apar în scrierea cuvântului²⁶. Grafia respectivă nu trebuie emendată, *ași* fiind forma originală rezultată din lat. *eccum sic*, formă

¹⁶ Eustratie logofătul, *Pravila aleasă*. Ediție, studiu introductiv, note și glosar de Alin-Mihai Gherman, București, 2018, p. 309 (se va cita în continuare Eustratie, *Pravila*).

¹⁷ *Ibidem*, facsimilul 484/16.

¹⁸ *Palia de la Orăștie (1582)*. I. *Textul*. Text stabilit și îngrijire editorială de Vasile Arvinte, Ioan Caproșu și Alexandru Gafton. Volumul întocmit de Vasile Arvinte, Ioan Caproșu, Alexandru Gafton, Sorin Guia, Iași, 2005, p. 21 (se va cita în continuare *Palia I 2005*, spre deosebire de *Palia de la Orăștie (1582)* II. *Studii* de Alexandru Gafton și Vasile Arvinte. Indice de Sorin Guia, Iași 2007, care se va cita *Palia II 2007*).

¹⁹ *Palia de la Orăștie 1581–1582*. Text – Facsimile – Indice. Ediție îngrijită de Viorica Pamfil, București, 1968, facsimilul de la p. 15/12 (se va cita în continuare *Palia 1968*).

²⁰ *Ibidem*, p. 15.

²¹ *Vision de Varnava. Înțeleptului Varnava minunată arătare cu pilda tuturor*. Édition et étude de Dora Shishmanian, Cluj-Napoca, 2023, p. 177 (se va cita în continuare *Vision de Varnava*).

²² *Ibidem*, p. 176 (facsimilul filei manuscrise 4^r/16).

²³ *Ibidem*, p. 207.

²⁴ *Ibidem*, p. 206, nota 75, cf. ашѣ , cu accent grav, pe fila 28^r/12.

²⁵ *Ibidem*, p. 206 (facsimilul filei manuscrise 19^r/16).

²⁶ După и din ашѣ se întreveđe urma imprimată în hârtie a unei litere notate însă pe verso-ul filei 18.

întâlnită la aromâni, și atestată o singură dată în *Pravila* de la Govora²⁷. Neînregistrată în textul autograf al lui Moxa, prezența ei în textul tipărit s-a datorat, foarte probabil, revizorului acestei traduceri.

bezrebrnici

Înregistrat în ediția din 2009 a *Molităvnicului* editat de Ioan Zoba din Vinți în 1689 („Izvodul vindecărilor având Sfinții *besrebrnici*”)²⁸, cuvântul prezintă în manuscris grafia *вєсрєврѣннѣи*²⁹, reproducere a sl. *вєсрєврѣннѣи* „fără de arginți”, care va fi figurat în sursa străină utilizată de traducătorul român. În transcrierea operată de editori, *besrebrnici* este greu de pronunțat din cauza grupului consonantic *brn*. Acestuia îi corespunde în ediția tipărită ca și în cuvântul-sursă din slavonă grupul *врѣн* conținând un [r] silabic reprodus prin *ръ*. Prezentând pentru români dificultăți de pronunțare, acest [r] a fost de regulă redat în împrumuturile din slavă prin „vocală medială + [r]”: *жрътва* = *jârtva*, *сврѣшити* = *svârși*, *трьгъ* = *târg* etc. Prin urmare, *вєсрєврѣннѣи* din textul românesc ar fi trebuit transcris *besrebârnici*, lecțiunea *besrebrnici* neavând nicio justificare³⁰. Profităm de această ocazie pentru a corecta lecțiunea *bezrebrănicilor* din ediția *Șapte taine a besearecii* (Iași, 1644) alcătuită de Iulia Mazilu (*вєсрєврѣннѣи*³¹; cf. „Întâi, a îngerilor, ..., a șaptea, a *bezrebrănicilor*”³²) în *bezrebârniciilor*.

cece

Cuvântul se întâlnește într-un pasaj din ediția consacrată viziunii Sfântului Varnava: „Ce curundu-i pare rău *cece* te-am făcut”³³. Adresându-ne manuscrisului, adevărata identitate a cuvântului se dezleagă îndată: avem a face cu o lecțiune greșită a editorului sau mai curând cu o greșeală de tipar, lecțiunea corectă fiind *căce* (*кѣчє*)³⁴.

cinc

Neatestat în dicționarele limbii române, cuvântul apare într-un act de vânzare din Țara Românească emis în 3 mai 1645: „să se știe cum i-am vândut ocină la Lotești stânjâni 20... și acei 20 de stânjâni mărgu de *cinc* pân-în *cinc*, cum mergu ș-alte ocine”³⁵. Parcurgând citatul, ne amintim în mod spontan de expresia *din cin*

²⁷ DA, s.v. *așa*, p. 287.

²⁸ *Molităvnic Bălgrad 1689*. Ediție îngrijită, studiu introductiv și glosar de Anca Dumitran, Alin-Mihai Gherman și Dumitru A. Vanca. Cu un cuvânt-înainte și binecuvântarea Înaltpreasfințitului Andrei, Arhiepiscopul Alba Iuliei, 2009, p. 831.

²⁹ *Ibidem*, p. 831, nota 1 și p. 830 (facsimilul filei tipărite 162^v).

³⁰ Cf. *Glosarul* ediției, p. 1076, unde cuvântul figurează sub forma de sg. *Besreabrnic*, la rândul ei neavenită.

³¹ Iulia Mazilu, *Șapte taine a besearecii, Iași, 1644*. Ediție critică, notă asupra ediției și studiu filologico-lingvistic de Iulia Mazilu. Cuvânt înainte de Eugen Muntean, Iași, p. 319 (facsimilul paginii manuscrise 49/11) (se va cita în continuare: Mazilu, *Șapte taine*).

³² *Ibidem*, p. 188.

³³ *Vision de Varnava*, p. 225 (strofa a cincea).

³⁴ *Vision de Varnava*, p. 224 (facsimilul filei manuscrise 28^r/17).

³⁵ *Documenta Romaniae historica. B. Țara Românească*, volumul XXX, 1645. Volum întocmit de Violeta Barbu, Marieta Chiper, Gheorghe Lazăr, București, 1998, nr.140, p. 182–183.

până în cin „dintr-un hotar până în celălalt”³⁶, cu care formularea din actul citat pare a se identifica. Într-adevăr, în actul original, *cinc* nu figurează; în schimb, întâlnim cuvântul așteptat *cin* (scris $\text{чн}^{\text{и}}$)³⁷, a cărui tildă (linia ondulată de deasupra slovei н) a fost, se pare, confundată de editor cu к , rezultând fantezistul cuvânt *cinc*.

deire

Cuvântul a fost atestat în *Catehismul* tipărit la Trnava (=Sâmbăta Mare) în Slovacia, în 1726: „să le tălmăcească și să-i lumineze... de toate câte-s într-ânsa nu poate și *deire* din Sfânta Scriptură”³⁸. Din glosarul ediției aflăm că *deire* este adverb semnificând „de undeva”. Editorii au intuit semnificația acestei locuțiuni adverbiale, reproducând-o într-o formă contrasă, lecțiunea corectă fiind *de-ire* (< *de-aire* < *de aiure*), cu diftongul [ea], rezultat prin sinereză, redus la [e].

de în

Prezența în această formă nereunită a celor două prepoziții a fost înregistrată în ediția scrierii *Șapte taine a besearecii*: „dacă să deșt[e]aptă *de în* somn acest boiarin”³⁹. În locul respectiv în ediția ieșeană, grafia corespunzătoare $\text{де} \uparrow$ este scrisă pe două rânduri: де (sfârșitul rândului 9) și \uparrow (începutul rândului 10)⁴⁰. Probabil că scrierea în acest fel a grafiei respective, determinată de faptul că la sfârșitul rândului 9 nu a mai fost posibilă adăugarea lui \uparrow , a fost interpretată de Iulia Mazilu ca un indiciu că cele două părți componente ale grafiei au fost în mod intenționat scrise separat. În schimb, în capitolul despre grafia textului se precizează că $\uparrow = \text{în}$, exemplificându-se, printre alte exemple, și cu exemplul din contextul reprodus mai sus. Or, posibilitatea ca la mijlocul secolului al XVII-lea să se fi putut rosti și scrie *de în*, unde astăzi rostim și scriem *din* este greu de imaginat. Prin urmare, grafia $\text{де} \uparrow$ trebuie reprodusă *den*, așa cum în alte locuri din text a fost reprodusă aceeași grafie⁴¹.

den

Prepoziția *den*, existentă în citatul „Drept aceaia, mișel *den* preotul ce-i vor treace aceastea toate” din ediția îngrijită de Iulia Mazilu⁴², este o simplă coruptelă, ediția ieșeană din 1644 conținând în locul corespunzător prepoziția *de* (де)⁴³.

³⁶ *Cuvențe den bătrâni. Limba română vorbită între 1550–1602*. Studiu paleografico–lingvistic de B. P. Hasdeu. Cu observațiuni filologice de Hugo Schuchardt, Tomul I, 1878, 155–157; DA, s.v. *cin*, p. 413.

³⁷ Arhivele Statului București, *Mănăstirea Căldărușani*, XXXIII/6.

³⁸ *Catehismul lui Iosif de Camillis, Trnava, 1726*. Prefață Iacob Mârza. Transcrierea textului, studiul introductiv, îngrijirea ediției Eva Mârza. Studiul teologic, note de specialitate: Anton Rus. Bibliografie selectivă, indice: Eva Mârza, Anton Rus, Sibiu, 2002, p. 50 (se va cita în continuare *Catehismul 1726*).

³⁹ Mazilu, *Șapte taine*, p. 194.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 346 (facsimilul paginii tipărite 76/9–10).

⁴¹ *Ibidem*, p. 202, 206: *den*; cf. $\text{де} \uparrow$ p. 380 (facsimilul paginii tipărite 110/13, 14), p. 397 (facsimilul paginii tipărite 127/10).

⁴² Mazilu, *Șapte taine*, p. 206.

⁴³ *Ibidem*, p. 398 (facsimilul paginii tipărite 128/12).

eșt

În ediția consacrată scrierii *Vision de Varnava* înregistrăm în mai multe rânduri forma de ind. prez. 2 sg. a verbului *a fi* reprodusă *eșt*: „din nărocul cel bun, *eșt* întunecat”⁴⁴. Forma grafică din manuscris fiind **ѣцѣ**⁴⁵, ierului mic *i* s-a atribuit valoarea zero, rezultând o formă verbală care n-a mai fost atestată. Se știe prea bine că la finala unor cuvinte terminate în [č], [n], [r], [ș], [șt], [ț], **ѣ** alternează cu **и**, fapt care permite interpretarea ierului mic ca [i], interpretare valabilă și pentru grafia **ѣцѣ** din acest manuscris.

Iisus

În ediția *Rânduiei diaconstvelor* (Bălgrad, 1687), îngrijită de Dumitru A. Vanca, numele Mântuitorului apare scris cu doi *i*: „Darul cel bun a Domnului nostru, a lui *Iisus* Hristos”⁴⁶. Reduplicarea lui *i* în exemplul de față este nefondată, în textul ediției din 1687, în locul corespunzător, întâlnind grafia **ѣ**⁴⁷. Pentru detalii suplimentare, vezi mai sus, p. 2.

întru pele-și

Lecțiunea de mai sus a fost înregistrată în ediția *Pravilei de la Govora* îngrijită de Ștefan Găitănanu: „și ceia ce nu o mărturisesc *întru pele-și* și după adevăr”⁴⁸; cf. grafia **ѣтрѣпелешѣ** în textul tipărit⁴⁹. Editorul consideră că *pele* este varianta lui *piele*⁵⁰. În ediția Academiei Române din 1884, grafia **ѣтрѣпелешѣ** a fost reprodusă *întru peleși*⁵¹. Ambele lecțiuni sunt greșite. Întâi, pentru că grafia din versiunea tipărită **ѣтрѣпелешѣ** este diferită de grafia din traducerea autografă a lui Moxa: **ѣнтрѣпелешѣ**⁵². În al doilea rând, pentru că punerea la contribuție a originalului slavon al traducerii românești permite dezlegarea enigmaticei grafii printr-o lecțiune diferită de lecțiunile avansate până în prezent: **и неисповѣдѣжциѣ въ рѣснопж и по истиниѣ** „și cei ce nu mărturisesc în adevăr și după adevăr”⁵³. **въ рѣснопж** are semnificația „în adevăr”⁵⁴ și corespunde grafiei **ѣнтрѣпелешѣ** din textul lui Moxa.

⁴⁴ *Vision de Varnava*, p. 177 (strofa a patra); cf. și strofele șase, șapte de pe aceeași pagină etc.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 176 (facsimilul filei manuscrise 4^f/14; cf. și f. 4^f/21, 4^v/2).

⁴⁶ Dumitru A. Vanca, *Rânduiala diaconstvelor, liturghia românilor ardeleni în sec. al XVII-lea*. Tipărită cu binecuvântarea Înaltpreasfințitului Părinte Andrei Arhiepiscopul Alba Iuliei, Alba Iulia, 2009, p. 423 (se va cita în continuare: Vanca, *Rânduiala*).

⁴⁷ *Ibidem*, p. 122 (facsimilul filei tipărite 9^f/9).

⁴⁸ *Pravila de la Govora*. Studiu introductiv, studiu lingvistic, ediție de text și indice de cuvinte de Ștefan Găitănanu, Pitești, 2020, p. 139 (se va cita în continuare: Găitănanu, *Pravila*).

⁴⁹ BAR, CRV I 39, p. 319/15.

⁵⁰ Găitănanu, *Pravila*, p. 478.

⁵¹ *Pravila bisericească numită cea mică tipărită mai întâi la 1640 în Mănăstirea Govora, publicată acum în transcriptiune cu litere latine de Academia Română*, București, 1884, f. 160^v/15.

⁵² BAR, ms. rom. 2471, f. 180^f/5. De reținut faptul că hasta mijlocie a slovei **ѣ** coboară puțin sub baza slovei, ceea ce a dus la identificarea lui **ѣ** cu **и** de către cel care a asigurat tipărirea la Govora a traducerii lui Moxa.

⁵³ BAR, ms. sl. 726, f. 183^v/14–15.

⁵⁴ Francz von Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-latinum*, Vindobonae, 1862–1865, s.v. **рѣснопж** (se va cita în continuare: Miklosich, *Lexicon*).

Grafia trebuie emendată: *ⲁⲛ ⲧⲣⲩⲛⲉⲩⲱⲗⲉ*, lecțiunea corectă fiind *în trupeștile*. Avem, așadar, a face cu adverbul *trupeștile* < *trupește* (*trupești*) + *-le*; cf. *nicăiuri–nicăiurile*, *pretutindenii–pretutindenile*, *pururi–pururile* etc. Cât privește semnificația adverbului *trupeștile*, a se vedea adverbul *trupește* „în realitate, în adevăr” atestat în unele texte religioase din trecut⁵⁵. Probabil că la noua semnificație a adverbului respectiv s-a ajuns prin folosirea adjectivului *trupesc* în contexte de tipul „părinții cei *trupești*”⁵⁶, „rudeniile *trupești*”⁵⁷, adică „părinții, rudeniile, cărora le aparține cineva”, cu alte cuvinte „părinții, rudeniile reale, adevărate”.

listă

Am fost surprinși să întâlnim în *Rânduiala diaconstvelor* acest neologism romanice cu prime atestări din secolul al XIX-lea⁵⁸: „Caută-le în *lista* 1, fața 2”, „caută-le la *lista* 4”⁵⁹. În contextele respective din ediția bălgrădeană, cuvântul care denumește „pagina” este în realitate sl. *list* „foaie, pagină” (tipărit *лӣт̄*)⁶⁰.

neclătită

Cuvântul a fost înregistrat în traducerea *Pravilei alese*, datorate logofătului Eustratie (ante 1632): „Iară vădzând împăratul învârtoșimea sufletului patriarhului și mentea lui cea *neclătită*..., atunce să mânie foarte...”⁶¹. Surpriza survine când ne adresăm manuscrisului lui Eustratie, unde în loc de *neclătită* înregistrăm sinonimul *neschimbată* (*нескӣмѣтѣ*)⁶².

neobrăzenie

Acest cuvânt a fost întâlnit într-un pasaj din ediția consacrată *Înțeleptului Varnava*: „Ceasta *neobrăzenie* ceartă-lui (sic!) lor”⁶³. După aspect, cuvântul pare un slavonism, neînregistrat însă de dicționarele limbilor slave. Motivul pentru care *neobrăzenie* primește sensul „neobrăzare” în *Glosarul* ediției respective⁶⁴ nu ne este cunoscut. În manuscris, în citatul indicat, acest cuvânt nu apare, în locul lui figurând *преобръзєніє*⁶⁵, de origine slavă (cf. *прѣображєник* „transformare, transfigurare, schimbare la față”)⁶⁶. Urmează, prin urmare, ca în citatul nostru să ne raportăm la cuvântul *preobrăzenie* „transformare”.

⁵⁵ DLR, s.v. *trupește*.

⁵⁶ Găitănanu, *Pravila*, p. 34, 139.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 195, 282.

⁵⁸ N. A. Ursu, Despina Ursu, *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare*. III. Repertoriu de cuvinte și forme. Supliment. Partea I (literele A–M), Iași, 2011, p. 304 (atestări din 1800, 1813, 1846 etc.).

⁵⁹ Vanca, *Rânduiala*, p. 143, 145, 146 etc.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 142 (facsimilul filei tipărite 14^f/10, 14), 144 (facsimilul filei tipărite 14^v/16) etc.

⁶¹ Eustratie, *Pravila*, p. 309.

⁶² *Ibidem*, p. 483 (facsimilul filei manuscrise 469/4).

⁶³ *Vision de Varnava*, p. 219 (prima strofă),

⁶⁴ *Ibidem*, p. 237.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 218 (facsimilul paginii manuscrise 25^f/3).

⁶⁶ Miklosich, *Lexicon*, s.v. *прѣображєник*.

obale

Tot în ediția dedicată *Înțeleptului Varnava* se înregistrează cuvântul *obale*: „Toț aceștia pre *obale* sânt mergători”⁶⁷. Neînregistrat în *Glosarul* ediției, cuvântul reprezintă, de fapt, o lecțiune greșită, în locul corespunzător din manuscris apărând grafia *ωβαλε*⁶⁸, care impunea să fie reprodusă *o vale*.

opust

Înregistrat în *Șapte taine a besearecii* („De aciia să facă *opust*”⁶⁹), cuvântul a fost considerat de editoare o variantă a lui *otpust* („formulă sacramentală de binecuvântare rostită de preot la sfârșitul slujbei”)⁷⁰, variantă care a mai fost atestată în trecut⁷¹. Numai că în contextul precitat apare forma de bază *otpust* (ωπυστ’, cu π suprascris imprimat pe jumătate, totuși destul de vizibil)⁷².

poditoriu

Cuvântul a fost atestat în *Catehismul* publicat la Trnava în 1726: „Cade-să ipiscopului fără de păcat a fi..., adecă: nu mândru, nu bețiv, nu învrăjbitoriu, nu *poditoriu* lucrurilor grozave...”⁷³. Și în acest exemplu avem a face cu o lecțiune greșită, în textul tipărit figurând grafia *ποδιτοριу*⁷⁴, cu ⚡, care în contextul grafic respectiv trebuia echivalat ft: *poftitoriu*. Greșeala este suprinzătoare, de vreme ce în *Nota editorilor* se precizează echivalările pentru ⚡: „th (Martha, Mathei) și ft (poftori, poftitoriu)”⁷⁵.

pre bune

Această sintagmă apare în ediția ieșeană a *Paliei de la Orăștie*: „Și vădzu Domnedzeu toate ce făcuse, și era *pre bune*, și fu seară și demâneată a șasea zi”⁷⁶. Lecțiunea *pre bune*, echivalentă a expresiei *pe bune* „într-adevăr, ceea ce nu poate fi pus la îndoială”, corespunde grafiei din original *пре бoуне*⁷⁷, dar contravine textului biblic „erant valde bona”⁷⁸. Lecțiunea trebuia emendată: *prea* (=foarte) *bune*, cum a procedat Viorica Pamfil⁷⁹.

priceav

În traducerea românească a scrierii *Patru apologii pentru religia creștină*, aparținând lui Ioan Cantacuzino, înregistrăm acest cuvânt: „Însă pildele omenești...

⁶⁷ *Vision de Varnava*, p. 211 (strofa a treia).

⁶⁸ *Ibidem*, p. 210 (facsimilul filei manuscrise 21¹/9).

⁶⁹ Mazilu, *Șapte taine*, p. 181.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 67.

⁷¹ DLR, s.v. *otpust*, p. 379.

⁷² Mazilu, *Șapte taine*, p. 290 (facsimilul paginii tipărite 20/17).

⁷³ *Catehismul 1726*, p. 43.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 44 (facsimilul filei tipărite).

⁷⁵ *Ibidem*, p. 38.

⁷⁶ *Palia I 2005*, p. 21.

⁷⁷ *Palia 1968*, p. 15/13.

⁷⁸ *Palia I 2005*, p. 21.

⁷⁹ *Palia 1968*, p. 15.

sânt preste firea omenească, iară pentru aceea tot vom odihni oarece gândul *priceavilor*⁸⁰. *Priceav* nu este un cuvânt-fantomă. L-am înregistrat pe lista noastră, întrucât în glosarul ediției forma de pl. *priceavi* primește sensul „bețivi”⁸¹. După câte ne-am dat seama, semnificația respectivă a fost preluată din DLR, s.v. *priceav*, unde prima atestare a cuvântului aparține traducerii date de Nicolae Spătarul (Milescu) *Istoriilor* lui Herodot. Iată însă că, în ultima ediție a acestei scrieri datorate lui Liviu Onu, cuvântul primește sensul „certăreț”⁸². Cum *priceav* este foarte probabil o creație a lui Nicolae Spătarul (*priceav* < *price* „ceartă” + *-av*, după modelul preluat din limbile slave: *кръвавъ* „sângeros” < *кръвъ* „sânge” + *-авъ*), semnificația atribuită cuvântului de Liviu Onu se justifică pe deplin. Prin urmare, și în citatul din *Patru apologii pentru religia creștină*, traducere avându-l ca autor tot pe Nicolae Spătarul⁸³, *priceav* înseamnă „certăreț”.

pricite

Cuvântul a fost atestat într-un context din *Palia de la Orăștie*: „Cartea mândriei lui Solomon, ce se cheamă *pricite* dentăniu”⁸⁴. În studiul lingvistic consacrat acestui text, V. Arvinte reproduce citatul, considerând lecțiunea *pricite* o variantă a lui *price* (și *pricte*) „parabolă”⁸⁵. Interpretarea sa trebuie corectată, cuvântul respectiv fiind slavon (*причте*⁸⁶ „pildă, parabolă”) și, prin urmare, necesitând a fi reprodus în transliterație, cu aldine (*pricte*), spre a fi deosebit de restul enunțului românesc. Menționăm că în citatul reprodus, acest cuvânt se referă la *Pildele lui Solomon* („*Pricte* dentăniu”), și nu la *Cartea înțelepciunii lui Solomon* (în citat „Cartea mândriei lui Solomon”).

pripoit

În traducerea celor *Patru apologii* ale lui Ioan Cantacuzino a fost înregistrat acest cuvânt: „în ce chip are fi un lanțuh din ceri *pripoit* și să ție de pământ”⁸⁷; cf. în manuscris: *припоитъ*⁸⁸. Înregistrat ca atare în glosarul ediției cu sensul „priponit”, cuvântul pare a fi considerat o variantă a verbului *priponi*. Or, verbul *priponi* și

⁸⁰ Ioan Cantacuzino, *Patru apologii pentru religia creștină și Patru orații traduse în limba română la mijlocul secolului al XVII-lea de Nicolae Spătarul (Milescu)*. Ediție critică, studiu introductiv, notă asupra ediției, note și comentarii de Eugenia Dima, Iași, 2010, p. 29 (se va cita în continuare Cantacuzino, *Patru apologii*).

⁸¹ *Ibidem*, p. 178.

⁸² Herodot, *Istoriei*. Ediție îngrijită de Liviu Onu și Lucia Șapcaliu. Prefață, studiu filologic, glosar de Liviu Onu. Indice de Lucia Șapcaliu, București, 1984, p. 754.

⁸³ Vezi N. A. Ursu, „Încă o traducere necunoscută a lui Nicolae Spătarul (Milescu). *Apologia contra lui Mahomed* a împăratului bizantin Ioan Cantacuzino”, în *Cronica*, XXXIV, 1999, nr. 9, p. 11 (republicat în volumul autorului *Contribuții la istoria culturii românești în secolul al XVII-lea. Studii filologice*, Iași, 2003, p. 342–353; Eugenia Dima, în Cantacuzino, *Patru apologii*, p. XXXI–XLIII).

⁸⁴ *Palia I 2005*, p. 15.

⁸⁵ *Palia II 2007*, p. 378.

⁸⁶ *Palia 1968*, p. 3/4.

⁸⁷ Cantacuzino, *Patru apologii*, p. 24.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 222 (facsimilul filei manuscrise 30^r/9).

derivatele sale nu cunosc variante cu omisiunea lui *n*. Rezultă că grafia *припоиитъ* este lacunară și trebuia reprodusă *pripo<n>it*.

pristi

În ediția *Pravilei alese*, verbul *pristi*, înregistrat în glosar cu sensul „grăbi”⁸⁹ apare în contextul: „au avut gând să să pocăiască i n-au apucat, că *i-au pristi* moartea”⁹⁰. Lecțiunea *au pristi* este defectuoasă, în locul corespunzător din tipăritură întâlnindu-se forma etimologică *prispit* (*приспитъ*⁹¹; cf. sl. *приспети*) a verbului *pripi*.

pururi

Forma adverbială *pururi*, atestată în două contexte din *Rânduiala diaconstvelor* („acum și *pururi* și în veacii veacilor”⁹²), este o lecțiune greșită, în ediția bălgrădeană figurând în locurile corespunzătoare grafia *пурурѣ*⁹³, reprodusă corect *pururea* în alte contexte din acest text⁹⁴.

sămlălui

Acest cuvânt a fost înregistrat în *Catehismul* publicat la Trnava în 1726: „ci pravoslavnicii sau catolicii nu sânt și pentr-acea *să sămlăluiescu* întră (sic!) turma eriticilor”⁹⁵ (tipărit: *сѣмлалуескѣ*)⁹⁶. În glosarul ediției, *sămlălui* este înregistrat cu sensul „a se socoti” care se potrivește în contextul nostru. Forma verbului trebuie însă emendată: *să sămlăluiesc* (cf. *sămlălui* < magh. *számol*), ea fiind rezultată prin anticiparea lui *l*, evident o greșeală intervenită în procesul tipăririi acestui *Catehism*.

svășenie

Cuvântul, care în ediția govoreană a *Evangeliei învățătoare* apare tipărit *цврѣшеніе*⁹⁷, este înregistrat în contextul: „ce, după ceale graiure de scârbă, cade-mi-se a mângâia sufletele voastre cu fericita *svășenie* și cu chemarea direpților”⁹⁸. „Fericita *svășenie*” este de fapt „fericitul sfârșit”, aluzie la judecata de apoi. Se impunea, prin urmare, reproducerea grafiei *цврѣшеніе* prin *svâ<r>șenie*.

și și

Construcția paratactică *și și* a fost atestată în ediția *Pravilei alese*: „nu numai a patra nuntă iaste fără de leage, *și și* a treia încă nu s-are cădea să fie”⁹⁹. Celor doi

⁸⁹ Eustratie, *Pravila*, p. 424.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 189.

⁹¹ *Ibidem*, p. 140 (facsimilul filei manuscrise 125^v/19).

⁹² Vanca, *Rânduiala*, p. 97 și 143.

⁹³ *Ibidem*, p. 96 (facsimilul filei tipărite 2^v/15–16) și 142 (facsimilul filei tipărite 14^v/2–3).

⁹⁴ *Ibidem*, p. 21 și 142 (facsimilul filei tipărite 2^v/15 și 14^v/3).

⁹⁵ *Catehismul 1726*, p.52.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 200.

⁹⁷ *Evangelie învățătoare* (Govora, 1642). Ediție, studiu introductiv, note și glosar de Alin-Mihai Gherman, București, 2011, p. 203, nota 284 (se va cita în continuare *Evangelie Govora*).

⁹⁸ *Ibidem*, p. 203.

⁹⁹ Eustratie, *Pravila*, p. 309.

și din acest citat în locul corespunzător din manuscris le corespunde **чи ши**¹⁰⁰, expresia grafică a locuțiunii conjuncționale *ci și*.

Două cifre-fantomă

În ediția *Șapte taine a besearecii*, îngrijită de Iulia Mazilu, întâlnim contextul „Petru apostol, când botedză într-o dzi 3 de oameni”¹⁰¹, în care, în mod surprinzător, numeralul cardinal 3 se leagă de substantivul *oameni* prin prep. *de*, construcție acceptată de limba română numai în situațiile în care numeralul cardinal este mai mare de *nouăsprezece*. În realitate, ediția ieșeană prezintă în locul respectiv slova-cifră **ѣ** (=3), la baza căreia se află imprimat semnul pentru mie (**ѣ**)¹⁰². Așadar, numărul oamenilor botezați de apostolul Petru este 3000.

A doua cifră-fantomă privește ziua lunii iulie¹⁰³, când s-a încheiat imprimarea *Paliei de la Orăștie*. Potrivit ediției ieșene a scrierii respective, această zi ar fi 4 iunie¹⁰⁴. Lecțiunea zilei este lacunară, fiind preluată dintr-un exemplar defectuos al ediției bănățene în care nu se păstra decât prima slovo-cifră (**Ѧ**) a numărului respectiv¹⁰⁵. Data reală este 14 (**ѦѦ**) a lunii iulie (tipărit: *iunie*), pe care o conține exemplarul unicat al Bibliotecii Academiei Române din București¹⁰⁶.

Exemplele prezentate, al căror număr poate fi ușor sporit, sunt rezultatul unor lecțiuni greșite, care pun în evidență nivelul calitativ scăzut al unora dintre edițiile de texte vechi apărute în anii din urmă.

3. CUM REPRODUCEM GRAFIELE DE TIPUL

ѦѦѦѦ (ѦѦѦѦ), ѦѦѦѦѦѦ (ѦѦѦѦѦѦ), ѦѦѦѦѦѦѦѦѦ (ѦѦѦѦѦѦѦѦѦ)?

În edițiile publicate în ultimele trei decenii, grafiile de felul celor din titlul acestei note reprezintă contrageri în care sunt antrenate prepozițiile *de*, *pre*, *spre* și forme ale pronumelui personal *îns*. În asemenea exemple, vocala inițială a pronumelui s-a elidat, iar secvența *en* fie s-a păstrat, fie a evoluat la *in*: **ѦѦ** + **ѦѦѦѦ** = *de-ns* > *di-ns*, **ѦѦѦѦ** + **ѦѦѦѦ** = *pre-ns* > *pri-ns*, **ѦѦѦѦѦѦѦѦѦѦ** = *spre-ns* > *spri-ns*¹⁰⁷. Formele cu închiderea lui *e* la *i*, care în secolul al XVI-lea alternează cu formele în care *e* s-a

¹⁰⁰ Eustratie, *Pravila*, p. 484 (facsimilul paginii tipărite 470/3).

¹⁰¹ Mazilu, *Șapte taine*, p. 179.

¹⁰² *Ibidem*, p. 281 (facsimilul paginii tipărite 11/6).

¹⁰³ Referitor la luna imprimării, vezi Ion Gheție, Al. Mareș, *Originile scrisului în limba română*, București, 1975, p. 360–361 și 363, nota 1; cf. Emanuela Buză, „Când s-a încheiat tipărirea *Paliei de la Orăștie*?”, în LR, XXV, 1976, nr. 6, p. 623.

¹⁰⁴ *Palia I 2005*, p. 15.

¹⁰⁵ Vezi *Palia 1968*, p. 1 (facsimilul primei pagini tipărite din exemplarul Bibliotecii Muzeului Național Maghiar din Budapesta).

¹⁰⁶ Ioan Bianu, Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche*. Volumul I (1508–1830), București, 1903, p. 93.

¹⁰⁷ Ovid Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, Tome II, Paris, 1938, p. 102–103.

păstrat intact, în secolul al XVII-lea sunt, cu rare excepții, singurele cunoscute. Acestea au fost reproduse de editorii secolului nostru în două modalități, diferențiate prin poziția diferită a cratimei:

a) cratima urmează secvența *di*, precum observăm în câteva ediții: *Psaltirea Hurmuzaki*¹⁰⁸, *Crestomația limbii române vechi*¹⁰⁹, *Cele douăsprezece vise ale lui Șaic-Împărat* (1643–1652)¹¹⁰;

b) cratima precedă secvența *ins*, precum constatăm în următoarele ediții: *Leastvița lui Ioan Sinaitul* (1602–1613)¹¹¹, *Evangelhia învățătoare* (1642)¹¹², *Șapte taine a beserecii* (1644)¹¹³, *Răspuns împotriva Catihismusului calvinesc* (1645)¹¹⁴.

Înregistrăm și o ediție, aceea a *Pravilei alese* (ante 1632), în care cele două exemple depistate pun la contribuție, una, dar nu aceeași modalitate de reproducere¹¹⁵.

Dintre cele două modalități de reproducere, prima este cea corectă, elidarea vocalei inițiale a pronumelui personal *îns* fiind evidentă în urma joncțiunii celor două unități monosilabice. Lecțiunile de tipul *d-ins*, *pr-ins*, *spr-ins* sunt, în consecință, greșite.

¹⁰⁸ *Psaltirea Hurmuzaki*, I, Studiu filologic, studiu lingvistic și ediție de Ion Gheție și Mirela Teodorescu, București, 2005, p. 133 (46^v/1: ДИНСОУ^а): „ascunde-me-amu vrut *di-nsul*”, p. 95 (8^v/1: ПРИНСОУ^{ль}): „Întăriu-me *pri-nsul*”, p. 98 (11^v/25: СПРИНСОУ^{ль}): „și nedejdiiu *spr-nsul*” etc.

¹⁰⁹ Volumul I (1521–1639), ediția a II-a revăzută și adăugită de Liliana Agache, Alexandru Mareș, Cristinel Sava, Maria Stanciu-Istrate și Emanuela Timotin, coordonator: Alexandru Mareș, București, 2016, p. 124 (*Pravila lui Lucaci*, 1581, 205^v/10: ДИ^иСЬ): „fata ceaea ce va fi botedzată sau cununată *di-ns*”, p. 64 (*Psaltirea Voronețeană*, 1551–1558, 58^v/13: ПРИШИ): „Sămăra-voiu *pri-nși*”, p. 110 (*Psaltirea Scheiană*, 1573–1578, 251/11: СПРИШИ): „Tremise *spr-i-nși* muștele cănești” etc.; Volumul al II-lea (1640–1715) alcătuit de Liliana Agache, Violeta Barbu, Cristina-Ioana Dima, Magdalena Georgescu, Alexandru Mareș, Anca-Mihaela Sapovici, Cristinel Sava, Maria Stanciu-Istrate, Emanuela Timotin și Florentina Zgraon, București, 2020, p. 41 (*Liturghier* circa 1640, 9^v: ПРИСЬ): „cădire ți-aducem, Hristoase, Dumnezeuul nostru..., ce *prin-nsă* să o priimești”.

¹¹⁰ *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, VIII, *Cărți populare de prevestire. Cele douăsprezece vise în tâlcuirea lui Mamer. Învățătură despre vreamea de apoi a prorocului Isaia*. Studiu monografic, ediție și glosar de Alexandru Mareș, București, 2003, p. 200 (97^v/9: ДИ^иСЬЕ^е) „Fu-i bănet *di-nsele* vartos”.

¹¹¹ *Leastvița*, p. 59 (6^v/31: ДИ^иСА): „și cum aș hi *d-insa* împens”; cf. *d-ins* (ДИ^иСЬ), p. 98 (43^v/14), 111 (57^v/8), p. 117 (63^v/3: ПРИ^иСЬ): „iaste sămn că-l luptăm și noi *pr-ins*”; cf. *pr-inșii* (ПРИ^иШИИ), p. 90 (35^v/38), 92 (36^v/30), 103 (48^v/2) etc. Precizăm că, în ediția îngrijită de Oana Panaite, filele manuscrisului ales ca text de bază sunt indicate greșit.

¹¹² *Evangelhie Govora*: p. 244 (156: ДИНС^и): „și nu putea să se apropie *d-ins*”; cf. *d-insul* (ДИ^иСЬ^и, ДИ^иСЬ^и), p. 246 (159), 253 (177), 237 (142: СПРИ^иШ): „și întâiu porni *spr-ins*”; cf. *spr-insa* p. 339 (339: СПРИ^иСА).

¹¹³ Mazilu, *Șapte taine*, p. 233 (234/11: ДИ^иШИ): „să cadză unul *d-inși* în boală”; p. 185 (35/11: ПРИ^иСЬ): „Pomăzuitu-l-au *pr-ins* Dumnedzău cu Duhul Svânt”, p. 184 (34/5: СПРИ^иСЬ): „atuncea darurile Duhului Svânt să varsă *spr-ins*”.

¹¹⁴ *Răspuns 2015*, p. 335 (22^v/10: ПРИШИИ): „Iară-i întrebăm *pr-inșii*”; cf. și p. 336 (23^v/15: ПРИШИИ).

¹¹⁵ Eustratie, *Pravila*, p. 128 (facsimilul paginii 3/6–7: ДИ^иШИ): „și vor fugi *di-nșii* oamenii pentru nescare păcate”; cf. însă p. 304 (facsimilul paginii 456/6: ПРИШИ): „în nuntă amestecăm *pr-inși*”.

NOTES SUR L'ÉDITION DES TEXTES ROUMAINS ANCIENS

(Résumé)

Les notes présentes viennent à mettre en évidence de nombreuses mauvaises lectures et quelques essais de moderniser la langue, existantes dans les éditions publiées les trois dernières décennies.

Cuvinte-cheie: editarea vechilor texte românești, lecturi greșite, încercări de modernizare a limbii, grafii de tipul *дирсь, прирсь, сприрсь*.

Mots-clés: édition des textes roumains anciens, mauvaises lectures, essai de moderniser la langue, graphies du type *дирсь, прирсь, сприрсь*.

*Institutul de Lingvistică
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
al Academiei Române
București, Calea 13 Septembrie, nr. 13*

Daniar Mutalâp

TRADUCEREA ȘI DIFUZAREA CĂRȚII SFÂNTULUI SIMEON SOLUNEANUL ÎN CULTURA ROMÂNEASCĂ VECHIE (MANUSCRISE ȘI TIPĂRITURI)

Lucrarea de față își propune să aducă la lumină noi contribuții ce țin de opera Sfântului Simeon, arhiepiscopul Salonicului (c. 1381–1429), tradusă în limba română, difuzată în manuscrise și publicată (fragmentar și integral) de-a lungul culturii românești vechi. Astfel, studiul de față va viza: 1. Traducerile textelor simeoniene și răspândirea lor manuscrisă, 2. Tipărirea acestora și raportul cu versiunile manuscrise.

1. TEXTUL GREC ȘI TRADUCERILE SLAVONE

Deși reprezintă o autoritate a liturgicii bizantine¹ și a teologiei polemice, Simeon al Salonicului a rămas o figură care nu a atras decât recent atenția cercetătorilor. Până în ultimele decenii ale secolului trecut, opera acestui autor (*Împotriva ereziilor*) era cunoscută doar prin ediția tipărită la Iași în anul 1683 (CRV 81), inclusă de J.-P. Migne în numărul 155 din *Patrologia Graeca* (1866). La 1979, D. Balfour descoperă opt scrieri politico-istorice inedite, iar la 1981 același autor întregeste opera Sfântului Simeon, editând încă douăsprezece texte de factură polemică și teologică². Scrierile datorate lui Simeon, majoritatea culese sub titlul *Dialog întru Hristos* sau *Adversus haereses*, reprezintă, așadar, texte care explică tainele Bisericii Ortodoxe și condamnă ereziile în lumina unui „isihasm polemic”³. În acestea se întrevede atât mediul în care Simeon și Marcu Eugenicul (1392–1444) s-au format, respectiv mănăstirea constantinopolitană influențată de isihastă Calist și Ignatie Xanthopoulos⁴, cât și perioada tulbure în care a fost arhiepiscop de Salonic

¹ Vezi Ioan I. Ică jr., *De la Dionisie Areopagitul la Simeon al Tesalonicului – integrala comentariilor liturgice bizantine (studii și texte)*, Sibiu, 2011, p. 351–438.

² D. Balfour, *Politico-historical Works of Symeon Archbishop of Thessalonica (1416/17 to 1429): critical Greek text with introd. and commentary*, Viena, 1979; idem, Ἀγίου Συμεὼν ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης (1416/17–1429) ἔργα θεολογικά. Κριτική ἔκδοσις μετ’ εἰσαγωγῆς, Salonic, 1981.

³ D. Balfour, „St. Symeon of Thessalonica: a polemical hesychast”, în *Sobornost*, vol. IV, nr. 1, 1982, p. 16–21. Pentru o introducere în curentul isihast și polemica stârnită în Bizanț în secolul al XIV-lea, vezi Basile Tatakis, *Filosofia bizantină*, București, 2010, p. 319–340; John Meyendorff, *Sfântul Grigorie Palamas și mistica ortodoxă*, București, 2007, p. 101–144; R. E. Sinkewicz, *Gregory Palamas*, în C. G. Conticello, V. Conticello, *La théologie byzantine et sa tradition*, vol. 2, Turnhout, 2002, p. 131–188.

⁴ A. Rigo, *Mistici bizantini*, Torino, 2008, p. XC–XCI. Vezi și idem, „I Capitoli sulla purezza dell’anima del patriarca Callisto I”, în *Byzantinische Zeitschrift*, nr. 100, 2007, p. 779–784; „Callisto I Patriarca, I 100 (109) Capitoli sulla purezza dell’anima. Introduzione, edizione e traduzione”, în *Byzantion*, nr. 80, 2010, p. 333–343; Sofia Avramova, *Calist Catafyghiotul – misticul contemplativ al Filocaliei bizantine*, trad. de Maria-Cornelia, Ioan. I. Ică jr., Sibiu, 2013, p. 5–39.

(1416/1417–1429), când regiunea pe care o păstora era atacată de otomani și disputată de venețieni, parte a Bisericii latine⁵.

În cultura românească veche, opera arhiepiscopului de Salonic a pătruns în secolul al XVII-lea, ajungând în mâinile unor înalți ierarhi precum episcopul Mitrofan al Buzăului și mitropolitul Dosoftei. Ea a fost publicată în greacă la Iași, în tipografia de la Cetățuia, în anul 1683 (CRV 81), din inițiativa patriarhului Dositei al Ierusalimului (1668–1707) și cu susținerea domnitorului Gheorghe Duca (1620–1685)⁶. Propriu-zis, volumul cuprinde șapte tratate ale Sfântului Simeon (p. 1–378) și o explicare a cultului divin datorată lui Marcu al Efesului (p. 379–390)⁷ tipărite de Mitrofan și revizuite de Ioan Molivd sau Ioan Comnen din Heraclea, medicul de la curtea lui Constantin Brâncoveanu⁸. Patriarhul Dositei realizează o dedicație și o prefață plasate la începutul tipăririi (CRV 81, f. I^r–II^v), în timp ce indicele realizat de Ioan Molivd se găsește la finele acesteia (p. [393]–[422]). Cel dintâi îl cunoștea pe monahul cărturar Mitrofan de la Bisericiani, pe care îl pune în fruntea tipografiei de la Cetățuia⁹. Călugărul, care avea legături cu mitropolitul Dosoftei și cu familia Cantacuzino, ajunge episcop de Huși (1683–1686) și de Buzău (1691–1702), se stabilește la București, unde se ocupă de tipărirea și colaționarea a mai mult de 30 de texte grecești, slavo-române și românești¹⁰. Astfel, publicarea tomului *Κατὰ Αιρέσεων (Împotriva ereziilor)* are o importanță deosebită, întrucât mobilizează o veritabilă rețea a elitei intelectuale din Țările Române și din Constantinopol.

Extinzând contextul, tipărirea operei arhiepiscopului de Salonic trebuie înțeleasă în cadrul disputei euharistice din veacul al XVII-lea, în care natura și momentul prefacerii darurilor sfinte erau dezbătute. Publicarea acesteia la îndemnul patriarhului Ierusalimului se înscrie în programul lui Dositei de editare și tipărire a unor texte

⁵ D. Balfour, „St. Symeon...”, p. 9–16.

⁶ I. Bianu, N. Hodoș, D. Simionescu, *Bibliografia românească veche*, vol. I, București, 1903, p. 273–275.

⁷ Primul tratat, *Dialog împotriva ereziilor* (p. 1–270), a fost împărțit în 10 secțiuni care circulau deja sub această formă în tradiția manuscrisă (vezi Sébastien Garnier, „L'édition Dosithée (1683) des *Opera omnia* de Syméon de Thessalonique”, în *Annuaire de l'École Pratique des Hautes Études. Section des sciences religieuses. Résumé des conférences et travaux*, 123, 2016, p. 215–228).

⁸ D. Russo, *Studii și critice. O carte asupra Învățăturilor lui Pseudo-Neagoe. Răspuns unui critic. Cărți de bună-cuviință. Un catalog de mss grecești*, București, 1910, p. 107. Pentru viața și șederea acestuia în spațiul românesc, vezi Δημήτριος Χ. Πάντος, *Ιωάννης Κομνηνός (Ιεροθέος Δρύστρας) 1657–1719. Ο βίος, τὸ συγγραφικὸ ἔργο καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ καὶ πολιτικὴ του δράση*, Atena, 2014, p. 83–91.

⁹ Într-un pasaj din *Istoria patriarhilor Ierusalimului*, Dositei menționează: „Iar în anul 1680 fiind la Iași și văzând pe moldoveni că au tipografie, iar grecii nu, muream de necaz. Iar Dumnezeu, conducătorul și săvârșitorul celor bune, ne aduce pe un român ieromonah anume Mitrofan, și i-am dat șasezeci de lei și ne-a construit o tipografie nouă” (I. Bianu, N. Hodoș, *op. cit.*, vol. I, p. 257).

¹⁰ N. Turcu, „Viața și activitatea cultural-tipografică a Episcopului Mitrofan al Buzăului”, în *Biserica Ortodoxă Română*, 1965, nr. 3–4, p. 280–296; G. Cocora, *Tipar și cărturari*, București, 1977, p. 143–179; D. Mihăescu, „Considerații asupra vieții și activității tipăritorului primei *Bibliei* românești, Mitrofan, episcopul de Huși”, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, 1979, nr. 3–6, p. 314–334; C. Dima-Drăgan, „Un mare tipograf român din secolul al XVII-lea, Episcopul Mitrofan”, în *Mitropolia Banatului*, 1982, nr. 7–9, p. 457–467; Mitrofan Băltuță, „Tipografia greacă de la Mănăstirea Cetățuia”, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, nr. 7–8, 1972, p. 577–588; E. Mârza, F. Bogdan, *Repertoriul tipografilor, gravurilor, patronilor, editorilor cărților românești (1508–1830)*, Sibiu, 2013, p. 204–205.

patristice care susțin poziția Bisericii Ortodoxe. În aceeași epocă, în preajma sinoadelor de la 1640 și 1642¹¹, Petru Movilă redactează *Mărturisirea Ortodoxă* (1645), iar Nicolae Milescu întocmește *Enchiridion* (1667), lucrări dogmatice care ating subiectul transsubstanțierii¹². Cel mai probabil, grație legăturii cu Dositei al Ierusalimului, precum și a dorinței de a-i apăra pe ierarhii kievieni, suspectați de acceptarea unor influențe occidentale, mitropolitul Dosoftei se angrenează în traducerea unor texte patristice care explică taina euharistiei și rolul pe care îl are epicleza rostită de preot în timpul liturghiei¹³.

Dat fiind acest cadru, opera Sfântului Simeon Soluneanul se numără printre scrierile pe care Dosoftei le traduce din greacă în slavonă¹⁴. Tălmăcirea a fost realizată undeva între anii 1690-1693, după cum atestă prima versiune autografă, conservată în ms. sl. Bibl. Catedralei Sf. Sofia Kiev 161 (38)¹⁵. La scurt timp, Dosoftei redactează și o copie curată, care ajunge în Rusia (ms. sl. Muzeul de Stat din Moscova, fond Sinod 727)¹⁶. Traducerea sa este independentă și nu influențează celelalte tălmăciri din epocă, și anume cea realizată de Eftimie de la Ciudov între 1686 și 1688¹⁷ și cea întocmită de Nicolae Milescu în 1698¹⁸. Scopul tălmăcirii era clar acela de a ajunge să fie publicată la Moscova. În 1685 însuși Dosoftei îi trimitea Patriarhului Ioachim

¹¹ Pentru sinodul de la 1659, vezi O. Olar „Orthodoxie et politique I. Le Synode de Târgoviște (Janvier 1659)”, în *Archaevs*, nr. 11–12, 2007–2008, p. 177–204; idem, „Mitropolitul Ștefan al Ungrovlahiei (1648–1653; 1655–1668)”, în C. Velculescu, Z. Mihail, I. Stănculescu, O. Olar, *Manuscris trilingv. Preliminarii la o editare*, București, 2010, p. 137–149.

¹² Al. Elian, „Contribuția grecească la «Mărturisirea Ortodoxă»”, în *Balcania*, nr. 5, 1942, p. 105–108; idem, „Mitropolitul Dosoftei și literatura patristică”, în *Biserica Ortodoxă Română*, nr. 11–12, 1974, p. 1351–1353. Vezi și A. Malvy, Marcel Viller (ed.), „La Confession Orthodoxe de Pierre Moghila, métropolit de Kiev (1633–1646)”, în *Orientalia Christiana*, vol. 10, nr. 39, 1927; M. Jugie, „La Confession orthodoxe de Pierre Moghila. À propos d’une publication récente”, în *Échos d’Orient*, vol. 28, nr. 156, 1929, p. 414–430; Nicolae Spătarul Milescu, *Manual sau Steaua Orientului strălucind Occidentului*, trad. de Traian S. Diaconescu, Iași, 1997. Pentru o altă scriere polemică, redactată cel mai probabil în Transilvania, între 1640 și 1644, vezi Al. Mareș, „Un text polemic românesc din prima jumătate a secolului al XVII-lea”, în *Limba română*, nr. 6, 1971, p. 589–604.

¹³ Șt. Ciobanu, „Dosoftei mitropolitul Moldovei și activitatea lui literară. Contribuție la istoria literaturii românești și a legăturilor româno-ruse și literare din secolul al XVII-lea”, trad. de Șt. Berechet, Iași, 1918, p. 141–189; Al. Elian, „Mitropolitul...”, p. 1360. Pentru traducerea lui Dosoftei a celor nouă capitole de teologie polemică, cel mai probabil de pe un sbornic moscovit, vezi Al. Mareș, „Traduceri necunoscute ale lui Dosoftei din perioada celui de-al doilea exil polon (IV)”, în *Limba română*, nr. 2, 1988, p. 138–140.

¹⁴ Recent, s-au descoperit două manuscrise sârbești, din secolul al XVI-lea, care conțin o interpretare a liturghiei datorată Sfântului Simeon, respectiv *протѣкъ лутѣргїи, и цркви, и чинѣ свѣщенннмьскомѣ* (T. Iieva, *A Short South Slavic Version of the Treatise „Ερμηνεία περὶ τοῦ θεῖου ναοῦ”* by Simeon of Thessalonica. Publication of the Text *протѣкъ лутѣргїи, и цркви, и чинѣ свѣщенннмьскомѣ* according to the Manuscript of RGADA 88 and Bogišich 52”, în *Scripta & e-Scripta*, nr. 23, 2023, p. 287–323).

¹⁵ Șt. Ciobanu, *op. cit.*, p. 150.

¹⁶ A. V. Gorskii, „Opisanie slavjanskichŭ rukopisej Moskovskoj Sinodalnoj Biblioteki”, Moscova, 1859, p. 499–504; R. Constantinescu, *Manuscrise de origine românească din colecții străine. Repertoriu*, București, 1986, p. 204; V. Pelin, *Manuscrise românești din secolele XIII–XIX în colecții străine (Rusia, Ucraina, Bielorusia)*, Catalog, ed. de A. Eșanu, V. Eșanu, V. Cosovan, Chișinău, 2021, p. 217–218.

¹⁷ Șt. Ciobanu, *op. cit.*, p. 148–150. Vezi ms. Muzeul de Stat din Moscova, fond Sinod 654 (A. V. Gorskii, *op. cit.*, p. 486–493).

¹⁸ P. P. Panaitescu, *Nicolae Milescu Spătarul*, Iași, 1987, p. 87.

ediția grecească a operei Sfântului Simeon (CRV 81), utilizată de Eftimie moscovitul în transpunerea pe care urma să o realizeze. Probabil nemulțumit de calitatea acesteia, patriarhul de la Moscova îi cere ierarhului moldovean să întocmească o nouă traducere, pe care Dosoftei nu întârzie să i-o trimită. Pe parcursul procesului de tălmăcire, mitropolitul Moldovei trimite părți din manuscrisul său la Kiev, către Varlaam Iasinski¹⁹. În plus, capitolele 85 și 88, care tratează subiectul transsubstanțierii, au fost selectate de Dosoftei și incluse într-un miscelaneu patristic, semn că textul simeonian, publicat în preajma disputei dintre ortodocși și catolici din secolul al XV-lea, devenise un instrument de teologie polemică adaptat controverselor din veacul al XVII-lea²⁰.

Dată fiind importanța pe care cărturarii români au acordat-o operei Sfântului Simeon al Salonicului, se cuvine să ne întrebăm când și de cine a fost tradusă aceasta în limba română, precum și felul în care a fost copiată, publicată și receptată în circuitul literaturii române vechi.

2. CIRCULAȚIA MANUSCRISĂ ROMÂNEASCĂ

În stadiul actual al cercetării, ne sunt cunoscute 24 de versiuni manuscrise din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea care conțin textele datorate arhiepiscopului de Salonic. Patru dintre codice conservă întreaga operă²¹, în timp ce 20 o păstrează sub o formă fragmentară²². Acestea din urmă cuprind grupuri de capitole alese mai mult sau mai puțin tematic.

¹⁹ Șt. Ciobanu, *op. cit.*, p. 117–118, 120.

²⁰ Șt. Ciobanu, *op. cit.*, p. 128–138. Tot de pe un astfel de sbornic slavon tradusesse și Staico Grămăticul un grup de texte de polemică religioasă între anii 1667–1669 (Al. Mareș, „Traduceri necunoscute ale lui Dosoftei din perioada celui de-al doilea exil polon (I)”, în *Limba română*, nr. 5, 1987, p. 420–421). Pentru traducerea realizată de Dosoftei în română, vezi *ibidem*, p. 421–426 și idem, „Traduceri necunoscute ale lui Dosoftei din perioada celui de-al doilea exil polon (IV)”, în *Limba română*, nr. 2, 1988, p. 138–140.

²¹ Trei se găsesc în fondul de manuscrise de la Biblioteca Academiei Române, București (de aici BAR): ms. rom. BAR 2099 (1736), 2594 (1737), 2579 (1744) (G. Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. II, București, 1983, p. 165–167, 326–328, 319–321). Unul dintre ele se păstrează și la biblioteca Mănăstirii Putna, sub cota inv. 26/1885 (a doua jum. sec. XVIII) (O. Mitric, *Manuscrise românești din Moldova: catalog*, vol. II, Iași, 2006, p. 303).

²² Ms. rom. de la Biblioteca Mănăstirii Slatina II-1/inv. 1238 (1763), f. 35^r–38^r, 41^r–42^v (*ibidem*, p. 333–334); ms. rom. BAR 2597 (1769), f. 178^r–181^v; 2100 (1779–1784), f. 146^v–150^v (G. Ștrempel, *Catalogul...*, vol. II, p. 329, 167–169); Muzeul Național al Bucovinei 1143 (1774), f. 169^v–171^v; Episcopia Romanului inv. 1/6751 (a doua jum. sec. XVIII), f. 1^r–16^r (O. Mitric, *op. cit.*, vol. II, p. 101–103, 142–143); Neamț inv. 114 (a doua jum. XVIII), f. 2^r–3^v (O. Mitric, *op. cit.*, vol. I, p. 217); Sinod 23 (1781), f. 44^{r-v} (D. Fecioru, „Catalogul manuscriselor românești din Biblioteca Patriarhiei Române (VII)”, în *Studii teologice*, nr. 7–8, 1960, p. 564); BAR 3543 (1796), f. 67^v–75^v; 1202 (sf. sec. XVIII), f. 6^r–11^v (G. Ștrempel, *Catalogul...*, vol. III, p. 164–165; vol. I, p. 254); ms. rom. Mitropolia Moldovei și Bucovinei 12 (sf. XVIII), f. 55^r–68^v (P. Mihail, „Manuscrise românești din biblioteca Mitropoliei Moldovei”, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, nr. 5–6, 1974, p. 459–460); Neamț inv. 116/ 94 (sf. sec. XVIII), f. 142^v–147^r; inv. 53/ 93 (sf. sec. XVIII), f. 11^r–12^v (O. Mitric, *op. cit.*, vol. I, p. 224–225, 230–231); BAR 1306 (1801), f. 294^r–298^r (G. Ștrempel, *Catalogul...*, vol. I, p. 283–284); Secu 4/ inv. 1192 (1805),

Cea mai veche versiune românească datează de la 1736, fiind realizată de către monahul Serafim de la Câmpulung în Episcopia Râmnicului (ms. rom. BAR 2099)²³. Ea conține versuri de laudă către Simeon Soluneanul (f. 1^{r-v}), prefața scribului (f. 2^{r-v}), în care se subliniază că transcrierea a fost realizată la porunca episcopului Climent al Râmnicului (1735–1749), iar întregul proces este descris prin metaforele talantului și a călătoriei pe mare, dublate de formule de umilință, iertări adresate cititorului și, în cele din urmă, de o serie de versuri adaptate la conținutul codicelui (f. 3^r). Textele Sfântului Simeon sunt, propriu-zis, împărțite în 373 capitole (f. 4^r–213^v) care tratează majoritar teme liturgice (Sfintele Taine, săvârșirea slujbelor bisericești) și polemice (erezii). Acestea sunt succedate de *Tâlcuire pentru Sfânta Bisearecă* (f. f. 213^v–228^v), *Tâlmăcire pre scurt după puteare a sfântului și dumnezeiescului simbol al pravoslavniciei și nevinovatei credinții noastre ceai<i> creștinești* (f. 229^r–244^v), *Arătare a aceluiași trebuincioasă pentru zisele sfântului simbol, de unde s-au adunat și asupra cărora s-au alcătuit* (f. 245^r–248^v), *Capete 12 cuprinzătoare pre cât să poate ale singurei credinții noastre cei creștinești* (f. 248^v–251^v), *Ale aceluiași răspunsuri către oare<care>le om, întrebări alt arhieru întrebându-l pre el* (f. 251^v–287^v), *A aceluiaș pentru preoție* (f. 288^r–295^r). La acestea s-au adăugat și *A preînțeleptului și preînvățatului Marco Evghenicu mitropolitul Efesului tâlcuire a slujbei bisearicii* (f. 295^r–304^v) și un cuprins (f. 305^r–316^r).

Sub aceeași formă și structură putem găsi scrierile simeoniene și în ms. rom. BAR 2594, 2579, precum și în codicele românesc conservat la biblioteca Mănăstirii Putna, sub cota inv. 26/1885. Manuscrisul dintâi a fost realizat la 1737 de către Radu logofețelul, în Episcopia Râmnicului. Din prefața scribului se înțelege că acesta a copiat-o pe spezele episcopului Climent, având drept sursă manuscrisul lui Serafim de la Câmpulung²⁴. Reținem precizia cu care Radu își descrie procesul de copiere: „începând din luna lui iunie 1 *dni*, leat 1737 și am sfârșit la luna lui septemvrie 6 *dni*, leat 1737”, „am scris din cuvânt în cuvânt, precum am găsit; a doauo pentru că aceasta îmi iaste pângă noauo de roadă a scrisorii meale”²⁵. În cele din urmă, codicele ajunge la Mănăstirea Hurezi, după cum atestă însemnarea de pe filele 3^r–5^r: „Acest Sfânt Simeon Soluneanul iaste al Sfintei Mănăstiri Hurezul”.

f. 90^r–103^v (Mitric, *op. cit.*, vol. I, p. 422–423); BAR 2142 (1808), f. 201^v–214^v; 958 (inc. XIX), f. 95^r–107^r; 4307 (prima jum. sec. XIX), f. 80^v–145^v (G. Ștrempel, *Catalogul...*, vol. II, p. 187–188; vol. I, p. 200–201; vol. III, p. 413–414); Vorona inv. 1720/ 284 (prima jum. a sec. XIX), f. 45^v–65^v (O. Mitric, *op. cit.*, vol. I, p. 124–125); Muzeul Olteniei din Craiova I 551 (prima jum. a sec. XIX), f. 163^r (Z. Găraș, *Manuscrise românești în colecția Muzeului Olteniei. Secolele XVII–XIX*, Craiova, 2012, p. 65). Aici este inclus și ms. rom. Prodromul 1/3674 (1766), din care, din păcate, au fost smulse filele care conțineau capitolele 294–297 din opera simeoniană (vezi mai multe detalii *infra*).

²³ Vezi G. Ștrempel, *Catalogul...*, vol. II, p. 165–167; idem, *Copiști de manuscrise românești până la 1800*, București, 1959, p. 210–212.

²⁴ Predoslovia logofătului Radu este diferită de cea a monahului Serafim, ea fi construită pe metafora „lecturii ca ospăț” (vezi textul transcris în G. Ștrempel, *Catalogul...*, vol. II, p. 327). Pentru câteva date despre circulația acestei metafore, vezi D. H. Mazilu, *Recitind literatura română veche*, vol. I, București, 1994, p. 298–300.

²⁵ Vezi G. Ștrempel, *op. cit.*, p. 327.

Ms. rom. BAR 2579 a fost transcris la 1744 de către ieromonahul Ilarion, proegumenul Mănăstirii Bistrița olteană²⁶, identificat de A. Timotin drept dascălul Ilarion, prodigiosul traducător care va activa în obștea starețului Paisie Velicikovski de la Dragomirna, Secu și Neamț²⁷. Predoslovia transcrisă de Ilarion este foarte apropiată de cea realizată de logofătul Radu, detaliile ce țin de „pârğa nouă de roadă a scrisorii” fiind eliminate și înlocuite de dorința proegumenului de a hărăzi manuscrisul Mănăstirii Bistrița. Astfel, se afirmă că și acest codice descinde din copia realizată de Serafim monahul (ms. rom. 2099), prefețele transcrise de Radu și de Ilarion fiind, totuși, diferite de predoslovia călugărului Serafim.

Ultimul miscelaneu (*non vidi*) care păstrează întreaga operă a Sfântului Simeon se află la Putna sub cota inv. 26/1885, fiind întocmit în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea de către monahul Meletie de la Schitul Stănișoara (j. Suceava)²⁸.

Deși în prefețele primelor trei se creionează un oarecare raport de filiație, se cuvine să confruntăm cele patru codice pentru a decela dacă avem de a face cu o legătură genetică.

	Ms. rom. BAR 2099	Ms. rom. BAR 2594	Ms. rom. BAR 2579	Ms. rom. Putna inv. 26/1885
1.	<i>A preafericitului arhi-episcop al Solunului Simeon, Voroavă întru Hristos de întrebări și de răspunsuri asupra a toate eresurilor și pentru singură credința a Domnului Dumnezeuului nostru Isus Hristos și pentru toate săvârșirile și tainile bisericii...</i> (f. 4 ^r)	<i>A preafericitului arhi-episcop al Solunului Simeon, Voroavă întru Hristos de întrebări și de răspunsuri asupra a toate eresurilor și pentru singură credința a Domnului Dumnezeuului nostru Isus Hristos și pentru toate săvârșirile și tainile bisericii...</i>	<i>A preafericitului arhi-episcop al Solunului Simeon, Voroavă întru Hristos de întrebări și de răspunsuri asupra a toate eresurilor și pentru singură credința a Domnului Dumnezeuului nostru Isus Hristos și pentru toate săvârșirile și tainile bisericii...</i>	<i>A preafericitului arhi-episcop al Solunului Simeon, Voroavă de întrebări și de răspunsuri întru Hristos asupra a toate eresurile și pentru singură credința a Domnului Dumnezeuului nostru Isus Hristos și pentru toate săvârșirile și tainile bisericii...</i> (f. 1 ^r)
2.	<i>Pentru dumnezeiaștile rugăciuni</i> Cuvântul rugăciunii, fraților, mult iaste și mare și pre adevărat ca să zicem. Acesta iaste lucrul cel dat noauo de la Dumnezeu și a tot alt lucru// începătoriu și cap. Și iaste rugăciunea a fi cu Dumnezeu și pururea cu Dumnezeu împreună a fi și lipit a avea sufletul de dânsul (f. 165 ^v –166 ^r)	<i>Pentru dumnezeieștile rugăciuni</i> Cuvântul rugăciunii, fraților, mult iaste și mare și prea adevărat ca să zicem. Acesta iaste lucrul cel dat noauo de la Dumnezeu și a tot alt lucru începătoriu și cap. Și iaste rugăciunea a fi cu Dumnezeu și pururea cu Dumnezeu împreună a fi și lipi a avea sufletul de dânsul (f. 203 ^v)	<i>Pentru dumnezeieștile rugăciuni</i> Cuvântul rugăciunii mult iaste, fraților, și mare și pre adevărat ca să zicem. Acesta iaste lucrul cel dat noauo de la Dumnezeu și începător și cap iaste a toate lucrurile rugăciunea. Că rugăciunea pururea iaste a fi cu Dumnezeu și lipit a avea sufletul de dânsul (f. 192 ^r)	<i>non vidi</i>

²⁶ *Ibidem*, p. 319–321.

²⁷ A. Timotin, „Traducerile din literatura patristică și filocalică ale dascălului Ilarion”, în *Limba română*, nr. 1–2, 2001, p. 111–124.

²⁸ Vezi O. Mitric, *op. cit.*, vol. II, p. 303.

Toate cele patru manuscrise conservă aceeași tălmăcire. Primele trei versiuni se disting de cea păstrată la Putna, între ele existând deosebiri morfo-sintactice: topică („Voroavă întru Hristos de întrebări și de răspunsuri” vs. „Voroavă de întrebări și de răspunsuri întru Hristos”) și formă cazuală („a toate eresurilor” vs. „a toate eresurile”). În ceea ce privește grupului format din cele mai vechi versiuni, se conturează dependența dintre ms. rom. 2099 și 2594 care se disting, pe alocuri, de ms. rom. 2579.

Ms. rom. 2099: Acesta iaste lucrul cel dat noauo de la Dumnezeu și a tot alt lucru// începătoriu și cap (f. 165^v–166^r)

Ms. rom. 2594: Acesta iaste lucrul cel dat noauo de la Dumnezeu și a tot alt lucru începători și cap (f. 203^v)

Ms. rom. 2579: Acesta iaste lucrul cel dat noauo de la Dumnezeu și începător și cap iaste a toate lucrurile rugăciunea (f. 192^r)

Primele două manuscrise enumeră atributele rugăciunii („și a tot alt lucru începătoriu și cap”), în timp ce în ms. 2579 se introduce o nouă frază, cu subiect explicit, așezat la final („rugăciunea”), iar atributele sunt plasate în poziție preverbală: „începător și cap”.

Pot fi semnalate deosebiri și din categoria *plusuri*:

Ms. rom. 2099: Iar mai aleasă decât toate și cea dată noauo de la Mântuitoriul în Evanghelie (f. 167^v)

Ms. rom. 2594: Iar mai ales decât toate și cea dată noauo de Mântuitoriul în Evanghelie (f. 206^r)

Ms. rom. 2579: Iar mai aleasă decât toate și *mai mare* iaste cea dată noauo de la Mântuitoriul în Evanghelie (f. 194^v)

De asemenea, ms. rom. 2579 iese în evidență prin secvențe omise sau adăugate și turnuri de frază diferite:

Ms. rom. 2099: Iar vremile și rugăciunile 7 sânt cu numărul după numărul darurilor Duhului, de vreme ce și prin Duh Sfânt sfintele rugăciuni și sânt aceastea chemându-le așa: polunoșnița, utrenea împreună cu *prîvii* ceas, *treți* ceas, *șestyi* ceas și *devețyi* ceas, vecerniia și pavecernița (f. 170^r)

Ms. rom. 2594: Iar vremile și rugăciunile 7 sânt cu numărul după numărul darurilor Duhului, de vreme ce și prin Duh Sfânt sfintele rugăciuni și sânt aceastea chemându-le așa: pololunoștința, utreniia împreună cu *pervyi* ceas, *tretyi* ceas, *șustyi* ceas, *devețyi* ceas, vecerniia și pavecernița (f. 209^v)

Ms. rom. 2579: Iar vremile rugăciunii șapte sânt cu numărul după numărul darurilor Duhului *Sfânt*, de vreme ce și sfintele rugăciuni prin Duhul Sfânt sânt, carele să chiamă: polunoșnița, utrenea împreună cu *perîvii* ceas, *treți* ceas, *șüstii* ceas, *devětii* ceas, vecerniia, pavecernița (f. 197^v)

Eșantioanele de mai sus ne permit să înțelegem că versiunea lui Ilarion de la Bistrița (ms. rom. 2579) este o formă remaniată a celei mai vechi versiuni, întocmită de călugărul Serafim la Episcopia Râmnicului în anul 1736. La un an distanță, din porunca episcopului Climent al Râmnicului, logofețelul Radu a copiat îndeaproape versiunea lui Serafim, cel mai probabil pentru a fi trimisă la Mănăstirea Hurezi, de unde era „de postrig” episcopul de Râmnic. Același personaj a fost și egumen la

Mănăstirea Bistrița olteană, înțelegându-se de ce versiunea lui Serafim este trimisă și în acest locaș, unde este transcrisă și modificată de Ilarion. Astfel, ne vedem îndreptățiți să credem că alterările și corecturile din ms. rom. 2579 îi sunt datorate monahului Ilarion din soborul Mănăstirii Bistrița, și nu unui scrib al unei versiuni intermediare. În plus, prefetele copiate de logofătul Radu și de către Ilarion diferă de cea a monahului Serafim, semn că existau mai multe variante de predoslovii și versuri introductive la un text care era, cel mai probabil, pregătit pentru a vedea lumina tiparului.

În *Prefață*, logofețelul Radu menționează un detaliu care, la o primă vedere, pare nesemnificativ: „că aceasta îmi iaste pârgă noauo de roadă a scrisorii meale”. Avem de a face, așadar, cu un copist tânăr, care nu are multă experiență în copierea de cărți. Știm că la Episcopia Râmnicului exista obiceiul ca tinerii aspiranți la monahism („copiii”) să copieze și să colaționeze texte românești recent traduse. De pildă, Radu Copilul, respectiv monahul Rafail de la Hurezi, transcrie și uneori colaționează în juxtă cu sursa („protocălește”) texte precum *Istoria Rusiei* sau *Sinopsis* și *Viața lui Petru cel Mare* (ms. rom. 2353), traduse de Lavrentie Dimitrievici²⁹, respectiv de Matei Fărcășanu biv vel șătrar la 1749 (cf. ms. rom. 204, f. 99^r). Pe manuscrisul din urmă se semnează același Lavrentie de la Hurezi (f. 98^r), care se formează sub grija episcopului Damaschin (1708–1725) și ajunge tipograf și corector la Râmnic, funcție în care avea să fie succedat de însuși Rafail, responsabil de diortosirea scrierilor și instruirea tinerilor la Episcopia de la Râmnic. Amintim aici și cazul lui Petru Copilul, unul dintre frații mai mari ai aceluiși Rafail și „ucenic dascalului Lavrentie”, care la 1749 transcrie chiar aceeași *Istorie* și *Viață* transpuse de Lavrentie și Matei Fărcășanu, cel dintâi fiind cititorul codicelui cu pricina (ms. rom. BAR 204, f. 25^r)³⁰. Aceste aspecte ne permit să înțelegem că la Episcopia de la Râmnic tinerii monahi erau instruiți prin copierea și corectarea unor texte recent traduse. Astfel, putem deduce că tălmăcirea *Cărții Sfântului Simeon Soluneanul* s-ar fi realizat nu cu mult înainte de anul 1736 de când datează cea mai veche versiune românească a acesteia. Manuscrisele nu oferă niciun indiciu legat de persoana traducătorului, aspect asupra căruia vom reveni după ce ne ocupăm de forma tipărită a scrierilor simeoniene.

Pe lângă forma completă și autonomă sub care circulă opera Sfântului Simeon, există 20 de situații în care fragmente din aceasta au fost selectate și incluse în diverse miscelane. Ilustrăm mai jos capitolele sau grupurile de capitole pe care le-am identificat în culegerile manuscrise din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea³¹.

²⁹ P. P. Panaitescu, „Istoria slavilor în românește în secolul al XVII-lea. Cronica lui Gheorghe Brancovici și Sinopsisul de la Kiev”, în *Revista istorică română*, nr. 10, 1940, p. 112–113. Vezi activitatea sa tipografică în Niculae M. Popescu, „Lavrentie ieromonahul – diortositor oltean (1736–1759)”, în *Mitropolia Olteniei*, nr. 5–6, 1955, p. 312–315.

³⁰ Pentru o analiză amănunțită a vieții și activității monahului Rafail de la Hurezi, vezi articolul nostru, „Viața și opera monahului Rafail de la Hurezi (I–II)”, în *Revista istorică*, nr. 4–6, 2022, p. 357–390; nr. 1–3, 2023, p. 157–190.

³¹ Nu am discutat aici capitolul în care Simeon vorbește despre Calist și Ignatie, fragment inclus, de obicei, la începutul *Metodei* datorate acestor doi sfinți (vezi traducerea ei, realizată de Ilarion Dascălul, în N. A. Ursu, „Școala de traducători români din obștea starețului Paisie de la mănăstirile Dragomirna, Secu și Neamț”, în *Teologie și viață*, nr. 11–12, 1994, p. 72; A. Timotin, *op. cit.*, p. 119–120; Valentina Pelin, *Paisianismul în contextul cultural și spiritual sud-est și est european (secolele XVIII–XIX)*, Iași, 2017, p. 144–148).

Nr. crt.	Manuscris românesc	cap. 294–297	Întrebările 60 și 80	cap. 297	cap. 265–298	cap. 296	12 capete	„list 210”	cap. 372, „partea a doua”	„Pentru bisericasca slujbă”	„Întru cea pentru dumnezeiasca urmare”
1.	Prodromul 1/3674 (1766)	[file lipsă]									
2.	BAR 2597 (1769)	f. 178 ^r – 181 ^v									
3.	BAR 2100 (1779–1784) ³²	f. 146 ^v – 150 ^v									
4.	BAR 3543 (1796)	f. 67 ^v – 75 ^v									
5.	Mitr. Moldovei și Bucovinei 12 (sf. XVIII)	f. 55 ^r – 68 ^v									
6.	BAR 1306 (1801)	f. 294 ^r – 298 ^r									
7.	Secu 4/inv. 1192 (1805)	f. 90 ^r – 103 ^v									
8.	BAR 2142 (1808)	f. 201 ^v – 214 ^v									
9.	BAR 958 (sec. XIX)	f. 95 ^r – 107 ^r									
10.	BAR 4307 (sec. XIX) ³³	f. 80 ^v – 96 ^v									
11.	Slatina II–1/inv. 1238 (1763) ³⁴		f. 35 ^r – 38 ^r , 41 ^r –42 ^v								

³² Pentru argumentele privind datarea noastră, vezi D. Mutalâp, „Redacția scurtă a unei scrieri ascetico-mistice

atribuite lui Evagrie Ponticul în literatura romană veche (II)”, în *Limba română*, nr. 3–4, 2020, p. 463.

³³ Manuscrisul mai conține, după f. 96^v, și *Pentru sfințele taine* (f. 96^v–99^v), *Pentru înviarea trupurilor* (f. 99^v–100^v), *Pentru liturghie* (f. 100^v–101^v), *Pentru anaforă* (f. 101^v–102^r), *Pentru ispovedanie* (f. 102^r–104^v), *Întrebări* (f. 104^v–111^r), *Pentru simbolul credinței* (f. 111^r–118^v), *Pentru Postul Mare* (f. 118^v–120^v), *Pentru celelalte trei posturi* (f. 120^v–123^r), *Pentru șapte veacuri* (f. 123^r), *Pentru sfârșitul lumii* (f. 123^r–124^r), *Întrebări* (f. 124^r–126^v), *Pentru afurisenie* (f. 126^v–127^v), *Pentru îngroparea morților* (f. 127^v–130^v), *Pentru sărutarea morților* (f. 130^v–131^r), *Pentru cela cel adormit numai doauosprezăce închinăciuni să fac* (f. 131^r–132^r), *Pentru colivele ce să aduc pentru cei morți ce însemnează aceasta* (f. 132^r–136^r), *Pentru ce să aduc sfințele miride* (f. 136^r–^v), *Pentru înfrânarea mirenilor în sfântul post al Domnului* (f. 140^v–143^r), *Pentru patima trufiei* (f. 143^r–144^v), *Pentru ce ceremu milă la toate rugăciunile noastre* (f. 144^v–145^v).

³⁴ Le sunt profund recunoscător prof. univ. dr. Olimpia Mitric (Universitatea Ștefan cel Mare, Suceava), pcv. pr. arhim. Melchisedec Velnic și pcv. protos. Dosoftei Dijmărescu (Exarhat, Arhiepiscopia Sucevei și Rădăuților) pentru îndrumarea și punerea la dispoziție a facsimilului manuscrisului de față, aprobată la 06.09.2022.

12.	Muzeul Național al Bucovinei 1143 (1774)			f. 169 ^v –171 ^v						
13.	Episcopia Romanului inv. 1/6751 (a doua jum. sec. XVIII)				f. 1 ^r –16 ^r					
14.	Sinod 23 (1781)					f. 44 ^{r-v}				
15.	BAR 1202 (sf. sec. XVIII)						f. 6 ^r –11 ^v			
16.	Neamț inv. 116/ 94 (sf. sec. XVIII)					f. 142 ^v –147 ^r				
17.	Neamț inv. 53/ 93 (sf. sec. XVIII)						f. 11 ^r –12 ^v			
18.	Vorona inv. 1720/ 284 (prima jum. sec. XIX)						f. 45 ^v –65 ^v			
19.	Muzeul Olteniei din Craiova I 551 (prima jum. sec. XIX)							f. 163 ^r		
20.	Neamț inv. 114 (a doua jum. sec. XVIII)								f. 2 ^r –3 ^v	

Tabelul de mai sus ne permite să observăm că avem de a face cu un grup de capitole selectat din opera simeoniană, respectiv capitolele 294–297 compacte (nr. 1–5, 7–10), din care lipsesc rareori cap. 294 și 295 (nr. 6); uneori a fost ales doar cap. 296 (nr. 14, 16) sau 297 (nr. 12), iar alteori grupajul e înglobat în cel format din cap. 265–298 (nr. 13). Notăm și alăturarea întrebărilor 60 și 80 (nr. 11). În rest, avem de a face cu pasaje răslețe (nr. 15, 17, 18, 19, 20) ale căror copiere nu pare a trăda un proces de selecție tematică.

Grupajul format din capitolele 294–297 reprezintă, la rândul său, o selecție din grupul de capitole cunoscut drept *De sacra precatone* (cap. 294–359; cf. PG 155: 536–670) care a fost astfel delimitat în miscelanele grecești din secolele al XV-lea și al XVI-lea³⁵. Cu alt prilej, am subliniat că aceste patru capitole (294–297), concentrate asupra „rugăciunii lui Iisus”, au fost selectate din textul arhiepiscopului de Salonic și copiate în culegeri ascetice, ca efect al scrierilor isihaste întocmite de stareții Vasile de la Poiana Mărului (1692–1767) și Paisie Velicikovski (1722–1794), în care Simeon Soluneanul este citat tocmai prin apelul la aceste patru capitole³⁶. Cea mai veche atestare a alegerii și autonomizării acestui grup datează de la 1766. Cele patru fragmente

³⁵ Vezi lista de 12 codice, indicată de *Pinakes*: ms. gr. Bibl. Națională a Austriei 218 (sec. XV), ms. gr. Muzeul Benaki T.A. 13 (sec. XVI), ms. gr. Muzeul Benaki T.A. 186 (sec. XVI), ms. gr. Bibl. Colegiului Trinity (Cambridge) B.07.02 (179) (sec. XVI), ms. gr. Bibl. Univ. Cambridge 3076 (sec. XVI), ms. gr. Schit Sf. Dimitrie 7 (sec. XVI), ms. gr. Bibl. Națională a Spaniei 4801 (sec. XVI), ms. gr. Bibl. Ambroziană C 261 (sec. XVI), ms. gr. Bibl. Univ. din Slamanca 2717 (sec. XVI), ms. gr. Bibl. Mănăstirii El Escorial Ψ. IV. 11 (sec. XVI), ms. gr. Bibl. Națională a Sfântului Marcu II 94 (sec. XVI), ms. gr. Bibl. Națională a Austriei 14 (sec. XVI) (<https://pinakes.irht.cnrs.fr/notices/oeuvre/3836/>).

³⁶ D. Mutalâp, „Contribuții privind scriptoriul de la Poiana Mărului. Copiști și manuscrise”, în Cătălina Vătășescu, Lia Brad Chisacof, Simona Nicolae (eds.), *Zamferei Mihail, omagiu*, Cluj-Napoca, sub tipar.

figurează în *Scara* ms. rom. Prodromul 1/3674³⁷, puternic degradat, care reprezintă cel mai vechi miscelaneu ascetico-mistic românesc precis datat, după ms. rom. Slatina II-1/inv. 1238 (1763)³⁸. Iată raportul dintre cele mai vechi manuscrise românești care cuprind aceste patru capitole și cea mai timpurie versiune a operei simeoniene în întregimea sa.

Nr. crt.	Ms. rom. Prodromul 1/3674 (1766)	Ms. rom. BAR 2597 (1769)	Ms. rom. BAR 2099 (1736)
1.	Al preafericitului Simeon arhiepiscopul Tesalonicului arătare pentru rugăciune în 6 capete (f. 6 ^v)	Din cartea Sfântului Simeon arhiepiscopul Tesalonicului pentru mântuirea numire și chemare a Domnului nostru Isus Hristos, Fiul lui Dumnezeu, adecă pentru dumnezeiasca rugăciune cea cu adevărat făcătoare de Dumnezeu cap 294 <i>Inc.</i> : Sânt multe rugăciuni pentru care și pre amăruntul vom zice cât vom putea. Iar mai ales decât toate iaste cea dată noauo de la Mântuitorul în Evanghelie, cuprinzând pre scurt toată cunoștința și putearea Evangheliei și încă și chemarea cea mântuitoare a Domnului nostru Isus Hristos, Fiul lui Dumnezeu, pentru carea alții mulți din sfinții părinți au făcut osteneală, și Sfântul Zlatoust carele la trei cuvinte pentru această rugăciune învață, și purtătorul de Dumnezeu Scărașul, și Nichifor pustnicul, și cel dintru sfinți Sfântul Diadoh, episcopul Fotic<i>, și preacuviosul Simeon Noul Bogoslov și alții mulți după darul dumnezeiescului Duh (f. 178 ^r)	Cap 294 pentru mântuirea numire și chemare a Domnului nostru Isus, Fiul lui Dumnezeu cea sfântă și cu adevărat și de Dumnezeu făcătoare rugăciune <i>Inc.</i> : Sânt adecă multe rugăciuni pentru care și pre amăruntul vom zice cât vom putea. Iar mai aleas decât toate și cea dată noauo de la Mântuitorul în Evanghelie, cuprinzând pre scurt cunoștința și putearea Evangheliei și a Domnului nostru Isus Hristos Fiul lui Dumnezeu mântuirea chemare pentru carea adecă mulți den sfinții părinți au făcut osteneală de părintele cel cu Graiul de Aur carele la trei cuvinte pentru această dumnezeiască rugăciune învață, și de purtătorul de Dumnezeu Leastvnicul și Postnicul Ioan, cel purătoriu de biruire și de Diadoh cel dintru sfinți episcopul, și de preacuviosul Simeon Noul Bogoslov și de alții mulți cu vrednicia dumnezeiescului Duh (f. 167 ^v)

³⁷ „Al preafericitului Simeon arhiepiscopul Tesalonicului arătare pentru rugăciune în 6 capete (*list* 605), Pentru fericirii părinții noștri Calist patriarhul și Ignatie (*list* 608), Câte cuprinde această dumnezeiască rugăciune (*list* 612), Cum că toți creștinii, preoții, monașii și mireni datori sânt să se roage în numele lui Iisus Hristos după puteare de nu totdeauna, măcar la vreamă orânduită (*list* 614)” (ms. rom. Prodromul 1/3674, f. 6^v). Îi mulțumesc colegului meu Claudiu Dulgheru (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași) pentru generozitatea de a-mi pune la dispoziție facsimilul acestui codice. Descrierea manuscrisului nu a avut în vedere conținutul *Scării* care se găsește între filele 1^r-7^v (vezi V. Micle, *Manuscrise românești de la Prodromul (Muntele Athos)*, Râmnicu Vâlcea, 1999, p. 117-120).

³⁸ În secolul al XVII-lea, puținele culegeri ascetice românești nu indică nicio urmă de selecție și asociere a celor câteva texte de asceză traduse în epocă. Acestea mai degrabă înmagazinează opere de autori distincți decât să se aplece asupra anumitor fragmente și să le asocieze tematic (vezi excepția în ms. rom. BAR 3562, realizat la 1676; cf. G. Ștrempel, *Catalogul...*, vol. III, p. 173-174). Vezi Z. Mihail, „Diffusion en roumain de l'œuvre de Saint Ephrem le Syrien: une expression de l'héritage byzantin”, în *Byzantinische Forschungen*, nr. 25, 1999, p. 111-129; idem, „La réception des écrits hésychastes en langue roumaine au XVIIe siècle”, în *Revue des études Sud-Est Européennes*, nr. 1-4, 2001, p. 35-42; F. Zgraon, „Considerații filologice asupra primei traduceri manuscrise a Scării lui Ioan Sinaitul”, în *Limba română*, nr. 3, 1976, p. 275-287; Șt. Ciobanu, *Istoria literaturii române vechi*, București, 1989, p. 194-195.

2.	Pentru fericirii părinții noștri Calist patriarhul și Ignatie (f. 6 ^v)	Cap 295. Pentru fericirii părinții noștri Calist Patriarhul și Ignatie <i>Inc.</i> : Iară mai ales în zilele noastre acestea pentru această rugăciune au scris cu Duhul Sfânt ca unii ce și ei era de la Dumnezeu porniți grăitori de Dumnezeu și purtători de Dumnezeu și purtători de Hristos și dumnezeiești cu adevărat (f. 178 ^r)	Cap 295. Pentru fericirii părinții noștri Calist Patriarhul și Ignatie// <i>Inc.</i> : Iară mai ales în zilele noastre acestea pentru această rugăciune au scris cu Duhul Sfânt cum și ei fiind de la Dumnezeu cei văzători de Dumnezeu și purtători de Dumnezeu și purtători de Hristos și dumnezeiești cu adevărat (f. 167 ^v –168 ^r)
3.	Câte cuprinde această dumnezeiască rugăciune (f. 6 ^v)	Câte cuprinde această dumnezeiască rugăciune cap 296 <i>Inc.</i> : Deci această dumnezeiască rugăciune, chemare a Mântuitorului, adevă „Doamne, Isuse Hristoase, Fiul lui Dumnezeu, miluiaște-mă!” și rugăciune iaste și făgăduință, și mărturisire a credinții, și dătătoare de Duhul Sfânt, și dăruiitoare de dumnezeieștile daruri, și curăție inimii, și gonire dracilor, și sălășuire a lui Isus Hristos, și izvor gândurilor și cugetărilor celor dumnezeiești și izbăvire păcatelor și tămăduire sufletelor și trupurilor (f. 179 ^r)	Cap 296. Câte daruri are sfânta rugăciune <i>Inc.</i> : Deci această dumnezeiască rugăciune chemarea Mântuitorului nostru, adevă г(с)ди исе хе сие бжи помилумъ грѣшнаго și rugăciune iaste și făgăduință și mărturisire credinții și dătătoare Duhului Sfânt și dăruiitoare dumnezeieștilor daruri și curăția inimii, și gonire dracilor și sălășuirea lui Isus Hristos, și izvor chibzuialilor și cugetărilor celor dumnezeiești și izbăvirea păcatelor și tămăduire sufletelor și trupurilor (f. 168 ^v)
4.	Cum că toți creștinii, preoții, monașii și mireanii datori sânt să se roage în numele lui Iisus Hristos după puteare de nu totdeauna, măcar la vreme orânduită (f. 6 ^v)	Cap 297. Cum că toți creștinii, preoți, monași și mireanii datori sânt/ să <s>e roage în numele lui Isus Hristos după puteare, de nu totdeauna măcar la vreme orânduită <i>Inc.</i> : Deci această numire ca o rugăciune tot pravoslavnicul să o zică și cu mintea lui și cu limba, și stând și umblând, și șazănd și sculându-se, și spre aceasta pre sine pururea să se nevoiască și mare liniște și bucurie va afla, precum și cu cercarea iaste știut aceasta de cei ce s-au grijit pentru aceasta. (f. 180 ^{r-v})	Cap 297. Cum că toți creștinii, hirotonisiții, călugării și mireanii datori sânt măcar cu rânduială întru numele lui Isus Hristos după puțință a să ruga <i>Inc.</i> : Deci această numire ca o rugăciune tot pravoslavnicul să o zică și cu mintea lui și cu limba, și stând și umblând, și șazănd și culcându-se, și totdeauna zicând și lucrând și către aceasta pre sine pururea să să nevoiască și mare liniște și bucurie va afla, precum și cu ispita sânt știind cei ce s-au grijit pentru aceasta (f. 169 ^r)

Se observă că avem de a face cu aceeași tălmăcire, modificată pe alocuri. Structural, numărul capitolului este mereu plasat la început în cea mai veche versiune, în timp ce în ms. rom. 2597 acesta este uneori așezat la final (nr. 1, 3). Constatăm și mici diferențe de lexic, precum: „cea *sfântă* și cu adevărat” vs. „*dumnezeiasca* rugăciune cea cu adevărat” (nr. 1), „*sfânta* rugăciune” vs. „*dumnezeiască* rugăciune” (nr. 3); „*cu vredniciia* dumnezeiescului Duh” vs. „*după darul* dumnezeiescului Duh” (nr. 1); „*părintele* cel cu Graiul de Aur” vs. „*Sfântul* Zlatoust”, „*Leavnicul* și *Postnicul* Ioan” vs. „*Scărașul*” (nr. 1); „*chibzuialilor* și *cugetărilor*” vs. „*gândurilor* și *cugetărilor*” (nr. 3). Uneori, distincțiile alterează și sensul textului: „*cei văzători* de Dumnezeu” vs. „*porniți grăitori* de Dumnezeu” (nr. 2), „*câte daruri* are” vs. „*câte cuprinde*” (nr. 3). Deosebiri sunt sesizabile și la nivelul topicii: „*a Domnului nostru Isus Hristos Fiul lui Dumnezeu mântuitoarea* chemare” vs. „*chemarea* cea mântuitoare a Domnului nostru Isus Hristos, *Fiul lui Dumnezeu*” (nr. 1). De asemenea, în versiunea din 1736

se optează, izolat, pentru termeni întâlniți preponderent în ms. rom. Prodromul 1/3674 și în BAR 2597: „Deci această *dumnezeiască* rugăciune” (nr. 3). Tot aici remarcăm că enunțul „rugăciunii lui Iisus” nu a fost tradus în română, ci redat în limba slavă (nr. 3). Detaliul este cu atât mai interesant cu cât avem de a face cu un text-sursă grecesc, înțelegându-se că traducătorului îi era familiară formula acestei rugăciuni fie din diverse scrieri slave (pravile monastice, texte ascetice) care începeau să se difuzeze cât mai intens odată cu constituirea scriptoriului de la Poiana Mărului (1730)³⁹, fie, cel mai probabil, din obișnuința de a o asculta la finalul ceasurilor liturgice, moment în care era rostită de preot. Același fenomen îl constatăm și în ceea ce privește denumirea ceasurilor liturgice, reproduse tot în slavonă (vezi *supra*).

Celelalte capitole, transcrise izolat, conservă aceeași traducere, mai mult sau mai puțin apropiată de forma pe care o cunoaștem prin versiunea din 1769:

Ms. rom. 2597: Din cartea Sfântului Simeon arhiepiscopul Tesalonicului pentru mântuirea numire și chemare a Domnului nostru Isus Hristos, Fiiul lui Dumnezeu, adecă pentru dumnezeiasca rugăciune cea cu adevărat făcătoare de Dumnezeu, cap 294 (f. 178^r);

Ms. rom. 2099: Cap 294 pentru mântuirea numire și chemare a Domnului nostru Isus, Fiiul lui Dumnezeu cea sfântă și cu adevărat și de Dumnezeu făcătoare rugăciune (f. 167^v);

Ms. rom. 2100: Din cartea sfântului Simeon arhiepiscopul Tesalonicului pentru mântuirea numire și chemare a Domnului nostru Isus Hristos, fiul lui Dumnezeu, adecă pentru dumnezeiasca rugăciune cea cu adevărat făcătoare de Dumnezău, cap 294 (f. 146^v);

Ms. rom. 3543: Din cartea Sfântului Simeon arhiepiscopul Tesalonicului pentru rugăciune cap 294 (f. 67^v);

Ms. rom. Mitr. 12: Cap 294. Pentru mântuirea numire și chemare a Domnului nostru Isus Hristos, Fiiul lui Dumnezeu, adecă pentru dumnezeiasca rugăciune cea cu adevărat făcătoare de Dumnezeu (f. 61^v) (*non vidi*);

Ms. rom. 1306: A fericitului Simeon Soluneanul pentru rugăciune, câte cuprinde această dumnezeiască rugăciune. Cap 296 (f. 294^r);

Ms. rom. Secu inv. 1192: A Sfântului Simeon. Din cartea Sfântului Simion arhiepiscopul Tesalonicului pentru rugăciune (f. 90^r) (*non vidi*);

Ms. rom. 2142: Din cartea Sfântului Simeon arhiepiscopul Tesalonicului pentru mântuirea numire și chemare a Domnului nostru Isus Hristos, Fiiul lui Dumnezeu, adecă pentru dumnezeiasca rugăciune cea cu adevărat făcătoare de Dumnezeu (f. 201^v);

Ms. rom. 958: Din cartea Sfântului Simeon arhiepiscopul Tesalonicului pentru rugăciune. Cap 294 (f. 95^r);

Ms. rom. 4307: Pentru dumnezeiasca rugăciune (f. 85^v).

O serie de versiuni se apropie mult de cea de la 1769 (ms. rom. 2597), respectiv ms. rom. BAR 2100, 2142, 1306 (cap 296)⁴⁰ și Mitr. 12. Restul par a fi prescurtări ale titlului, unele mai fidele (ms. rom. 3543, 958, Secu inv. 1192) sau mai alterate

³⁹ Gabriel Cocora, Horia Constantinescu, „Poiana Mărului”, în *Glasul Bisericii*, nr. 5–6, 1964, p. 471.

⁴⁰ Compară incipitul cu cel din tabelul de mai sus: „Deci această dumnezeiască rugăciune chemare a Mântuitorului, adecă Doamne Iisuse Hristoase, Fiiul lui Dumnezeu, miluiaște-mă pre mine, păcătosul, și rugăciune iaste și făgăduință și mărturisire a credinții și dătătoare de Duhul Sfânt” (ms. rom. BAR 1306, f. 294^r).

(ms. rom. 4307), fapt confirmat și de diferențele de conținut⁴¹. Astfel, grupul de cap. 294–297, păstrat în cele 9 versiuni reflectă aceeași traducere, o formă remaniată a versiunii complete din 1736. La rândul lor, cele 9 copii au cunoscut mici alterări cauzate de versiunile intermediare, în baza cărora se pot distinge două familii de manuscrise: a. ms. rom. 2597, 2100, 2142, 1306 și Mitr. 12 (*non vidi*) și b. ms. rom. 4307, 3543, 958 și Secu inv. 1192 (*non vidi*). Fragmentul din ms. rom. Sinod 23, f. 44^{r-v}, precum și capitolul transcris și inclus de preotul Bucur din Brașov în ms. rom. Muzeul Național al Bucovinei 1143 (1774), f. 169^v–171^v nu aparțin acestor familii, ci sunt legate de o tipăritură mai puțin cunoscută (vezi *infra*).

Pe lângă grupul autonom de patru capitole concentrate asupra „rugăciunii lui Iisus”, în culegerile ascetice românești au fost transcrise și alte pasaje din opera simeoniană care ilustrează nevoințele vieții monahale. Ne oprim asupra întrebărilor 60 și 80, parte din *Răspunsuri către oare<care>le om întrebări alt arhieru întrebându-l pre el*:

Nr. crt.	ms. rom. Slatina II–1/1238 (1763)	Ms. rom. BAR 2099 (1736)
1.	Dintru ale Sfântului Semeon Soluneanul întreba-rea 60: Cine au învățat chipul călugăresc și pentru ce să chiamă îngeresc și pentru ce s-au dat? Pentru îngerescul și dumnezeiescul chip cel călugăresc întâiu au scris dumnezeiescul Deonisie, însă pentru aceasta și însuși Mântuitorul au învățat și aceasta l-au păzit și uciniții lui (f. 41 ^r)	Întrebarea 60: Dumnezeiescul și sfântul chip cel călugăresc cine l-au orânduit și în ce chip să chiamă îngeresc și pentru ce s-au rânduit? Pentru îngerescul și dumnezeiescul chip cel călugăresc întâiu adecă au/ scris dumnezeiescul Dionisie iar care iaste pentru aceasta și însuși Mântuitorul o au rânduit și aceasta o au păzit și uceniții lui (f. 275 ^{r-v})
2.	Întrebarea 80: Cine au învățat a avea noi atâte osteneale, trude, năcazuri, feciorie, curățenie și pre lângă toate și răbdarea îndelungată și smereniia și pentru ce au învățat a să păzi acestea și ce folos putem a avea dintru acestea? (f. 35 ^r)	Întrebarea 80: Cine ne iaste cel ce au rânduit atâtea dureaui și sihăstrie, și postnicie, și patimile reale, și scârbe ale trupului și pedepsirea, fecioria, curăția și preste toate cea desăvârșit<ă> răbdare și smerenie, pentru ce sânt ceastea și ce folos iaste dentru-aceastea? (f. 212 ^v)

Ca și în exemplele de mai sus, în codicele de la Slatina se conservă o formă modificată a traducerii păstrate în versiunea de la 1736. Amintim, succint, diferențele la nivelul lexicului: „cine l-au orânduit” vs. „cine l-au învățat”, „pentru ce s-au rânduit” vs. „pentru ce s-au dat” (nr. 1); „au rânduit” vs. „au învățat”, „desăvârșit<ă> răbdare” vs. „răbdarea îndelungată” și echivalarea amplificată și asimetrică: „dureaui și sihăstrie, și postnicie, și patimile reale, și scârbe ale trupului și pedepsirea” vs. „osteneale, trude, năcazuri” (nr. 2).

⁴¹ Compară următoarele incipituri cu cele ilustrate în tabelul de mai sus: „Multe rugăciuni sânt pentru care cu amăruntul vom zice câte vom pute, iar mai ales decât toate iaste și cea dată noauo de la Mântuitorul în Evanghelie” (ms. rom. 3543, f. 67^v); „Multe rugăciuni sânt pentru care cu amăruntul vom zice câte vom putea, iar mai ales decât toate iaste și cea dată noauo de la Mântuitorul în Evanghelie” (ms. rom. 958, f. 95^v); „Multe sânt rugăciunile pentru care și pre amăruntul vomu zice câte vom pute, iară mai ales decât toate este și cea dată noauo de la Mântuitorul în Evanghelie” (ms. rom. 4307, f. 85^v).

Ultimul codice cercetat *in situ* are în componența sa 12 capitole ce cuprind *leagea noastră cea creștinească* (ms. rom. BAR 1202, f. 6^r–11^v). Iată raportul acestuia cu cea mai veche versiune românească:

Ms. rom. 1202: *12 capite ce cuprind leagea noastră cea creștinească prin care le-au numit unii închieturi ale credinții, care s-au adunat mai cu înțelegere de fericitul arhiepiscop al Tesalonicului Simeon și cum că aceste cuprind dumnezeiescul simvol și pentru bunătățile ceale ce cuprind într-însele și altile* (f. 6^r)

Ms. rom. 2099: *Capete 12 cuprinzătoare pre cât să poate ale singure credinții noastre cei<i> creștinești carele unii mai arătat închieturi ale credinții le numesc, alcătuită de fericitul Simeon arhiepiscopul Solunului și cum că acestea cuprind dumnezeiescul simvol și pentru bunătățile ceale cuprinzătoare* (f. 248^v)

Și în acest caz constatăm modificări la nivel lexical „singure credinții noastre cei<i> creștinești” vs. „leagea noastră cea creștinească” și sintactic: „carele unii mai arătat închieturi ale credinții le numesc” vs. „le-au numit unii închieturi ale credinții”, precum și echivalarea adjectivului printr-o subordonată: „cuprinzătoare” vs. „ce cuprind”.

Pe lângă raporturile de dependență dintre manuscrise, inventarierea codicelor în care este păstrată (integral sau fragmentar) opera arhiepiscopului de Salonic ne permite să stabilim aria de difuzarea a acestei traduceri:

Nr. crt.	Manuscrise	Datare	Localizare
1.	ms. rom. BAR 2099	1736	Episcopia Râmnicului
2.	ms. rom. BAR 2594	1737	Episcopia Râmnicului
3.	ms. rom. BAR 2579	1744	Mănăstirea Bistrița (jud. Vâlcea)
4.	ms. rom. Putna inv. 26/1885	A doua jum. sec. XVIII	Schit Văleni-Stânișoara (j. Suceava) [copist]
5.	Slatina II–I/inv. 1238	1763	Centru aflat sub influența Schitului Poiana Mărului (Buzău – Râmnicu Sărat – Vrancea) ⁴²
6.	Prodromul 1/3674	1766	Mănăstirea Dragomirna ⁴³
7.	BAR 2597	1769	Mănăstirea Dragomirna ⁴⁴
8.	BAR 2100	1779–1784	Schitul Lainici (j. Gorj) [copist]
9.	Muzeul Național al Bucovinei 1143	1774	Sohodol (j. Brașov) [copist]

⁴² O. Mitric lansează ipoteza conform căreia codicele ar fi fost transcris la Dragomirna (O. Mitric, *Cartea românească manuscrisă din nordul Moldovei*, București, 1998, p. 279). Pentru localizarea propusă de noi, în baza identificării mâinii monahului Rafail de la Hurezi, care la 1763 nu se putea afla în Moldova, întrucât era ocupat cu diortosirea *Octoihului* de la Râmnic și cu alte sarcini date de egumenul Dionisie Bălăcescu, vezi articolele noastre: “The Source of The Oldest Romanian Translation of The Writings of St. Symeon The New Theologian”, *Scripta & e-Scripta*, XXIII, 2023, p. 348–351; idem, „Viața și opera...(I)”, *Revista istorică*, 4–6, 2022, p. 364.

⁴³ Localizarea a fost realizată prin analiza conținutului textual al culegerii și comparația acestuia cu ms. rom. BAR 2597, respectiv *Filocalia de la Dragomirna* (D. Mutalâp, “The Source...”, p. 333–337). În prezent lucrăm la un studiu în care am identificat câteva din grafiile unor copiiști care activează în obștea paisiană de la Dragomirna – Secu – Neamț.

⁴⁴ Pentru argumente noi, privind sorturile de hârtie utilizate de Rafail în timpul șederii sale în soborul de la Dragomirna (1767–1769), vezi D. Mutalâp, „Viața și opera...”, p. 366.

10.	Episcopia Romanului inv. 1/6751	a doua jum. sec. XVIII	Mănăstirea Neamț (?)
11.	Neamț inv. 114	a doua jum. sec. XVIII	?
12.	Bibl. Sf. Sinod 23	1781	București
13.	BAR 3543	1796	Mănăstirea Văratec (j. Neamț) [copist]
14.	BAR 1202	sf. sec. XVIII	?
15.	Mitr. Moldovei și Bucovinei 12	sf. sec. XVIII	?
16.	Neamț inv. 116/ 94	sf. sec. XVIII	Mănăstirea Neamț
17.	Neamț inv. 53/93	sf. sec. XVIII	?
18.	BAR 1306	1801	?
19.	Secu 4/ inv. 1192	1805	Mănăstirea Văratec (j. Neamț) [copist]
20.	BAR 2142	1808	Mănăstirea Tismana
21.	BAR 4307	prima jum. sec. XIX	?
22.	BAR 958	sec. XIX	Mănăstirea Neamț
23.	Vorona inv. 1720/284	prima jum. sec. XIX	Mănăstirea Secu sau Slatina ⁴⁵
24.	Muzeul Olteniei din Craiova I 551	prima jum. sec. XIX	Mănăstirea Cernica (j. Ilfov) [posesor]

Cele mai vechi și complete versiuni ale textelor arhiepiscopului de Salonic au fost realizate în Vâlcea (nr. 1–3), una dintre ele fiind copiată, în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea și în Moldova (nr. 4). Tot în mănăstiri moldovenești au fost transcrise părți din aceste scrieri și incluse în diferite miscelane (nr. 6, 7, 10, 13, 16, 19, 22, 23). În Muntenia, au fost produse trei codice (12, 20, 24), unul în Oltenia (nr. 8) și unul într-o zonă de tranziție (nr. 5). Un singur manuscris ne-a parvenit din zona sud-estică a Transilvaniei (nr. 9). Dintre codicele localizate, observăm că deși cele mai vechi sunt oltene, jumătate au fost transcrise în spațiul moldovenesc (9/18). Patru provin din Oltenia (nr. 1–3, 8), trei au fost realizate în centre muntenești (nr. 12, 20, 24), unul într-o zonă de contact (nr. 5) și încă unul în aria de sud-est a Transilvaniei (nr. 9). Nu puține dintre ele sunt legate de mișcarea de copiere și traducere de texte ascetice începută la Poiana Mărului (j. Buzău) și desăvârșită în obștea starețului Paisie Velickovski de la Dragomirna, Secu și Neamț (5, 6, 7, 10, 13, 16, 19, 22, 23)⁴⁶.

Coroborând aria de difuzare a manuscriselor cu faptul că versiunile fragmentare nu descind direct din cea mai veche copie românească autonomă și completă,

⁴⁵ Vezi O. Mitric, *Manuscrise...*, vol. I, p. 124–125.

⁴⁶ Pentru maniera de lucru a traducătorilor români și slavi, vezi scrisoarea starețului Paisie către Teodosie de Sofroniev (V. Pelin (trad.), *Sfântul Paisie de la Neamț. Cuvinte și scrisori duhovnicești*, vol. I, Chișinău, 1998, p. 35–64). Pentru studii privind școala paisianistă, vezi A. E. Tachaios, *Ο Παῖσιος Βελιτσκόφσκι (1722–1794) και η Ασκητικοφιλογική Σχολή του*, Salonic, 1964; N. A. Ursu, „Școala...”, p. 58–83; V. Pelin, *Paisianismul...*, p. 27–161; C. Zaharia, „Biserica Ortodoxă Română și traducerea patristică și filocalice în limbile moderne”, în Dan Zamfirescu, *Paisianismul. Un moment românesc în istoria spiritualității europene*, București, 1996, p. 57–63; D. Mutalâp, „Paisius Velichkovsky” în cadrul proiectului *SES Diva* (2023): <https://sesdiva.eu/virtualni-stai/populiarni-sventci-avtori-proizvedeniya/item/203-paisius-velichkovsky>.

păstrată în ms. rom. BAR 2099 (1736) (vezi *supra*), putem deduce că avem de a face fie cu existența unor copii intermediare remaniate, fie cu un intermediar modificat și tipărit. Difuzarea intensă în zone geografice diverse ne determină să înclinăm asupra ipotezei textului tipărit, aspect pe care se cuvine să îl analizăm cu atenție.

3. TEXTUL TIPĂRIT ȘI RAPORTUL CU VERSIUNILE MANUSCRISE

Bibliografia românească veche și studiile complementare menționează faptul că opera Sfântului Simeon al Salonicului a fost publicată o singură dată, la București, în anul 1765 (CRV 344)⁴⁷, traducerea aparținându-i, conform prefeței, episcopului Chesarie al Râmnicului (1773–1780)⁴⁸. Foaia de titlu întărește că „acum întâi într-acesta chip s-au tipărit și s-au diortosit după elinie pre limba rumânească”.

Cu toate acestea, *Adversus haeresus* sau compilația de scrieri datorate arhiepiscopului de Salonic le-a fost cunoscută cititorilor români, sub o formă fragmentară, încă de la cumpăna dintre veacul al XVII-lea și al XVIII-lea. *Învățăturile creștinești*, tradusă de Gheorghe Radovici și tipărită la Snagov în anul 1700 (CRV 118), prezintă o însemnătate deosebită pentru practicile spirituale și orizontul de lectură al cititorilor (mireni și clerici) din cultura românească veche. În primul rând, prefața acesteia subliniază că în interiorul cărții sunt culese scurte „socoteale creștinești” și nu „învățături de obicei și politicești” care pot fi citite atât de preoți, de călugări, cât și de mireni („Aceste socoteale nu sânt date numai cătră cei delungați de lume și cătră cei ce petrec pururea întru rugăciuni ne-ncetate, ce și cătră aceia carii viețuiesc în lume și nu cunosc atâta de curată tainele lui Dumnezeu”)⁴⁹. Tot aici se conturează un așa-zis stil de lectură non-liniar, privat și meditativ⁵⁰:

De nu vor putea să o citească toată într-o zi, iar mai puțin vor putea ca să procitească în fieșteșcare zi câte un cap, mai nainte până ce nu încep grijile. Dimineața, după ce veți sfârși cea datoare și după obiceiul rugăciune cătră Dumnezeu, citiți un cap, însă cu socotință ca să o puteți înțelege bine. De nu vă vor fi lăsând lucrurile a ceti dimineața, puteți și cătră seară, mai nainte până nu meargeți spre pat. Aceste socotințe, măcar că sânt și mici, iar întră în sufletul nostru, de-l pecetluiesc, ca și pecetea pre ceară⁵¹.

⁴⁷ O ediție a acestei tipărituri a fost realizată de Toma Teodorescu în 1865, însă textul transcris a fost puternic remaniat și modernizat (T. Teodorescu (ed.), *Simeon Arhiepiscopul Tesalonicului. Tractat asupra tuturor dogmelor credinței noastre ortodoxe*, București, 1865).

⁴⁸ Vezi CRV 344, f. IV^r (I. Bianu, *Bibliografia...*, vol. II, p. 166–170).

⁴⁹ I. Bianu, *Bibliografia...*, vol. I, p. 390–393.

⁵⁰ Vezi conceptul și utilizarea sa în P. M. Brown, *The Pilgrim and the Bee: Reading Rituals and Book Culture in Early New England*, Philadelphia, 2007, p. 14, 34, 80; W. R. Owens, „Modes of Bible Reading in Early Modern England”, în S. Towheed, W. R. Owens, (ed.), *The History of Reading. Volume 1, International Perspectives, c. 1500–1990*, London, 2011, p. 32–41; H. Blatt, *Participatory Reading in Late Medieval England*, Manchester, 2018, p. 62–101; S. Uselmann, „Introduction: Devotional Reading in Late Medieval England: Problems of Definition”, în K. Vulić, S. Uselmann, C. A. Grisé, *Devotional Literature and Practice in Medieval England: Readers, Reading and Reception*, Turnhout, 2016, p. 1–26; J. Bryan, *Looking Inward: Devotional Reading and the Private Self in Late Medieval England*, Philadelphia, 2008, p. 1–34.

⁵¹ I. Bianu, *Bibliografia...*, vol. I, p. 392.

Așa se explică și alegerea de a publica această carte într-un format mic, portabil și ușor de răsfoit în orice spațiu (public sau privat).

Conținutul micii culegeri este variat, concentrându-se, printre altele, și asupra rugăciunii: *Pentru rugăciune. Ce iaste rugăciunea și cum să cade creștinului să se roage, cap 37* (CRV 118, p. 161–173), *Pentru arhierii și nastavnicii besearecii, adecă pentru diregătorii nastavnicilor besearecii, cap 38* (p. 173–187), *Pentru afurisanie ce va să zică afurisanie și cum să cade să se facă și când, cap 39* (p. 187–199). Conform capitolului 37, printre altele, creștinul trebuie să se roage doar în numele lui Isus Hristos, amintindu-se, cu acest prilej, practica repetării numelui Mântuitorului: „Și drept aceasta numai într-acest nume al Domnului nostru, lui Isus Hristos să ne rugăm. Acesta nume să chemăm totdeauna. Tot cel ce va chema numele Domnului să va mântui” (p. 166). Tot aici, atât clerul (de mir și monahal), cât și mireni sunt încurajați să se roage neîncetat: „A treia ca să ne rugăm de-a pururea și călugării, și preoții, și mireanii, precum ne poruncește apostolul: «Neconținut vă rugați» (1 Tes. V:17), adecă ca să cântăm pururea pre Dumnezeu ca și înge/rii” (p. 168–169). Dat fiind creionarea acestui context, în care este ilustrată practica rugăciunii neîncetate, nu este de mirare că imediat după capitolul 39 este inserată *Din cartea lui Simeon Soluneanul pentru câte daruri are sfânta rugăciune, cap. 296* (p. 199–203). De aici preotul Bucur din Brașov și scribul ms. rom. Sinod 23 selectează capitolul 296, titlul din cele două codice corespunzând cu cel din tipăritura de la 1700 (vezi *supra*). După cum ne așteptăm, traducerea acestui capitol nu corespunde cu cea păstrată în cele mai vechi manuscrise românești ce conțin opera simeoniană fie integral, fie fragmentar.

CRV 118 (1700)	Ms. rom. 2099 (1736)	Ms. rom. 2597 (1769)
Din cartea lui Simeon Soluneanul pentru câte daruri are sfânta rugăciune, cap 296 <i>Inc.</i> : Această sfântă și dumnezeiască rugăciune chemarea Mântuitorului nostru Isus Hristos, adecă г(с)ди исѣ хѣ снѣ бжии помилуима грѣшнаго și rugăciune iaste și făgăduință și mărturisire credinții și învrednicitoare Duhului Sfânt și dătătoare darurilor celor dumnezeiești și curățitoare inimii și gonire dracilor și sălășluire lui Isus Hristos și dumnezeieștilor chibzuirii și dumnezeieștilor cugetări izvor și izbăvire păcatelor și tămăduire sufletelor și trupurilor (p. 199)	Cap 296. Câte daruri are sfânta rugăciune <i>Inc.</i> : Deci această dumnezeiască rugăciune chemarea Mântuitorului nostru, adecă г(с)ди исѣ хѣ снѣ бжии помилуимѣ грѣшнаго și rugăciune iaste și făgăduință și mărturisire credinții și dătătoare Duhului Sfânt și dăruițoarea dumnezeieștilor daruri și curăția inimii, și gonire dracilor și sălășluirea lui Isus Hristos, și izvor chibzuialilor și cugetărilor celor dumnezeiești și izbăvirea păcatelor și tămăduitoare sufletelor și trupurilor (f. 168 ^v)	Câte cuprinde această dumnezeiască rugăciune cap 296 <i>Inc.</i> : Deci această dumnezeiască rugăciune, chiemare a Mântuitorului, adecă „Doamne, Isuse Hristoase, Fiiul lui Dumnezeu, miluiaște-mă!” și rugăciune iaste și făgăduință, și mărturisire a credinții, și dătătoare de Duhul Sfânt, și dăruițoarea de dumnezeieștile daruri, și curăție inimii, și gonire dracilor, și sălășluire a lui Isus Hristos, și izvor gândurilor și cugetărilor celor dumnezeiești și izbăvire păcatelor și tămăduire sufletelor și trupurilor (f. 179 ^r)

Se constată alegeri lexicale insolite: „învrednicitoare Duhului Sfânt” vs. „dătătoare Duhului Sfânt/ de Duh Sfânt”, derivarea cu sufix de agent „curățitor” vs. „curăție”, „sfântă și dumnezeiască rugăciune” vs. „dumnezeiască rugăciune”. Foarte rar,

există selecții comune între tipăritură și codicele de la 1736 și distincte față de ms. rom. 2597: „dumnezeieștilor *chibzuiri* și dumnezeieștilor cugetări izvor” – „izvor *chibzuialilor* și cugetărilor celor dumnezeiești” vs. „izvor *gândurilor* și cugetărilor celor dumnezeiești”.

Selectarea și introducerea capitolului 297 în cadrul unei antologii de lectură personală semnalează că Simeon al Salonicului reprezenta o autoritate ecleziastică familiară cărturarilor români. De altfel, Eustratie logofătul îl citează pe arhiepiscopul de Salonic de 5 ori în cadrul celor *Șapte taine a Besearecii* (1644)⁵², trimiteri pe care le regăsim și în *Pravila aleasă*⁵³, fiind menite să normeze și să clarifice îndatoririle clerului.

Înainte de a trece la forma integrală publicată la 1765, se cuvine să lămurim un aspect ce ține de o altă tipăritură care, în aparență, nu are nimic de a face cu opera Sfântului Simeon. Conform *Bibliografiei Românești Vechi*, în 1753 a fost publicată la Iași o *Adunare de multe învățături*, probabil prima formă a *Sinopsisului* lui Iacob Putneanul (CRV 305), informație preluată ca atare din *Disertația* lui Vasile Pop (1838)⁵⁴ și utilizată și de D. Poenaru⁵⁵. Majoritatea autorilor fie nu fac trimitere la niciun exemplar, fie opinează că un volum s-ar păstra la Biblioteca Academiei Române (București). Într-adevăr, în fondul de carte veche românească al acestei biblioteci, sub cota CRV 284 figurează *Adunare de multe învățături* care ar fi fost tipărită la Iași, în 1753. Exemplarul identificat este unul acefal, din el lipsind aproximativ 25 de file. Chiar și la o cercetare superficială se poate constata că avem de a face de fapt cu opera Sfântului Simeon al Salonicului, *Voroavă de întrebări și răspunsuri* (1765) și nu cu *Adunarea de multe învățături*. Comparând paginile 295 din ambele exemplare (fig. 1 și 2), înțelegem că avem în față nu numai aceeași scriere, ci chiar aceeași așezare în pagină, aceleași ornamente, care flanchează colontitul, și același corp tipografic folosit pentru a imprima textul, respectiv capitolul 296, deja analizat aici.

Din foaia de titlu a *Voroavei de întrebări și răspunsuri* a Sfântului Simeon al Salonicului aflăm că opera acestuia a fost transpusă din greacă în română și tipărită pentru prima oară, în timpul domniei lui Ștefan Mihai Racoviță, cu cheltuiala mitropolitului Grigorie al Ungrovlahiei, „în sfânta mitropolie, în București, la anul de la zidirea lumii leat 1765” (CRV 344). Urmează o serie de stihuri la stemă, fondate pe paralelismul Constantin cel Mare – Racoviță Vodă, semnul crucii – stema Țării Românești (p. I^r), succedate de o dedicație către domn, semnată de mitropolit (p. II^r–III^r). Abia din *Predoslovia către pravoslavnicii cetitori* aflăm numele traducătorului, relevat în semnătura finală: „a preacinstiții pravoslaviei dumneavoastră smerit Chesarie” (p. IV^r). Diortosirea și publicarea a fost realizată de tipograful Iordache Stoicovici alături de ucenicii săi (p. 562), acestora datorându-se, probabil, erata de

⁵² Iulia Mazilu (ed.), *Șapte taine a besearecii. Iași, 1644*, Iași, 2012, p. 181–182, 195–196, 198, 205, 220.

⁵³ Alin-Mihai Gherman (ed.), *Eustratie logofătul. Pravila aleasă*, București, 2017, p. 224–225, 243, 264–265, 267–268, 287.

⁵⁴ Vasile Pop, *Disertație despre tipografiile românești în Transilvania și învecinatele țări de la începutul lor până la vremile noastre*, Sibiu, 1838, p. 79.

⁵⁵ D. Poenaru, *Contribuții la Bibliografia românească veche*, Târgoviște, 1973, p. 194.

la p. [563–564]. Confruntând cuprinsul tipăriturii (p. 538–562) cu *scara* celui mai vechi manuscris românesc complet (ms. rom. BAR 2099), putem afirma că tipăritura de față se aseamănă foarte mult cu codicele de la 1736.

CRV 344 (1765)	Ms. rom. BAR 2099 (1736)	CRV 81 (1683) ⁵⁶
A preafericitului arhiepiscop al Tesalonicului Simeon, Voroavă de întrebări și de răspunsuri întru Hristos asupra a toate eresurile și pentru singură credința a Domnului nostru Isus Hristos și pentru toate săvârșirile și tainile Bisericii nimic însuși de la sine aducând, ci din Sfintele Scripturi și ale părinților împrumutându-să și alcătuindu-le dupe puteare, răspunsuri dând fieștecăruia din cei ce întreabă după vreami (p. 1–382)	A preafericitului arhiepiscop al Solunului Simeon, Voroavă întru Hristos de întrebări și de răspunsuri asupra a toate eresurilor și pentru singură credința a Domnului Dumnezeu nostru Isus Hristos și pentru toate săvârșirile și tainile Bisericii nimic însuși de la sine aducând, ci den Sfintele Scripturi și ale părinților împrumutări și alcătuindu-le după puteare, răspunsuri dând fieștecăruia din cei ce întreabă după vremi (f. 4 ^r –213 ^v)	Διάλογος ἐν Χριστῷ κατὰ πασῶν αἰρέσεων (p. 1–270)
Tâlcuire a acestuiași părinte pentru Sfânta Biserică și pentru cei ce slujesc într-însa, diaconi, preoți, arhieriei și pentru odăjdiilor care slujesc oricare dintr-înșii, și pentru dumnezeiasca taină a sfintei liturghii, spuiund pricina fieșicării din ceale ce să săvârșască la dânsa care tâlcuire s-au trimis la creștintii cei din Crit (p. 382–410)	A aceluiași tâlcuire pentru dumnezeiasca Biserică și pentru cei dintr-însa preoți și diaconi, pentru arhieriei și pentru preoți și diaconi, pentru arhieriei și pentru în care sfinte podoabe fieștecarele dintr-aceștea să îmbracă. Ci nu numai acestea ci și pentru dumnezeiasca liturghie fieștecăruia den ceale ce să fac la dinsa dumnezeiasțe, dând cuvinte și pravoslavnicilor celor din Crit carii o au cerșut trimițându-se (f. 213 ^v –228 ^v)	Ἑρμηνεία περὶ τοῦ θεοῦ ναοῦ καὶ τῶν ἐν αὐτῷ ἱερέων τε περὶ καὶ διακόνων, ἀρχιερέων τε καὶ ὄν ἕκαστος τούτων στολῶν ἱερῶν περιβάλλεται, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς θείας μυσταγωγίας, λόγον ἐκάστω διδοῦσα τῶν ἐν αὐτῇ τελομένων θεῖως καὶ τοῖς ἐν Κρήτῃ εὐσεβέσι ζητήσασι ἀποσταλεῖσα (p. 271–291)
A acestuiași tâlmăcire pre scurt după puțință către dumnezeiescul și sfințitul simbol al credinții noastre a pravoslavnicilor creștini (p. 410–441)	Tâlmăcire pre scurt după puteare a sfântului și dumnezeiescului simbol al pravoslavniciei și nevinovatei credinții noastre ceai<i> creștinești (f. 229 ^r –244 ^v)	Ἑρμηνεία συνοπτικὴ κατὰ δύναμιν εἰς τὸ τῆς ὀρθοδόξου καὶ ἀμωμήτου ἡμῶν πίστεως τῶν χριστιανῶν θεῖον καὶ ἱερὸν Σύμβολον (p. 292–312)
Arătare foarte trebuincioasă a acestuiași părinte pentru cuvintele din sfântul simbol, de unde s-au adunat și asupra cui sânt puse (p. 441–450)	Arătare a aceluiași trebuincioasă pentru zisele sfântului simbol, de unde s-au adunat și asupra cărora s-au alcătuit (f. 245 ^r –248 ^v)	Ἐκθεσις ἀναγκασιότατη περὶ τῶν τοῦ ἱεροῦ Συμβόλου ῥήσεων, ὅθεν συνελέγησαν καὶ κατὰ τινῶν συγκείμεναί εἰσιν (p. 313–319)
12 capete ce cuprind leagea noastră cea creștinească pre care le-au numit unii încheieturile credinții care s-au adunat mai cu înțeleagere de fericitul arhiepiscop al Tesalonicului Simeon și cum că acestea cuprind dumnezeiescul simbol, și pentru bunătățile ceale ce cuprind într-însele și altele (p. 450–453)	Capete 12 cuprinzătoare pre cât să poate ale singurei credinții noastre cei creștinești carele unii mai arătat închieturi ale credinții le numesc, alcătuit de fericitul Simeon arhiepiscopul Solunului și cum că acestea cuprind dumnezeiescul simbol, și pentru bunătățile ceale cuprinzătoare (f. 248 ^v –251 ^v)	Περιεκτικὰ ὡς δυνατὸν τῆς μόνης τῶν χριστιανῶν ἡμῶν πίστεως κεφάλαια δώδεκα, ἅπερ τινὲς ἄρθρα καλοῦσι τῆς πίστεως σαφέστερον, καὶ ὅτι ταῦτα περιέχει τὸ θεῖον σύμβολον· καὶ περὶ τῶν περιεκτικῶν ἄρετῶν (p. 319–322)

⁵⁶ Vezi descrierea detaliată, cu trimiteri la codice grecești cu aceeași structură, în Sébastien Garnier, *op. cit.*, p. 215–228.

Răspunsuri a acestuiași părinte la întrebările ce l-au întrebat un arhieru Proimion (p. 454–524)	Ale aceluiași răspunsuri către oare<care>le om, întrebări alt arhieru întrebându-l pre el (f. 251 ^v –287 ^v)	Αποκρίσεις πρὸς τὰς ἐρωτήσεις τοῦ ἱερωτάτου μητροπολίτου Πενταπόλεως Γαβριήλ (p. 323–370)
A acestuiași părinte pentru preoție către oarecarele din călugării cei cucernici ce să învrednicise dumnezeieștii preoții, încă și Sfântul Simeon fiind atuncea la treapta preoției (p. 525–537)	A aceluiași pentru preoție către oarecare din călugării cei cucernici învrednicit fiind sfintei dieconii încă și arhierul fiind atuncea la treapta preotului (f. 288 ^r –295 ^r)	Περὶ ἱερωσύνης πρὸς τινὰ τῶν εὐλαβῶν μοναχῶν ἱεράς διακονίας ἡξιωμένον καὶ ἔτι τοῦ ἀρχιερέως εἰς τὸν τοῦ πρεσβυτέρου τελοῦντος βαθμόν (p. 370–378)
–	A preaînțeleptului și preaînvățatului Marco Evghenicu mitropolitul Efesului tâlcuire a slujbei Bisearicii (f. 295 ^r –304 ^v)	Μάρκου Εὐγενικοῦ, Ἐξήγησις τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀκολουθίας (p. 379–390)

Segmentarea textelor simeoniene din tipăritura greacă (CRV 81) se reflectă atât în ms. rom. BAR 2099, cât și în tipăritura românească (CRV 344). Diferența constă că, în cazul din urmă, tâlcuirea Sfântului Marcu al Efesului a fost omisă, deși ea se găsește atât în cea mai veche versiune manuscrisă românească, cât și în textul grec. În fine, legătura dintre codicele și volumul românesc este, după cum se poate vedea, una foarte strânsă, între ele existând, cel mai probabil, un raport direct.

Pentru a ne demonstra ipoteza trebuie să confruntăm textul publicat cu cel transcris:

ms. rom. 2099 (1736)	CRV 344 (1765)	ms. rom. 2597 (1769)
Cap 296. Câte daruri are sfânta rugăciune <i>Inc.</i> : Deci această dumnezeiască rugăciune chemarea Mântuitoriului nostru, adecă г(с)ди и сѣ хѣ снѣ бжїи помилумѣ грѣшнаго și rugăciune iaste și făgăduință și mărturisire credinții și dătătoare Duhului Sfânt și dăruiroarea dumnezeieștilor daruri și curăția inimii, și gonire dracilor și sălășluirea lui Isus Hristos, și izvor chibzuialilor și cugetărilor celor dumnezeiești și izbăvirea păcatelor și tămăduitoare sufletelor și trupurilor (f. 168 ^v)	Cap 296. Câte cuprinde această dumnezeiască rugăciune <i>Inc.</i> : Deci această dumnezeiască rugăciune chiemare a Mântuitoriului, adecă „Doamne Isuse Hristoase, Fiiul lui Dumnezeu, miluiaște-mă pre mine păcătosul!” și rugăciune iaste și făgăduință și mărturisire a credinței și dătătoare de Duhul Sfânt și dăruiroare de dumnezeieștile daruri și curăție inimii și gonire dracilor și sălășluire a lui Isus Hristos și izvor gândurilor și cugetărilor celor dumnezeiești și izbăvire păcatelor și tămăduire sufletelor și trupurilor (p. 295)	Câte cuprinde această dumnezeiască rugăciune cap 296 <i>Inc.</i> : Deci această dumnezeiască rugăciune, chiemare a Mântuitoriului, adecă „Doamne, Isuse Hristoase, Fiiul lui Dumnezeu, miluiaște-mă!” și rugăciune iaste și făgăduință, și mărturisire a credinții, și dătătoare de Duhul Sfânt, și dăruiroare de dumnezeieștile daruri, și curăție inimii, și gonire dracilor, și sălășluire a lui Isus Hristos, și izvor gândurilor și cugetărilor celor dumnezeiești și izbăvire păcatelor și tămăduire sufletelor și trupurilor (f. 179 ^r)

E limpede că tipăritura nu coincide perfect cu textul din cea mai veche versiune românească manuscrisă. Formula rugăciunii e tradusă doar în cazul scrierii publicate și a celei din ms. rom. 2597. În afara micii diferențe din titlu, acestea două corespund perfect, distingându-se de copia din 1736 prin: alegeri lexicale („câte cuprinde” vs. „câte daruri are”, „și izvor gândurilor și cugetărilor” vs. „și izvor chibzuialilor și cugetărilor”) și morfo-sintactice distincte („dătătoare Duhului Sfânt” vs. „dătătoare de Duhul Sfânt”, „dăruiroarea dumnezeieștilor daruri” vs. „dăruiroare de dumnezeieștile

daruri”, „sălășluirea lui Isus Hristos” vs. „sălășluire a lui Isus Hristos”, „tămăduitoare sufletelor” vs. „tămăduire sufletelor”).

Am semnalat deja aceste distincții când am comparat același capitol din manuscrisele de la 1736, 1766 și 1769. Astfel, putem trage concluzia că micile remanieri observate de noi în cadrul analizei grupurilor de fragmente din opera simeoniană (vezi *supra*) nu sunt cauzate de versiuni intermediare care descind alterat din copia de la 1736, ci de textul tipărit care a suferit modificări. Tot din tabelul de mai sus constatăm că forma publicată la București în 1765 conservă aceeași traducere cu versiunea copiată de Serafim în Episcopia de la Râmnic la 1736. Diferențele se datorează unui proces de corectură prin care textul a trecut înainte de a vedea lumina tiparului. Un singur caz trebuie privit cu atenție aici.

Știm că ms. rom. Slatina II-1/inv. 1238 a fost întocmit la 1763, cu doi ani înainte de tipărirea corpusului simeonian la București. Este necesar să comparăm versiunea fragmentară cu forma traducerii din 1736 și cu cea publicată.

Slatina II-1/inv. 1238 (1763)	Ms. rom. BAR 2099 (1736)	CRV 344 (1765)
Dintru ale Sfântului Semeon Soluneanul întrebarea 60: Cine au învățat chipul călugăresc și pentru ce să chiamă îngeresc și pentru ce s-au dat? Pentru îngerescul și dumnezeiescul chip cel călugăresc întâiu au scris dumnezeiescul Deonisie, însă pentru aceasta și însuși Mântuitorul au învățat și aceasta l-au păzit și ucenicii lui (f. 41 ^r)	Întrebarea 60: Dumnezeiescul și sfântul chip cel călugăresc cine l-au orânduit și în ce chip să chiamă îngeresc și pentru ce s-au rânduit? Pentru îngerescul și dumnezeiescul chip cel călugăresc întâiu adecă au/ scris dumnezeiescul Dionisie iar care iaste pentru aceasta și însuși Mântuitorul o au rânduit și aceasta o au păzit și ucenicii lui (f. 275 ^{r-v})	Întrebarea a șasezeci: Cine au învățat chipul călugăresc și pentru ce să chiamă îngeresc și pentru s-au dat? Pentru îngerescul și dumnezeiescul chip cel călugăresc întâi au / scris dumnezeiescul Dionisie, însă pentru acesta și însuși Mântuitorul au învățat și acesta l-au păzit și ucenicii lui (p. 500–501)
Întrebarea 80: Cine au învățat a avea noi atâte osteneale, trude, năcazuri, feciorie, curățenie și pre lângă toate și răbdarea îndelungată și smereniia și pentru ce au învățat a să păzi aceste și ce folos putem a avea dintru acestea? (f. 35 ^r)	Întrebarea 80: Cine ne iaste cel ce au rânduit atâtea dureari și sihăstriei, și postnicii, și patimile reale, și scărbe ale trupului și pedepsirea, fecioria, curăția și preste toate cea desăvârșit<ă> răbdare și smerenie, pentru ce sânt ceaste și ce folos iaste dentr-aceaste? (f. 212 ^v)	Întrebarea a optzeci: Cine au învățat a avea noi atâte osteneale, trude, necazuri, feciorie, curățenie și pre lângă toate și răbdare îndelungată, și smereniia, și pentru ce au învățat a să păzi aceste și ce folos putem a avea dintru acestea? (p. 519)

Diferențele dintre versiunea fragmentară de la 1763 și cea integrală de la 1736 au fost indicate mai sus (vezi *supra*), neputând fi vorba de un raport direct între cele două. Pe de altă parte, tabelul de față ne lasă să vedem că manuscrisul de la Slatina conservă două întrebări copiate de pe textul publicat la 1765 (CRV 344). Cum se explică faptul că într-un codice realizat la 1763 au fost transcrise două fragmente dintr-o tipăritură scoasă de sub teasc doi ani mai târziu? E limpede că înainte să fie publicată, opera Sfântului Simeon, după cum am văzut, tradusă încă de la 1736, a fost revizuită și a circulat în manuscris. Emendarea a fost, cel mai probabil, realizată în Mitropolia de la București, unde avea să fie tipărit corpusul de scrieri simeoniene. Tot aici a fost instruit Chesarie⁵⁷, care se semnează ca traducător în predoslovia publicației de la 1765 (CRV 344, f. IV^r). Astfel, urmând această ipoteză, mediul de

⁵⁷ Gherasim Cristea, *Istoria...*, p. 192.

producție al ms. rom. Slatina II-1/ inv. 1238 este strâns legat de mitropolia bucureșteană. Manuscrisul revizuit, care avea să fie tipărit, este trimis și în scriptoriul în care a fost produs codicele de la Slatina, în care sunt păstrate două capitole copiate de pe acel izvod destinat tiparului. Cercetări viitoare vor afirma sau infirma dacă acest mediu se înscrie în rețeaua de centre influențate de activitatea de la Poiana Mărului (Buzău – Râmnicu Sărat – Vrancea), unde starețul Vasile cita din opera arhiepiscopului de Salonic și unde exista un comentariu inedit despre „Cartea *Tesalonic* zice că iaste frate cu sfânta pravelă”⁵⁸.

Revenind la raportul dintre textul manuscris și cel tipărit, trebuie să atingem problema paternității transpunerii românești. Coroborând observațiile noastre (traducerea din 1736 preluată, sub o formă alterată, în tipăritura de la 1765) cu informația din prefața textului tipărit către cititori, putem deduce că traducerea în română a operei Sfântului Simeon al Salonicului a fost realizată de către Chesarie, viitor episcop de Râmnic (1773–1780), undeva în jurul anului 1736, de când datează cea mai veche versiune manuscrisă românească a operei simeoniene (ms. rom. BAR 2099). Dacă admitem că Chesarie s-a născut în jurul anului 1720⁵⁹ sau că a fost tuns în monahism de către Grigorie al Ungrovlahiei (1749–1777) pe la 1761⁶⁰, ne vedem nevoiți să fim circumspecți în a-i atribui întru totul tânărului Chesarie transpunerea în română a unui text atât de amplu, care ocupă 562 de pagini tipărite în format mare. Cel mai probabil, acesta a avut la îndemână o versiune tălmăcită deja în română (vezi ms. rom. 2099), pe care o corectează în raport cu sursa greacă, de unde s-ar explica și diferențele sintactice și lexico-semantice dintre versiunea manuscrisă și cea publicată. După cum am văzut, această formă emendată, gata de tipar, circula deja în centre monastice interesate de lectura operei Sfântului Simeon. Dacă traducerea propriu-zisă i s-ar datora lui Climent (1735–1753) sau vreunui alt cărturar, sau dacă avem chiar de a face cu o veche versiune, datorată episcopului Damaschin (1708–1725), nu putem afirma decât în urma unui studiu separat, dedicat paternității acestei traduceri.

4. CONCLUZII

Opera liturgică și de teologie polemică a Sfântului Simeon, arhiepiscop de Salonic (c. 1381–1429), le-a fost cunoscută românilor, încă din veacul al XVII-lea, în cadrul disputei privind momentul prefacerii darurilor sfinte. În acest răstimp, ea este publicată în limba greacă la Iași (1683), din dorința patriarhului Dositei al Ierusalimului, angrenat în disputa euharistică (CRV 81). În aceeași direcție, ea este tălmăcită din greacă în slavonă de către mitropolitul Dosoftei (1690–1693) și de către Spătarul Nicolae Milescu (1698). Scrierile simeoniene sunt citite și citate de Eustratie logofătul, iar un fragment din acestea (cap. 296) este tradus în română și inclus în *Învățăturile creștinești* (CRV 118) la 1700.

⁵⁸ Comentariul păstrat în ms. rom. BAR 3968 (1774), realizat la Schitul Ciolanu, aflat sub oblăduirea starețului Vasile de la Poiana Mărului, a fost redat de noi *in extenso* în „Contribuții...”, sub tipar.

⁵⁹ M. Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, București, 2002, p. 90.

⁶⁰ Gherasim Cristea, *Istoria...*, p. 192.

Transpunerea integrală a acestui corpus s-a realizat undeva în jurul anului 1736, fiind legată de activitatea de la Episcopia de Râmnic, unde monahul Serafim de la Câmpulung a întocmit cea mai veche versiune manuscrisă românească (ms. rom. 2099) din porunca episcopului Climent (1735–1749). Aceeași versiune este păstrată în ms. rom. BAR 2594 (1737) și 2579 (1744), în cea din urmă sub o formă remaniată, ambele fiind realizate după izvodul râmnician.

Opera completă a fost pentru prima oară publicată în română în anul 1765, în București, sub titlul de *Voroavă de întrebări și răspunsuri întru Hristos* (CRV 344). Ea reprezintă o formă corectată a celei manuscrise, tălmăcită undeva în deceniul al patrulea al secolului al XVIII-lea. În mod deosebit, această formă emendată, destinată tiparului, circula deja în centre interesate de opera Sfântului Simeon. În prefața tipăriturii, Chesarie, viitor episcop de Râmnic (1773–1780), se semnează drept traducător. Am lansat ipoteza că tânărului monah nu i-ar putea fi atribuită transpunerea *ex nihilo* a unui corpus atât de voluminos, rămânând ca cercetări viitoare să lămurească paternitatea exactă a acestei traduceri. Studiul amănunțit al fondului de carte românească veche al Bibliotecii Academiei Române ne-a permis să depistăm existența unui dublet necunoscut al tipăriturii de la 1765, catalogat eronat drept *Adunare de multe învățături* (CRV 284), publicată la Iași în 1753.

Extinderea studiului de față asupra mai multor fonduri de manuscrise românești naționale și internaționale s-a soldat cu inventarierea unui număr de 24 de manuscrise⁶¹ în care este păstrată opera simeoniană:

a. integral: ms. rom. BAR 2099 (1736), 2594 (1737), 2579 (1744) și ms. rom. Putna inv. 26/1885 (a doua jum. a sec. XVIII)

b. fragmentar:

– b.1. grupul de capitole 294–297, uneori 296–297 sau doar 297 (via *Vorovă de întrebări și răspunsuri*): ms. rom. Prodrumul 1/3674 (1766) [deteriorat], ms. rom. BAR 2597 (1769), ms. rom. BAR 2100 (1779–1784), Mitr. Moldovei și Bucovinei 12 (sf. sec. XVIII), BAR 3543 (1796), ms. rom. BAR 1306 (1801), ms. rom. Secu 4/inv. 1192 (1805), ms. rom. BAR 2142 (1808), ms. rom. BAR 958 (sec. XIX), ms. rom. BAR 4307 (sec. XIX) și ms. rom. Muzeul Naț. al Bucovinei 1143 (1774);

– b.2. capitolul 296 (via *Învățăături creștinești*): ms. rom. Sinod 23 (1781), ms. rom. Neamț inv. 116/ 94 (sf. XVIII);

– b.3. cap. 265–298 (via *Vorovă*): ms. rom. Episcopia Romanului inv. 1/6751 (a doua jum. a sec. XVIII);

– b.4. întrebările 60 și 80 (via izvod *Voroavă*): ms. rom. Slatina II–1/ inv. 1238 (1763);

– b.5. 12 capete (via *Voroavă* ?): ms. rom. BAR 1202 (sf. sec. XVIII);

– b.6. capitolul 372 (via *Voroavă* ?): ms. rom. Vorona inv. 1720/ 284 (prima jum. a sec. XIX);

– b.7. *Pentru bisericasca slujbă* (via *Voroavă* ?): ms. rom. Muzeul Olteniei din Craiova I 551 (prima jum. a sec. XIX);

⁶¹ Cu mențiunea că filele pe care au fost transcrise capetele 294–297 din ms. rom. Prodrumul 1/3674 (1766) lipsesc astăzi din codice.

- b.8. *Întru cea pentru dumnezeiasca urmare* (via *Voroavă* ?): Neamț inv. 114 (a doua jum. a sec. XVIII);
- b. 9. capitolul 183 (via *Voroavă* ?): Neamț inv. 53/ 93 (sf. sec. XVIII).

Am constatat un fenomen deosebit, și anume că unele dintre grupurile de capitole au fost selectate tematic (b.1, b.4), uneori ca reflex al unei grile de lectură impuse de scrierile stareților Vasile de la Poiana Mărului (1692–1767) și Paisie Velicikovski (1722–1794) care citează acest grupaj de capitole pentru a legitima practica „rugăciunii lui Iisus”.

Grație formei tipărite, traducerea românească s-a difuzat în diferite arii geografice. Cele mai vechi versiuni manuscrise au fost întocmite în Vâlcea (3/23), una în Gorj, trei în Muntenia, și una într-o zonă de tranziție. Un singur manuscris ne-a parvenit din zona sud-estică a Transilvaniei, în timp ce în Moldova au fost întocmite 9 codice care conțin textele arhiepiscopului de Salonic.

THE TRANSLATION AND THE DIFFUSION OF THE *BOOK* OF ST. SYMEON OF THESSALONICA IN OLD ROMANIAN CULTURE (MANUSCRIPTS AND VOLUMES)

(Abstract)

The study focuses on the Romanian manuscripts that contain the works of St. Symeon of Thessalonica (c. 1381–1429), touching problems such as the translation, the diffusion (autonomous or fragmentary) and the publication of this oeuvre. Thus, *Adversus haeresus* was translated from Greek to Romanian, only once, using the edition printed in Iași in 1688. The translation is preserved in Rom MS Library of the Romanian Academy (BAR) No. 2099 which was copied in the Diocese of Râmnic (Wallachia, Vâlcea county) in 1736. In 1765, *Adversus haeresus* was printed under the title *Dialogue of Questions and Answers in Christ* in Bucharest (CRV 344). The preface stated that the translator of the volume was Chesarie, future bishop of Râmnic (1773–1780). In fact, the textual analysis revealed that young Chesarie used the translation from c. 1736 and revised and modified it according to the Greek text. The translator of the Symeonian corpus remains unknown, most probably an erudite clergyman from Râmnic, most likely Damaschin (1708–1725).

The oldest Romanian manuscripts preserving the entire work of St. Symeon were produced in Wallachia (Vâlcea county), in the Diocese of Râmnic/ Bistrița Monastery: BAR 2099 (1736), BAR 2594 (1737) and BAR 2579 (1744). However, the volume printed in 1765 had the widest diffusion. It was partially copied in 20 Romanian miscellanies: 4 in Wallachia (one of them in Gorj), one in an area of dialectal transition, one in the South-East of Transylvania and 9 in Moldova. Most of them reflect a thematic selection of *questions* or chapters from *Adversus haeresus*. For instance, one (group of chapters 294–297) is centred on the Jesus Prayer and its selection occurred due to the influence of the original writings of stareț Basil of Poiana Mărului (1692–1767) and stareț Paisius Velichkovsky (1722–1794), in which St. Symeon is quoted using the same four chapters.

Cuvinte-cheie: Simeon al Salonicului, manuscrise și tipărituri, contribuții BRV, Vasile de la Poiana Mărului, Paisie Velicikovski

Keywords: Symeon of Thessalonica, manuscript and volumes, contributions to *Old Romanian Bibliography*, Basil of Poiana Mărului, Paisius Velichkovsky

Institutul de Lingvistică
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
al Academiei Române / NEC
Calea 13 Septembrie, nr. 13 / Str. Plantelor nr. 21

ANEXĂ

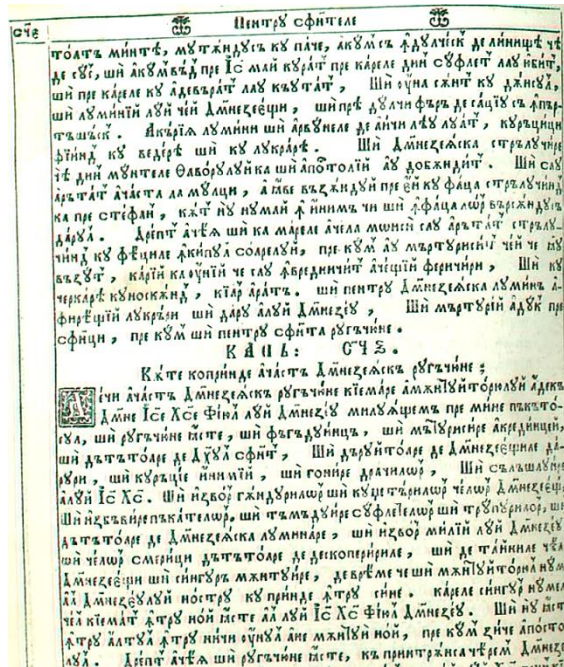

Fig. 1. (CRV 284, p. 295)

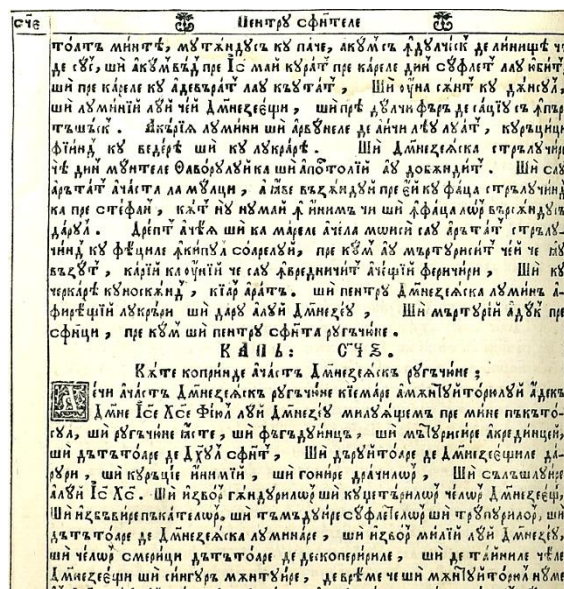

Fig. 2. (CRV 344, p. 295)

Claudius-Marian Teodorescu

PROPUNERE DE METODOLOGIE PENTRU ELABORAREA DE FONTURI SPECIALE PENTRU EDIȚIILE DE TEXT DIGITALE DIN DOMENIUL FILOLOGIEI ROMÂNE

1. PREAMBUL

Prezentul articol urmărește definirea unei metodologii pentru crearea de fonturi pentru redactarea și publicarea în format tipărit și digital, în condiții mai bune, a edițiilor digitale ale unor texte scrise în limba română cu alfabet latin cu semne diacritice, alfabet de tranziție sau cu alfabet chirilic.

2. PRECIZĂRI TERMINOLOGICE

Cuvântul *font* desemnează forma digitalizată a unui *tip de literă* sau *scriere*; este, prin urmare, un fișier digital, care conține toate informațiile legate de tipul respectiv de literă. *Tipul de literă* sau *scrierea* desemnează „mod[ul] particular de a caligrafia semnele grafice”, Olteanu 1992: 323.

3. SCOPUL ACESTEI METODOLOGII

Scopul metodologiei este obținerea de fonturi, organizate în familii, care să permită redactarea unei ediții de text și publicarea acesteia, atât în format tipărit, cât și în format digital (ca fișier PDF sau ca fișier HTML, în cadrul unui site de internet).

În zilele noastre, edițiile de text sunt elaborate în format digital și apoi sunt tipărite pe hârtie, astfel că asemenea familii de fonturi ar putea fi folosite pentru a conferi o identitate aparte respectivelor ediții.

Dat fiind faptul că, în cercetarea științifică finanțată din fonduri publice, orientarea curentă este ca rezultatele cercetării să fie puse la dispoziția publicului în mod gratuit, ar fi de preferat ca aceste fonturi să fie de tip sursă liberă, adică să poată fi folosite de către oricine, pentru orice scop.

4. ETAPELE ELABORĂRII UNUI FONT PENTRU EDIȚII DE TEXT DIGITALE

Pentru definirea fonturilor se folosește standardul Unicode¹, care este elaborat de consorțiul Unicode, o organizație nonprofit de utilitate publică. Versiunea 15

¹ <https://home.unicode.org/>

a standardului, publicată în luna septembrie, 2022, cuprinde un număr de 149813 de semne, litere și alte semne ortografice, pentru 161 de alfabete.

Unul dintre obiectivele standardului Unicode este acela de a asocia fiecare semn tipografic la care face referință cu un *identificator numeric*. Acest identificator este, deci, același, indiferent de fontul care include semnul tipografic cu care este asociat. Existența identificatorului este cauza necesară și suficientă care ne permite să avem același text atunci când modificăm fontul unui segment de text.

În cazul în care un segment de text include un semn care este în afara celor 149813 de semne ale standardului, atunci când se modifică fontul, editorul de text va reda, din noul font, semnul care are același identificator, dacă există. Dacă noul font nu are asociat niciun semn cu respectivul identificator, editorul de text va reda un semn de înlocuire.

Modalitatea de definire de noi semne tipografice, care nu sunt deja incluse în standardul Unicode, este ca acestea să aibă identificatori dintre aceia cuprinși în așa-numita *zonă pentru uz privat* din cadrul standardului Unicode.

În filologiile ce au tangențe unele cu altele, în vederea evitării suprapunerii identificatorilor, există o tendință, destul de extinsă, care este bine să fie urmată, de a se coordona eforturile de atribuire de identificatori, în funcție de sistemul de scriere. Astfel, în Baranov *et al.* 2010: 12, este prezentat un set de identificatori pentru slove chirilice care nu se suprapune cu acela, definit de *Medieval Unicode Font Initiative*², pentru semnele specifice textelor medievale scrise în limba latină. Aceasta permite folosirea unui singur font pentru texte mixte, scrise cu alfabet latin medieval și cu alfabet chirilic.

Dintre inițiativele de coordonare a alocărilor de identificatori, ce pot fi de interes pentru filologia română, menționez:

- grupul de lucru nonprofit *Medieval Unicode Font Initiative* (MUFI), care urmărește rezolvarea problemelor legate de codificarea și afișarea semnelor speciale conținute în unele texte medievale;
- *ConScript Unicode Registry*³ (CSUR);
- *SIL Corporate PUA Assignments*⁴ (SIL PUA);
- *Ponomar*⁵.

4.1. Stabilirea destinației fontului

Este de dorit să se elaboreze fonturi diferențiate după destinație, organizate în familii de fonturi. Această secțiune include câteva exemple de familii de fonturi.

În domeniul filologiei române, un exemplu de fonturi specializate, în număr de șapte (ALR_MP_0.ttf, ALR_MP_1.ttf, ALR_MP_2.ttf, ALR_MP_3.ttf, ALR_MP_4.ttf,

² <https://mufi.info/>

³ <https://kreativekorp.com/ucsur/>

⁴ <https://scripts.sil.org/SILPUAassignments>

⁵ https://ponomar.net/files/pua_policy.pdf

ALR_MP_5.ttf, ALR_MP_6.ttf), destinate pentru transcrierea textelor dialectale, este prezentat în Bejinariu *et al.* 2022.

4.1.1. Familie de fonturi pentru texte scrise cu alfabet chirilic român

O astfel de familie ar putea cuprinde mai multe fonturi, eventual diferențiate după perioada de redactare a textului, cum ar fi: font pentru litere de rând, cu semne diacritice, ligaturi și înflorituri sau font pentru litere aruncate.

4.1.2. Familie de fonturi pentru texte scrise cu alfabet de tranziție

Ar fi foarte potrivit ca elaborarea unei astfel de familii de fonturi să fie precedată de realizarea unor inventare ale alfabetelor de tranziție, separate după perioada de redactare a textului, și ca familia de fonturi să fie structurată în conformitate cu aceste inventare, având câte un font sau mai multe pentru fiecare inventar.

4.2. Alegerea unui font de bază sau desenarea semnelor de către un caligraf ori grafician

Pentru a nu se desena integral semnele, ci doar unele semne diacritice speciale (specifice dialectologiei, de exemplu), se poate porni de la un font existent, de preferat de tip sursă liberă, care să aibă, eventual, și litere cu semne diacritice uzuale.

Dacă, dimpotrivă, se dorește realizarea unui font nou, se vor desena literele în baza unor modele. Este necesar să se folosească modele clare și relevante de litere, preluate din manuscrise sau texte tipărite vechi. O astfel de abordare permite asigurarea unor forme frumoase ale literelor, precum și adăugarea tuturor literelor și a tuturor semnelor diacritice uzuale și, respectiv, speciale (specifice dialectologiei, de exemplu).

În funcție de produsul informatic ales pentru generarea fontului, literele pot fi desenate direct în format digital sau pot fi desenate pe hârtie, facsimilate și prelucrate.

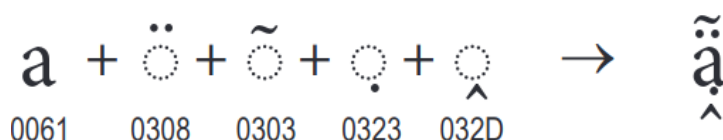
4.3. Generarea fontului

În cadrul acestei etape se realizează digitizarea tipului de literă desenat de caligraf, folosindu-se produse informatice care permit obținerea fișierelor digitale ce conțin instrucțiuni conform cu caracteristicile dorite ale tipului de literă și cu standardul Unicode.

Pentru fiecare font vor trebui definite următoarele caracteristici:

- reguli de componere dintre litere de bază și semne diacritice (mai jos este dat un exemplu de componere);
- reguli de descomponere în litere de bază și semne diacritice;

- reguli de normalizare, care precizează litera de bază (folosită pentru căutărilor în indecși), fără semne diacritice, pentru fiecare literă cu semne diacritice (de ex.: *a* pentru *ă* sau *á* și *â* pentru *â*);
- reguli de substituire a literelor, dacă este cazul;
- ordonarea alfabetică a literelor;
- ligaturi, dacă este cazul;
- grosime trăsături;
- înclinare a literelor;
- lățime a literelor;
- ornamentare a literelor, dacă este cazul;
- distanțare a literelor.

Exemplu de compunere, din Unicode 2022: 57

Pentru a se asigura compatibilitatea fontului cu alte produse informatice (editoare de text, navigatoare de internet), fontul va trebui să poată fi generat cel puțin în formatele următoare: OpenType⁶, respectiv Web Open Font Format⁷, care este destinat pentru site-urile de internet.

4.4. Publicarea fontului

Dacă se alege ca fontul generat să fie de tip sursă liberă, acesta va putea fi pus la dispoziție în diverse depozite de cod, cum ar fi GitHub⁸ sau GitLab⁹. Variantele în format WOFF, pentru site-uri de internet, pot fi încărcate în depozite distribuite de cod-sursă, cum ar fi JsDelivr¹⁰.

5. EXEMPLE DE TIPURI DE LITERE ȘI DE FONTURI CU SPECIFIC ROMÂNESC

Citatul următor ar putea servi foarte bine drept motto al unei inițiative de elaborare de fonturi pentru edițiile de texte digitale românești: „Ar fi frumos dacă

⁶ <https://learn.microsoft.com/en-us/typography/opentype/spec/>

⁷ <https://w3.org/TR/WOFF2/>

⁸ <https://github.com/>

⁹ <https://gitlab.com/>

¹⁰ <https://jsdelivr.com/>

acestea ar fi adunate și valorificate într-o colecție de tipuri de litere / fonturi, păstrând drepturile de autor ale creatorilor lor. Ar fi o restituție benefică tuturor și de care ar profita cultura națională.”, Florea 2016.

Voi prezenta mai jos câteva tipuri de litere de inspirație românească.

A B C D E F G H I
J K L M N O P R
S T U V Z X Y

Tipul de literă Arhaic românesc III, de Gusztav Cseh, din Cseh 1973 (ap. Florea 2010)

A B C D E F G H
I J K L M N O R
P S T U V Z X Y

Tipul de literă Arhaic românesc IV, de Gustav Cseh, din Cseh 1973 (ap. Florea 2010)

Fontul Curtea veche FR, de Florin Florea (Florea 2016)

Fontul Friends FR 2016, de Florin Florea (Florea 2016)

Fontul de mai jos se bazează pe recomandările făcute de grupul de lucru nonprofit *Medieval Unicode Font Initiative*.

Her on ðisum geare forðferde Ælfgiue Ymma Eadwardes cynges modor ʒ Hardacnutes cynges. ʒ on þam sylfan geare gerædde se cyng ʒ his witan þæt mann sceolde forðian ut to Sandwic scipu. ʒ setton Raulf eorl and Oddan eorl to heafodmannum þærto. Ða gewende Godwine eorl ut fram Brycge mid his scypum

Nan ancre bi mi read ne schal makien ƿfessiun. þ is bihaten ase heastʒ but þreo þinges. þ beoð obedience. chastete. ⁊ stude steaðeluestnesse. þ ha ne schal þ stude neaũ mare changin bute for nede ane. as strengðe ⁊ deaðes dred. obedience of hire bischop oðer of his herre. for hƿa se nimeð þing on hond ⁊ bihat hit Godd as heast forte don hitʒ ha bint hire þerto. ⁊ suneged

Þá mælti Hárr: Þá er þeir gengu með sævarströndu Borssynir, fundu þeir tré tvau ok tóku upp trén ok sköpuðu af menn. Gaf inn fyrsti önd ok líf, annarr vit ok hræring, þriði ás-jónu, mál ok heyrn ok sjón, gáfu þeim klæði ok nofn. Hét karlmaðrinn Askr, en konan Embla, ok ólst þaðan af mannkindin, sú er byggðin var gefinn undir Miðgarði. Þar næst

Beat⁹ uir q̇ non abiit in 9filio impioꝝ et in uia peccatoꝝum nō fedit. Sed in lege dn̄i uoluntas ei⁹: et in lege ei⁹ meditabitur die ac nocte. Et erit tanquā lignū quod plantatum est fecus decurfus aquarumʒ quod fructum suum dabit in tempore suo. Et foliū eius non defluetʒ et omnia quaecumq: faciet prosperabunť. Non sic impii

ϷλκϷ ψλν ιν δλγλνs Ϸλινλνs, ηκκλνν γλγκεετs εκλμ κλισλκλ λγνστλη, γλμελ-
Ϸλν λλλλνλ μιδϷηνιγλκδ. sɣh ψλν γιλστκλμελεινs εκηνιστλ ϷλκϷ λτ Ϸισλνδιν
κινδλνλ sϷκλλs κλγινϷνδιν sληκιν κϷκεινλλη. Ϸλη ιδδϷεδλνν λλλλλ, ει μελ-
ιδλλλ Ϸεσεινλ, ολκϷιζην ιν σεινλι εληηκτ. ηκκλνν ψλν Ϸλη ιϷσεε ηs γλλειλλλλ, ηs

Fontul Junicode, de Peter Baker (Baker 1998)

6. PRODUSE INFORMATICE PENTRU GENERAREA DE FONTURI

Există multe astfel de produse informatice, gratuite sau nu. Pentru a selecta cel mai potrivit produs, se pot aplica următoarele criterii:

- fonturile să fie generate cel puțin în formatele *OpenType*, respectiv *Web Open Font Format* (WOFF);
- produsul informatic să funcționeze în cât mai multe sisteme de operare (Windows, Mac și Linux);
- fișierele de lucru ale fonturilor să fie în format standardizat;
- fonturile să fie generate în conformitate cu standardul Unicode.

Exemple de produse informatice: *FontForge*¹¹ (gratuit), *FontLab*¹² (plătit), *Calligraphr*¹³ (gratuit sau cu abonament; accesibil ca site de internet).

7. CONCLUZII

În acest articol am prezentat o metodologie simplă pentru obținerea unor fonturi destinate pentru publicarea de ediții de texte din domeniul filologiei române. Cu excepția ideii de a se genera, în cadrul fonturilor obținute, seturi de caractere diferențiate după destinație (texte cu alfabet chirilic, texte cu alfabet de tranziție, dicționare ș. a.) și după perioade, etapele metodologiei sunt cele standard ce trebuie urmate pentru a se genera fonturi.

Întregul articol poate fi considerat ca o pledoarie pentru o standardizare din ce în ce mai extinsă în domeniul filologiei române, precum și pentru o identitate aparte a edițiilor de texte românești. O astfel de orientare către standardizare în domeniul filologic este foarte accentuată pe plan mondial și este esențial să fie aplicată și pentru filologia română.

Standardizarea instrumentelor și a metodologiilor specifice filologiei române este o necesitate din mai multe motive: a). reutilizarea, eventual dezvoltarea suplimentară, în cadrul proiectelor de cercetare în domeniu, a unor instrumente deja existente; b). obținerea, în urma proiectelor de cercetare în domeniu, de resurse filologice digitale compatibile între ele; c). realizarea unei rețele de resurse filologice digitale pentru limba română.

BIBLIOGRAFIE

Backer 1998 = Peter Baker, *Junicode – The Font for Medievalists*, <https://github.com/psb1558/Junicode-font>, accesat la 12.05.2023.

Baranov *et al.* 2010 = Victor Baranov, David J. Birnbaum, Ralph Cleminson, Heinz Miklas, Achim Rabus, „Proposal for a unified encoding of Early Cyrillic glyphs in the Unicode Private Use

¹¹ <https://fontforge.org/>

¹² <https://fontlab.com/>

¹³ <https://calligraphr.com>

- Area”, în *Scripta & e-Scripta*, nr. 8-9 / 2010, Institute for Literature BAS, ISSN: 1312-238X, pag. 9-26, http://manuscripts.ru/mns/docs/Prop_PUA.pdf, accesat la 24.05.2023.
- Bejinariu *et al.* 2022 = Silviu-Ioan Bejinariu, Ramona Luca, Vasile Apopei, Florin Iftene. „Editarea textelor dialectale folosind transcrierea fonetică specifică limbii române”, în *Anuar de lingvistică și istorie literară*, tom LXII, 2022 – *In memoriam Stelian Dumistrăcel*, <http://alil.academiaromana-is.ro/archives/3721>, accesat la 22.06.2023.
- Cseh 1973 = Gusztav Cseh, *Scrisul*, Cluj-Napoca, Editura Dacia.
- Florea 2010 = Florin Florea, *Graphic design pentru tipar și web, ilustrație și caligrafie*, <https://florinf.wordpress.com/>, accesat la 10.05.2023.
- Florea 2016 = Florin Florea, *Designer Florin Florea. Design grafic creat de Florin Florea: fonturi, lettering, caligrafie, litere, monograme, logo și altele*, <https://florinf.ro/>, accesat la 10.05.2023.
- Olteanu 1992 = Virgil Olteanu. *Din istoria și arta cărții. Lexicon*, Editura Enciclopedică, 1992, ISBN: 973-45-1008-8.
- Unicode 2022 = *The Unicode Standard. Version 15.0*, <https://unicode.org/versions/Unicode15.0.0/UnicodeStandard-15.0.pdf>, accesat la 21.05.2023.

A METHODOLOGY FOR ELABORATION OF SPECIAL FONTS FOR DIGITAL TEXT EDITIONS WITHIN THE FIELD OF ROMANIAN PHILOLOGY

(Abstract)

This article presents an accessible methodology for gradual development of font families designed for publishing digital and printed text editions within the field of Romanian philology. Thus, alongside the methodology, software products for font generation, font formats, and ideas about font families, are also presented.

Keywords: Unicode, fonts, Romanian scripts, digital text edition, Romanian philology.

Cuvinte-cheie: Unicode, fonturi, alfabet românești, ediție de text digitală, filologie română.

*Institutul de Filologie Română
„Alexandru Philippide”
al Academiei Române
str. Teodor Codrescu, nr. 2, Iași
Universitatea „Transilvania”,
B-dul Eroilor nr. 29, Brașov
claudius.teodorescu@gmail.com
ORCID: 0009-0009-7237-1824*

Roxana Vieru, *Paleografia – știință auxiliară a filologiei*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2024, 148 p.

Lucrarea de față reprezintă un mic îndreptar paleografic adresat celor interesați de filologia românească, deci citirea, transcrierea și editarea vechilor texte românești.

Aceasta conține o scurtă *Introducere* (p. 7–11), oarecum generală, concentrată pe tipurile de comunicare (nonverbal, paraverbal, verbal, oral, scris). Urmează o amplă incursiune în domeniul filologiei (p. 13–28), axată pe *Istoricul științei; obiectul filologiei; definițiile științei filologiei* (p. 13–18), *Utilitatea filologiei. Necesitatea editării textelor vechi românești* (p. 18–20), *Relația filologiei cu alte științe* (p. 20) și *Instrumentele și metodele de lucru ale filologiei* (p. 21–28). În fine, seria introductivă se încheie cu capitolele 4. *Scrisul în spațiul românesc* (p. 35–39) și 5. *Apariția alfabetului chirilic* (p. 41), în care autoarea citează un studiu colectiv (2021) și cele semnate de I. Bărbulescu, E. Vîrtosu și Ș. Andronescu.

Mare parte a cărții este ocupată de capitolul 6, *Alfabetul chirilic folosit de români* (p. 43–97), în care sunt discutate valorile fonetice ale slovelor (apelându-se la articolele lui A. Avram, publicate în *Studii și cercetări lingvistice*, sugerate uneori cititorului pentru mai multe lămuriri), câteva variante grafice ale unor litere, scrisul de mână, suprascrieri, așa-zise „recitiri”, brahigrafii sau prescurtări, valorile numerice ale slovelor, semnele diacritice, semnele de punctuație, precum și elementele decorative din codice și tipărituri (frontispicii, chenare, titluri, majuscule ornate și viniete).

Ultima secțiune a cărții propune *Modele de transcriere* (p. 100–141), incluzând pe o pagină o filă facsimilată, acompaniată, în paralel, de reproducerea textului prin transcriere fonetică interpretativă. Sunt incluse cărți tipărite din veacurile al XVI-lea și al XVII-lea (*Apostolul* și psaltirile slavo-române ale diaconului Coresi, *Palia de la Orăștie*, *Pravila de la Govora* și *Sicriul de aur*), manuscrise românești și slavo-române redactate cu scriere semiuncială din aceeași perioadă (*Psaltirea Scheiană*, *Psaltirea Hurmuzaki*, *Apocriful Iorga*, *Psaltirea Voronețeană*, *Codicele Bratul*, *Pravila ritorului Lucaci* și *Apostolul de la Vindăoani*), precum și o serie de documente realizate în cursivă și „semicursivă” (din secolele al XVI-lea – al XIX-lea), culese sub titlul mai puțin inspirat *Manuscrise cursive și semicursive* (p. 126–141). Cartea se încheie cu *Bibliografia* (p. 143–147), secționată în *Studii și articole* (p. 143–147), *Dicționare* (p. 147) și *Surse*, respectiv tipăriturile și manuscrisele utilizate (p. 147–148).

Avantajele sau „plusurile” care revin cărții de față sunt, în primul rând, oferirea de facsimile sau fotografii cu fiecare slovă, ligatură sau prescurtare, mostre care pot fi folosite de paleograf în viitoare studii dedicate vechiului scris românesc. Utile sunt reproducerea și transcrierile secvențelor din documente sau readucerea în discuție a unor litere cu valori mai puțin uzitate, precum $\text{Ѡ} = [\text{ft}]$ sau $\text{ѡ} = [\text{u}]$.

Din păcate, în forma în care se află, cartea de față prezintă un aspect incipient, uneori compilatoriu, care merită revizuirii atât în ceea ce privește armătura metodologică, cât și dimensiunea practică (transcriere și interpretare).

Surprinzător, autoarea a ales să zăbovească asupra incursiunilor în filologie, urmând o veche prejudecată conform căreia paleografia ar fi o știință aservită fie istoriei, fie filologiei. Astfel, conform acesteia, ar exista puține diferențe între paleograf și filolog, înțelegându-se că scopul urmărit de cel dintâi este acela de a realiza ediții de text vechi, la fel ca cel din urmă. Deși ar fi ideal să le cunoască, paleograful nu este interesat de valorile fonetice ale slovelor, ci, în primul rând, de aspectul fiecărei litere, respectiv ductul sau maniera de construire a acesteia. În această lumină, paleografia nu se restrânge doar la descifrarea vechilor texte (deci oferirea de echivalări fonografice), ci abordează fenomenul scrisului în

context istoric, uneori sub o formă diacronică¹. Manierele de realizare a slovelor, precum și aspectul general al unor tipuri de scriere sunt minuțios studiate atât pentru a identifica scribi sau a diferenția două mâini dintr-un codice, cât și pentru a găsi asemănări între scrisul unor persoane diferite, aspecte care ar putea grupa copiii în funcție de mediul în care au fost instruiți sau chiar scriptoriul în care au activat. Nu în ultimul rând, paleografia furnizează și una dintre metodele de datare și localizare a vechilor monumente de limbă, sprijinită adesea de date contextuale, lingvistice sau codicologice.

Utilizările enumerate mai sus sunt trecute sub tăcere, fapt explicabil prin lipsa de racordare a cărții la studiile de bază în domeniul paleografiei chirilice (A. Sobolevski, E. Karski, V. Šepkin, V. Mošin, D. Bogdanović) sau la stadiul actual al cercetării. În prezent, metode din paleografia latină și greacă sunt precaut transferate și în scrisul chirilic pentru a înțelege mai bine producerea grafemelor și a alografelor în speranța de a diferenția centre culturale sau scriptorii de-a lungul diferitelor secole².

Introducerile teoretice din această carte se bazează pe studii românești (I. Bărbulescu, I. Bianu, N. Cartoian, B. Damian, E. Virtosu, A. Gafton), dintre care lipsesc cele semnate de A. Sacerdoțeanu, care, de altfel, a inventariat alografele din *Psaltirea Scheiană* pe care le amintește în treacăt și autoarea (p. 57). În ciuda folosirii acestor referințe românești, termenii utilizați nu concordă adesea cu terminologia deja încetățenită, fiind aproximativă (vezi „parte”, „părți simetrice”) sau eronată („piciorul” literei – de fapt *hasta* – este, în realitate, partea inferioară a hastei, care nu depășește rândul, opusă celei superioare, denumită *umărul* slovei). De asemenea, se folosește denumirea de „recitiri” pentru cazurile în care grupuri de litere suprascrise sunt redade prescurtat, doar printr-o singură slovă, fenomen cunoscut drept *trunchiere*. Totodată, s-a găsit de cuviință că secvențele omise inițial de scrib și ulterior adăugate întralinier ar face parte tot din categoria suprascrierii, deci literele sau grupurile de litere scrise de copiiști între rânduri din dorința de a economisi hârtie. Opinia este greșită, dat fiind faptul că adăugirile sau completările interliniare fac parte din revizuirea textului, deci o etapă distinctă de cea inițială, a producției/ transcrierii. Pe alocuri, neinspirate sunt și exemplele de ornamentare, precum slova *omega* cu ochi, care provine din tradiția slavă și se explică prin folosirea alografului în cuvântul „ochi” (ωчи), sau a porumbelului desenat pe marginea filei 114 verso a *Apostolului de la Vindăoani* (1646), unde, de fapt, semnifică Duhul Sfânt la care se face trimitere în citatul neotestamentar din text (Fapte XXVIII, 25).

În deserviciul volumului vin, mai ales, inconsecvența principiilor de editare și erorile de transcriere. Nu de puține ori, norma de transcriere sau de coborâre în rând cu textul a slovelor suprascrise nu este respectată în transcrierile propriu-zise furnizate de autoare la finalul cărții (p. 100–141). De pildă, deși este utilizată reproducerea prin transcriere fonetică interpretativă, slova *ϕ*, care se amintește că redă un [t] aspirat, pronunție necunoscută românilor, este transcrisă *th* și nu *t*, urmându-se grafismul, nu fonetismul românesc. Curios este că explicația pentru transcrierea literei *ϕ* în contextul unei consoane labiale [m] este corectă (p. 51), în schimb, redarea propriu-zisă a acesteia în textele propuse este uneori greșită: *împregiur*, *înbând*, *înpli* (p. 129) vs. *împlu* (p. 103, 121). Aceeași inconsecvență se constată și în redarea slovelor suprascrise din cuvinte prescurtate. Deși se recomandă a fi trecute tacit în rând cu

¹ Vezi introducerile propuse de Paola Supino Martini, „Sul metodo paleografico: formulazione di problemi per una discussione”, în *Scrittura e civiltà*, nr. 14, 1995, p. 5–29; Antonino Mastruzzo, „Ductus, corsività, storia della scrittura: alcune considerazioni”, în *Scrittura e civiltà*, nr. 14, 1995, p. 403–464; Paul Canart, „La paléographie est-elle un art ou une science?”, în *Scriptorium*, nr. 2, 2006, p. 159–185. Vezi și L. Gilissen, „Analyse et évolution des formes graphiques”, în *Anuario de Estudios Medievales*, vol. 21, 1991, p. 323–346.

² Vezi, de pildă, Marta Riparante, „An Overview of the Main Scriptoria in the 14th Century Slavic Balkans: Serbian Writing Activity”, în *Кирило-Методиевски студии*, nr. 32, 2022, p. 13–32; M. Riparante, M. Davidović, „The Case Study of the Serbian Copyist Ioan. On the Development of a Scientific Method for South Slavonic Palaeography”, în *Digital Presentation and Preservation of Cultural and Scientific Heritage, Conference Proceedings*, vol. 13, 2023, p. 127–136; M. Riparante, „Предложение за палеографски анализ на средновековната южнославянска кирилица”, în *Palaeobulgarica*, nr. 2, 2024, p. 113–127.

textul (p. 69–72), de-a lungul studiilor introductive, acestea sunt coborâte între croșete: „D[om]nul” (p. 48), „D<umnădzău>” (p. 67), „I<sus>” (p. 74), as<pri> (p. 76), scăpări reperabile și în transcrierile propuse drept model: s<ă> (p. 129).

Tot în primele secțiuni ale cărții, cuvântul еп(с)кoпы(и), unde *i* final este redat prin suprascriere (≡), este transcris *episcopi* (vs. *episcopii*) (p. 46, 70), opțiune explicabilă prin contextul proxim („oare vlădici, oare episcopi”), dar care ar fi trebuit justificată clar, dat fiind faptul că este o emendare a textului. Greșite sunt și întregirile unor cuvinte, precum „în <im>părăția ceriului” (p. 105), din moment ce forma *părăția* a fost atestată, în special în contextul în care este precedată de prepoziții precum *în* sau *întru* (cf. *Dicționarul limbii române*). Trecută sub tăcere este și interpretarea slovei *и*, care fie e considerată a fi conjuncția coordonatoare slavă (*завистіе и* = „zavistie *i*” și nu „zavistiei”), fie este pur și simplu omisă (*дръчеціи* = „drăcești” vs. „drăceștii”), fără vreo notă asupra emendării propuse.

Transcrierea *Scrisorii lui Neașu din Câmpulung* ridică aceleași semne de întrebare. Este greu de înțeles de ce cuvântul „ieșit” a fost transcris cu italice („au *ieșit*”) și de ce doar în reproducerea acestei scrieri s-a apelat la consoane finale rediate cursiv („am auzit”, „au venit *un om*”). Este cunoscut faptul că unele consoane finale suprascrise, susceptibile de a fi urmate de sunete precum [u] sau [i], pot fi rediate prin caractere italice (vezi textul în lucrarea colectivului din departamentul de Limbă literară și filologie, *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*)³. Totuși, opțiunea de față nu a fost nicăieri ilustrată sau asumată în interiorul acestui studiu.

Restructurarea mai atentă a materialului analizat (în raport cu formatul, suportul material și funcția fiecărei scrieri), respectarea principiilor de reproducere a textelor, precum și revizuirea transcrierilor propuse drept modele ar face din lucrarea de față un bun îndrumar paleografic, în linia celor realizate de I. Bianu, N. Cartoian și B. Damian. Paleografia română merită să depășească stadiul de îndrumar de transcriere, apendice al filologiei și al istoriei, și să își deschidă orizonturile spre realizarea de albume paleografice diacronice și diatopice, în care să fie descrise ductul specific fiecărui scrib/ garniturile tipografice, ornamentele, suportul material (reproducerea de filigrane și consemnarea caietelor) și alte date de ordin cantitativ (frecvența utilizării semnelor ortografice, diacritice, de final etc.). Numai atunci vom putea spune că avem de a face cu instrumente științifice care măresc și nu îngredesc limitele unei discipline atât de utilă tuturor celor care vor să aibă acces la izvoarele culturii românești vechi.

DANIAR MUTALÂP
 Institutul de Lingvistică
 „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
 al Academiei Române
 București, Calea 13 Septembrie nr. 13

MIHAELA POPESCU, *Dicționar de cuvinte livrești în limba română*, București, Editura Letras, 2021, 232 p.

Lectura dicționarelor, atât a celor strict terminologice sau a celor normative și speciale, vizând, în principiu, categoria mai restrânsă a specialiștilor din diverse domenii, cât și a celor explicative sau enciclopedice, care se adresează, cu precădere, publicului larg, poate oferi informații extrem de interesante din punct de vedere lexical, semantic și terminologic, alături, desigur, de reliefarea a numeroase realități și implicații economice, sociale, politice sau culturale în lexicul mai vechi sau mai nou. Cuvintele și sintagmele din vocabularul activ alcătuiesc diverse compartimente, care reflectă fie dinamica pozitivă (îmbogățire, primenire), fie coruperea și degradarea lexico-semantică și stilistică.

³ Vezi și normele de transcriere din Al. Mareș (coord.), *Crestomația limbii române vechi*, vol. I (1521–1639), București, 2016, p. 42–52.

În lumina acestor considerații preliminare, ne propunem să semnalăm apariția unei sinteze lexicografice de maxim interes pentru cercetătorii filologi și nu numai. Dicționarul pe care îl prezentăm este o lucrare unică în ansamblul lexicografic românesc actual. Atributul unicității, aplicat fără rezerve și fără șablonul fastidios al unui demers encomiastic, se impune de la sine, în virtutea noțiunilor alcătuitoare și grație circumscrierii teoretice, metodologiei de selecție, analizelor punctuale sau de ansamblu și descrierii lexemelor inventariate în siajul lexicografiei variaționale. Cuvintele livești din vocabularul limbii române își găsesc, în această lucrare, un spațiu absolut necesar de reunire și de resistemizare lexicografică, dacă ținem cont de tratarea, uneori lacunară, alteori neunitară sau contradictorie a acestora în dicționarele explicative sau în cele de neologisme. În plus, literatura de specialitate consacrată cuvintelor livești este, am putea spune, parcimonioasă, fapt care amplifică inerent coeficientul de dificultate a muncii pe care autoarea și-a asumat-o.

Procedând sistematic la delimitări succesive, atât conceptuale, cât și metodologice, Mihaela Popescu răspunde unui imperativ analitic-explicativ și descriptiv-empiric. Mai precis, ea sintetizează ocurențele cuvântului *livresc* și ale familiei sale lexicale (*nelivresc*, *cvasilivresc*, *antlivresc*, *metalivresc*) în dicționarele de specialitate, căutându-i totodată, prin explorare contrastivă, un echivalent (lingvistic și metalingvistic) în spaniolă, franceză și engleză. Procedând astfel, autoarea evidențiază sensul conexiunilor transgresiv-integratoare prin care *livresc*, în calitate de lexem cu ocurențe textuale și cuvânt-titlu definit pe baza acestor ocurențe, ajunge marcă de uzaj în context lexicografic, cu alte cuvinte dezvoltă un sens metalingvistic aplicabil, în microstructura dicționarelor, acelor intrări lexicale susceptibile de a fi încadrate în partiția cuvintelor livești.

În aceeași ordine de idei, ancorându-și cercetarea în lingvistica idiomătică și semantica lexicală, dezvoltate de Eugeniu Coșeriu, autoarea propune o definiție multicriterială a mărcii [*livresc*], în funcție de nivelul lingvistic și de factorii extralingvistici implicați în evaluarea și clasificarea unui cuvânt. Dacă alți autori de dicționare acordă prioritate perspectivei istoric-etimologice, în baza căreia cuvintele livești sunt considerate „culte” sau „savante”, deci împrumuturi pe cale scripturală, direct din latină sau prin filiere romanice, eventual din greacă și neogreacă, autoarea își îndreaptă atenția către un orizont explicativ având drept centru de greutate variația lingvistică în sincronie. Mai precis, premisa că tipurile de variație funcționează simultan în cadrul tuturor nivelurilor lingvistice îi permite Mihaelei Popescu să încadreze cuvintele livești într-o arie de variație specială, simultan diastratică, diafazăică și diafrecvențială. În acest fel, caracterul *livresc* al unui cuvânt este evidențiat tridimensional, prin apartenența la o categorie socioculturală elitistă (vorbitorii cu grad superior de cultură), prin utilizarea în circumstanțe determinate (diferite tipuri de discurs erudit) și prin ocurența relativ rară. Prin acest demers perfect articulat în cele trei dimensiuni ale variabilelor conceptuale și metodologice, dicționarul satisface pe deplin baza teoretică și consecvența principiilor de elaborare.

Fiind marcați de un prestigiu semantic-stilistic ce reflectă, exponențial, elitism și erudiție, cuvintele livești ocupă un loc privilegiat în discursurile academice, în beletristică, în limbajul criticii literare, în presa unei intelectualități „de nișă”. Trecerea unor cuvinte din zona lexicului specializat (arii sectoriale delimitabile terminologic, în retorică, poetică, stilistică, medicină, diverse arii disciplinare sau de cercetare, științifice și tehnice) înspre zona cuvintelor livești ilustrează aceeași variație lexicală, însă cuvintele livești nu trebuie confundate cu elementele de jargon sau cu anumite unități terminologice, la rândul lor rarități lexicale. Din perspectiva statisticii distribuționale, totalitatea cuvintelor livești formează o submulțime a vocabularului. Înțelegem, prin totalitate, cele 1595 de unități lexicale selectate și inventariate de către Mihaela Popescu pe baza a cinci dicționare, explicative, de neologisme sau normative, riguros excerptate, sub rezerva pronunțată chiar de autoare că această totalitate reprezintă o cantitate variabilă, date fiind dinamica vocabularului, inovațiile lexico-semantice și schimbările de statut ale anumitor cuvinte în uz. În această ordine de idei, există cuvinte neconsemnate în dicționare (*eboșard*, *excruciant* – exemplele ne aparțin), care totuși circulă, sub pecetea *livrescului*, în contexte izolate și, în principiu, cu potențial minim de lexicalizare.

Submulțimea cuvintelor livești este inclusă, pe de o parte, în submulțimea cuvintelor rare și, pe de altă parte, în cea a neologismelor. Există arii de intersecție între cuvintele livești și diversele terminologii (*benedicțiune*, *eufuism*, *prozodem*). Totodată, există o serie de cuvinte care, prin utilizare frecventă și pe scară largă de către vorbitori, și-au pierdut (*abis*, *alert*, *azur*, *compasiune*, *firmament*,

gratitudine, incitare, mariaj, marjă, narator, periplu, promenadă, relevanță, subterfugiu) sau tind să își piardă statutul ori sensurile livești (*aplomb, aură, dezinhibare, fratern, grotă, ilegitim, implementare, incitator*).

Evident, cuvintele care nu mai aparțin categoriei [livresc], au devenit învechite (*postilion, supresiune, tempestă* etc. – exemplele noastre) sau constituie, fără echivoc, termeni în lexicul specializat (*adempțiune, circumlocuție, comportamentism* etc. – exemplele noastre) nu au fost incluse în prezentul dicționar. Cele din a doua categorie au fost marcate corespunzător, atrăgându-se atenția, în preambulul teoretic și în capitoul consacrat normelor de redactare, asupra tendinței firești de migrare a acestora spre limba comună, sub impulsul frecvenței de utilizare și al aproprierii sensurilor de un număr mare de vorbitori. În același timp, inventarul cuprinde cuvinte nemarcate, în dicționarele excerptate, ca livești, pe care însă autoarea cercetării le înregistrează ca atare, în virtutea criteriilor teoretice amintite și în extensiunea argumentativă asumată. Dicționarul este complinit prin anexarea unor cuvinte de sprijin, care fac parte din familia lexicală a unor cuvinte livești și ajută la precizarea sensului acestora. De asemenea, raportul dintre normă și uz este asigurat prin specificații privind ortoepia sau despărțirea în silabe a cuvintelor problematice din acest punct de vedere.

Sub raportul premisă/concluzii, autoarea semnalează o serie de concordante și neconcordante terminologice cu care s-a confruntat, decelarea lor fiind absolut necesară. Sursele consultate dobândesc consistență inclusiv prin luarea în calcul a criteriilor de evaluare (obiective – tratarea cuvintelor livești în dicționarele care au servit drept surse – și subiective – competența vorbitorilor, respectiv idiolectul autoarei). Mihaela Popescu își întemeiază cercetarea pe o bibliografie convingătoare, excelent filtrată, dispusă în secvențe proprii unui discurs teoretic și argumentativ de înaltă ținută.

Prin eșafodajul teoretic introductiv, prin tratarea unitară și multicriterială a cuvintelor reunite în corpul dicționarului, precum și prin modelele de analiză și interpretare propuse în partea introductivă, lucrarea își dovedește cu prisosință relevanța și utilitatea.

CRISTIAN PAȘCALĂU

Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca,

Facultatea de Litere

Str. Mihail Kogălniceanu, nr. 1

babelrealm@yahoo.com

INDICELE REVISTEI *LIMBA ROMÂNĂ* PE ANUL 2023

INDICE DE AUTORI*

A

Adamescu, Gh. 21
Adameșteanu, G. 340
Afanasieva, T.I. 390
Akhiezer, Golda 417, 424
Alberto, Carlos 368
Alecsandri, Vasile 81, 85, 87, 339
Álvarez, Crida 359, 368
Anghelescu, Mircea 123
Arsenie 379
Atanasiu, M.-B. 380
Avram, Andrei 21, 22
Avram, Mioara 23, 357
Avram, Mircea 80, 81
Avram, T. 50

B

Baker, J. Wayne 61
Ballor, Jordan 61
Barbu, Ana-Maria 170
Barbu, V. 381
Barend, Mons 39, 42
Bariț, Gh. 86
Bădără, Doru 388, 418, 424
Bălan, Ion-Dodu 25, 31
Benedict, Philip 57
Bianu, Ioan 384, 388, 389, 417, 424
Binder, Pavel 50
Blaga, Lucian 25, 31
Bodenmann, Reinhard 61
Bogdan, B.P. 376, 389
Bogdan-Oprea, Helga 363
Bogza, Geo 117
Boroianu, Ioana 356, 357
Botoșineanu, Luminița 31
Brâncuș, Grigore 340, 345
Brândză, P. 339
Breban, Vasile 116, 357

Briquet, C.-M. 382
Bucă, Marin 357
Bucin, Mihaela 43
Busuioc, Monica 1, 3, 22, 33, 169, 327
Buză, Emanuela 49, 50

C

Calbris, Geneviève 358
Calvin, Jean 71, 72, 73, 74, 77
Camară, Iosif 43, 66, 169
Cameron, Neylon 42
Candrea, I.-Aurel 21, 404
Cantemir, Dimitrie 428
Cartoian, Nicolae 45
Călin (scribul) 403, 406, 408
Călin Petcu, Beatrice Andreea 170
Călinescu, George 84
Cernicova, Mariana 357
Cernovodeanu, Paul 95
Chantreau, Sophie 349, 358
Chițulescu, P. 370
Chivu, Gh. 169, 404, 407
Ciobanu, Ștefan 404, 417, 418, 424
Ciolac, Antonia 425
Cipariu, Timotei 86, 341
Cocora, G. 385, 388
Colceriu, Ștefan 43
Combiescu, M. 391, 392, 402, 403, 404
Constantin (diacul din Vindăoani) 406, 407
Coțac, Emanuel 1, 43
Corbea, Teodor 93, 95, 96, 99, 389
Corbeanu, Ramona Cătălina 426, 428
Corbella, D. 401
Coresi, Diaconul 43–45, 377
Corpas Pastor, Gloria 348, 357
Costache, Iordache 96, 99
Costăchescu, M. 386
Costin, N. 339
Costinescu, M. 384

* Indicele de autori a fost alcătuit de Antonia Ciolac.

Coteanu, Ion 22, 348
Cristea, Dan 34, 42

D

Darmesteter, A. 13, 337, 345
Dascălu, N. 387
Dănăilă, Ion 20, 22
Dănilă, Elena 31
Detey, Sylvain 425, 426
Dima, Cristina-Ioana 169, 369, 370, 381, 391, 404, 419, 424
Dima-Drăgan, C. 385
Dimitrescu, Florica 21, 348
Dorta, J. 401
Dositei 385, 388
Dosofoi 384, 388, 389
Dragomirescu, Adina 425, 370, 428
Drimba, Lucian 80, 81, 84,
Drimba, Vladimir 46, 47, 48, 77
Dulfu, Petre 83
Dumistrăcel, Stelian 348
Dumitraș, Ștefan 1, 79
Dumontier, Michel 42

E

Eineder, G. 381
Eire, Carlos M. N. 73
Elena (Sfânta) 69, 74
Eminescu, Mihai 79, 80, 81–91
Erasmus 73, 74
Ettinger, Ștefan 349, 350, 357

F

Farmer, Craig 61
Felea, Ion Mihai 43, 55, 67
Fințescu, Traian 117, 118, 120, 121, 123
Firănescu, G. 81
Frymire, John M. 69

G

Galeatovschi, Ioannichie 418
Gaster, Moses/Mozes („Apostolul, Tetraevangheliarul, Codicele din colecția Gaster”) 378, 391, 392, 398, 399, 402, 405

Găitănar, Ștefan 112, 116
Georgescu, M. 384
Georgescu, P. 338
Géza, Kathona 61
Gheorghe de Sângeorz 48, 50, 51, 57, 60
Gherman, Alin-Mihai 93, 95, 96, 370, 389
Gheție, Ion 43–45, 377, 381, 391, 392, 400, 403, 404
Ghibănescu, G. 387, 392
Gilissen, L. 371
Giurescu, Dinu C. 101, 116, 384, 386
Giurgea, Ion 22
Gonzales-Rey, Isabel 357
Gross, Gaston 348, 357
Gross, M. 348, 357
Groza, Liviu 357

H

Haja, Gabriela 33, 37
Haleatovski, Ioanichie 417, 418
Hasdeu, B.P. 36, 328, 345
Hatzfeld, A. 13, 337, 345
Hâncu, M. 369, 394
Heltai, Gáspár 48, 67
Hessky, Regina, 349, 350, 357
Hodoș, Nerva 384, 388, 389, 417, 418, 424
Holban, Cecilia 31
Hristea, Theodor 348
Huttmann, Arnold 50

I

Iațimirski, A.I. 385
Ibrăileanu, Garabet (= C. Vraje) 117, 119, 120, 121
Ichim, Ofelia 31
Imbs, Paul 23, 24
Ioan din Pociovești 47
Ionașco 405
Iordache, Costache 95, 99
Iordache, Gheorghe 101, 116
Iordan, Iorgu 116, 387
Iorga, Nicolae 46, 47, 341, 378, 384, 386, 385, 387, 390, 392, 409
Irimia, Dumitru 25, 31
Ivireanul, Antim 369, 389

J

Juhász, Péter Melius 48

K

Kennerley, Sam 45

L

Lamiroy, Béatrice 348, 356, 357
 Lapedatu, Al. 390
 Laucevičius, E. 380, 382
 Laurian, A. T. 20, 23, 86, 328, 345
 Lazăr Zăvăleanu, Laura 424
 Lips, Iulius 101, 116
 Littré, Émile 11, 23
 Luther, Martin 61, 67, 68, 69, 70, 73, 74, 77,
 78
 Lüder, Elsa 34

M

MacRobert, C.M. 375
 Macrea, D. 23
 Maiorescu, Titu 80, 84, 85–88
 Mallon, Jean 379
 Malcoci, Radu 117, 123
 Mareș, Alexandru 1, 43, 44, 46, 48, 49, 74, 93,
 94, 417, 418, 424
 Mareș, Lucreția 22
 Marin, Mihaela 22
 Martins-Baltar, Michael 347, 348, 357, 358
 Massim, I. C. 20, 21, 23, 328, 345
 Maupassant, G. de 117–121, 123
 Mazilu, Horia Dan 43, 388
 Mărănduc, Cătălina 349, 357
 Mârza, E. 389
 Mejri, S. 348
 Melcuk, Igor 358
 Melius, Juhasz Peter 48–57
 Mihai, Nicoleta 22
 Mihail, Z. 385, 386
 Mihăescu, D. 385
 Mihăilescu, G. 370
 Miron, Paul 34
 Misail (ieromonah) 391, 403, 407, 408
 Mitrofan (episcop) 370, 380, 384, 385, 386,
 388, 389
 Mîrza, M. 380
 Mîrzea, Vasile 370
 Moroianu, Cristian 22, 33, 370
 Muñoz, Julia Sevilla 359, 362, 363, 367
 Murărașu, Dumitru 81

Murgu, C. 339
 Musculus, Wolfgang 43–46
 Mutalâp, Daniar 369, 379, 386, 388

N

Nagy, Levente 43, 49, 50, 52, 53
 Neculce, Ion 96, 387
 Nedelcu, I. 370
 Negreanu, Constantin 366, 368
 Negruzzi, Iacob 86
 Negulici 39
 Neț, Mariana 1, 117
 Neylon, Cameron 42
 Niculescu, Adrian 57
 Niculescu, Alexandru 57, 60
 Noica, C. 339

O

Oancă, Teodor 1, 101, 102, 111, 116
 Ocincova-Pelin, Valentina 390
 Olar, O. 369, 370, 417
 Oltean, Vasile 44
 Olteanu, Pandele 45, 48, 49, 50
 Olteanu, Ștefan 101, 116, 384
 Onu, Liviu 392, 402, 404, 417, 424

P

Padrón, R. 401
 Pâl, Enikő 43, 52, 53
 Panaitescu, P.P. 44, 45, 46, 80, 88, 95, 170,
 385, 386, 389, 390
 Pană Dindelegan, Gabriela 357, 427
 Pascu, G. 392
 Pasztory-Kupan, Istvan 43
 Paulescu, Izabela 80
 Pavel (apostolul) 54
 Pavel, Eugen 45, 46
 Pavelescu, Gheorghe 81
 Pelin, V. 386, 390
 Peretz, Ion 385
 Periețeanu, G. 117
 Perpessicius (=Dumitru S. Panaitescu) 79, 80,
 81, 82, 83, 88, 89
 Petrov, A. 49, 55, 67, 68
 Petuhov, Nicoleta 347
 Philippide, A. 329, 345
 Pop, Mihai 25, 31, 366

Popescu, Rodica 424
 Popușoi, Carolina 22
 Pușcariu, Sextil 7, 12, 13, 20, 23, 329, 332,
 337, 345

R

Rákóczy, Gheorghe 47
 Ravici-Tătăranu, N. 388
 Rey, Alain 16, 24, 349, 358
 Rey-Debove, Josette 16, 24
 Roman, Andrei 80
 Roman, Ioan I., 392, 399
 Rosetti, Alexandru 49 74,
 Roșca, Iuliu I. 86, 87, 88
 Ruiz Gurillo, Leonor 358
 Ruxăndoiu, Pavel 25, 31, 366, 368

S

Sala, Marius 21, 22, 24
 Sandu-Timoc, Cristea 341
 Seche, Luiza 22
 Seche, Mircea 22, 24
 Scriban, August 24, 344
 Sfetea, C. 23
 Simion, Eugen 23, 24, 424
 Simonescu, Dan 96
 Sliozca, Mihail 417
 Spînu, V. 81
 Stahl, Henri 79
 Stanciu, M. 389
 Stati, Sorin 31
 Stănculescu-Bârda, Alexandru 26, 27, 29, 30,
 31, 360, 367
 Sterian, Florin 24
 Svensson, F. 348
 Szegedi, Kis István 61

Ș

Șerban, Constantin 116
 Ștrempel, Gabriel 96, 378, 389, 392, 418, 419,
 424
 Ștefănescu, Melchisedec 384, 386, 390

T

Tatoi, Andreea-Isabella 417
 Teleoacă, Dana-Luminița 1, 25, 359
 Teodorescu, Claudius (-Marian) 1, 21, 33
 Teofil de la Rucăr 378, 379, 392, 402
 Thomas, A. 13, 337, 345
 Tiktin, H. 34
 Timotin, Andrei 381, 388
 Timotin, Emanuela 369, 370, 379, 381, 388,
 390, 401, 404, 427
 Tiugan, Nicoleta 22
 Tomici, Mile 357
 Topală, Dragoș Vlad 25, 31
 Trif, Radu 22
 Tsibranska-Kostova, M.P. 385
 Turcu, N. 385
 Turdeanu, Emil 384, 385, 386

U

Urechia, V.A. 85
 Uricariul, Apostol 392
 Ursu, N.A. 387, 392

V

Varlaam 57, 66, 74, 75, 76, 78, 168, 343, 387,
 392, 417, 418
 Vasilescu, Florin 22
 Vatamaniuc, Dimitrie 89
 Velterop, Jan 42
 Vintilă-Rădulescu, Ioana 23, 170
 Vulcan, Iosif 79–81, 83–91

W

Wilkinson, M.D. 33, 39, 42

Z

Zafiu, R. 76, 367, 370
 Zamfirescu, Duiliu 87, 95
 Zanne, Iuliu 26–31, 359, 362, 366, 367
 Zgraon, F. 384

INDICE DE CUVINTE*

Bulgară

burkan 102

Engleză

adiaphoresis 19
application 19
code 19
defect 6
develop 19
diacritic 19
digital 7
donate 19
download 10
dressing 7
feeder 19
goji 17
hijab 17
inactive 19
kit 19
koala 17
lady 17
Mayas 19
resolution 7
social networking 19
sufism 19
sushi 17
topping 19
voodoo 17

Franceză

abaca 17
action 7
adiaphorèse 19
application 19
bleu 18
code 19
croissant 18
développer 19

diacritique 19
digital 7
donner 19
dressing 7
des dupes 121
feeder 19
fluidifier 7
fluidiser 7
gardin 121
gueux 119, 120
hidjab 17
inactiv 19
kit 19
koala 17
Mayas 19
les niais 121
parbleu 121
raisonner 7
résolution 7
résonner 7
rétracter 7
souffisme 19
vaudou 17
vaurien 117, 118
le plus vil 122

Germană

Aktie 7
Akzie 7

Greacă

ἀντάλλαγμα 66

Italiană

bruschetta 19
topping 19

* Indicele de cuvinte a fost alcătuit de Marius Mazilu.

Latină

actio, -onis 7
 administratio-, onis 19
 *arboricare 343
 donare 19
 luminosus, -a, -um 19
 ollarius 102
 resolutio, -onis 7
 sacrum 8

Maghiară

elrontja 53
 fogantatott 53
 kör 54
 körben 54
 környül 54
 körül 54
 körülmetél 54
 metél 54
 metélheti 54
 példázat 52
 példázni 56
 példázott 52, 53
 született 53
 természet 53
 valója 53
 vég 52, 53

Ruteană

валтовати 68
 валчакъ 68
 вукупити 68
 гананіе 55
 заганати 55
 задумати 55
 норовъ 55
 сказити 55

Română

a 11
 ab absurdo 17
 abaca 17
 abad 335
 abager 334
 abageri 334

abagerie 342
 abai 342
 abanos 11, 335
 abanoși 335
 abastardi 336
 abatagiu 334
 abataj 334, 335
 abataje 335
 abatajuri 335
 abate 334
 abatesă 334
 abațial, -ă 334
 abație 342, 344
 abăgiu 342
 abbație 342
 abceda 335
 abcedează 335
 abeliți 333
 aberant, -ă 336
 abia 342
 abie 342
 abiete 335
 abietin 342
 abil, -ă 334
 abili, -e 334
 abject 122
 ablegație 342
 ablegațiune 342
 abnegator, -oare 334
 abnutare 334
 abolesc 335
 aboli 335
 aboliționism 334
 abona 335
 abonez 335
 abregământ 336
 abrog 335
 abroga 335
 absolut 335
 absoluturi 335
 absoluți, -te 335
 absolvire 342
 absolvirei 342
 absorber 336
 absorbtimetrie 335
 abstracție 335
 abstracțiune 335
 aburca 343
 aburos, -oasă 334
 abuz (~ în serviciu) 10
 abuz 342
 abuza 342

- abuzator, -oare 334
 abuzez 342
 abuzuș 334
 accesa 15
 -ache 104
 acmu 383
 acție 7
 acțiune 7, 10
 acumbent 8
 acumbet, -ă 8
 acumulare 6, 10
 acvaplanare 15
 adăuga 10
 aderență 11
 adiaforeză 19
 adormițele 15
 adventism 14
 afterschool 18, 19
 after-school 19
 aghenție 9
 agiunge 383
 Aida-de 121
 ajunge (a-i ~ cuiva cuțitul la os/focul la unghii) 352
 altar 359
 andamento 17
 Aolăriței 102
 apela 15
 aplicație 19
 aprinde (a i se ~ călcâiele după cineva) 355
 apuca (a o ~ la picior) 355
 apud 17
 aracan 9
 arăta (a-i ~ cuiva cotul) 355, (a-și ~ dinții) 354
 arde (a ~ /seca/frige pe cineva la inimă, a-i ~ cuiva buza/călcâiele după ceva sau cineva) 352
 arunca (a se ~ de gâtul cuiva) 355
 asezona 6
 audzi 383
 avea (a ~ degetele lungi, a ~ fum /ceață în creier) 350, (a ~ coastele lipite de foame, a ~ pântecele lipit de coaste) 351, (a nu mai ~ nicio picătură de sânge în obraz, a nu mai ~ obraz să...) 352, (a ~ osânză la pântece/seu la rărunchi, a ~ păr pe limbă, a ~ inimă bună/de aur, a ~ mâna slobodă/largă, a ~ numai sufletul în oase, a nu ~ cu ce-și stropi măseaua, a nu ~ unde să-și plece capul, a ~ cap, a ~ urechi de lup, a ~ clavir la cap, a ~ gărgăuni la cap, a ~ sticleți în cap) 353, (a ~ apă la cap, a ~ gândaci la cap, a ~ igrasie, a nu ~ toate grăunțele în cap, a ~ inimă haină, a ~ pe cineva/a-i sta cuiva în coaste, a ~ mâna strânsă) 354, (a ~ pe cineva la inimă, a ~ beregată de curcan, a ~ mâinile pătate de sânge, a ~ pe cineva sub mână/în palmă, a ~ un dinte împotriva cuiva, a nu ~ ochi pentru cineva, a nu ~ pe cineva la stomac) 355, (a nu ~ cu ce-și stropi măseaua, a nu ~ unde să-și plece capul) 356
 azvârli (a-i ~ /arunca cuiva ceva în nas) 355
 barbă 350
 bate (a ~ din palme, a-și ~ călcâiele) 351, (a se ~ cu pumnii în cap, a se ~ cu pumnii în cap) 352, (a ~ cuiva în pumni, a-și ~ bate picioarele) 355, (a i se ~ limba-n gură, a-și ~ gura/limba degeaba) 356
 Bădână 102
 bādână 102
 băga (a ~ pe sub nas) 353, (a ~ /pune ceva în gură, a ~ pe cineva în sân, a-și ~ mâna în sânge) 355
 bărdac 102, 103
 Bărdac 102
 Bărdăcuț 103
 bărdăcuț 103
 bătaie (~ de cap) 352
 bărdac 103
 bărnă 103
 băț 103
 Berbeniță 103
 berbeniță 103
 beregată 350
 Bîlcă 103
 bîlcă 103
 bili 8
 bitcoin 18
 Bîrdac 103
 Bîrnă 103
 Bîtu 103
 blăstăm 383
 blender 18
 blendere 18
 blestem 359
 bleu 18
 blid 102, 103
 Blid 103
 Blidar 103
 blidar 103
 Blidariu 103
 Blidaru 103
 Blidișel 103

- blidișel 103
 Boacănă 103
 boacănă 103
 Bobic 103
 bobic 103
 Boboc 103
 boboc 104
 boboloș 105
 Bol 104
 bol 104
 Bolache 104
 Bold 104
 bold 104
 borcan 102
 Borcan 104
 borcan 104
 boș 104
 Bota 104
 botă 104
 Boț 104
 boț 105
 Brad 104
 brad 104
 Brăduț 104
 brăduț 104
 brâncă 350
 broaște (a face ~ în burtă/în pânțece) 350
 bruj 104, 105
 bruschetă 19
 Bruș 104
 bruș 105
 Bujbă 104
 bujbă 104
 Bulină 104
 bulină 104
 Burlan 104
 burlan 105
 burtă 350
 Buș 105
 buș 105
 Butuc 105
 butuc 105
 buză 350
 buzunar 15

 cadză (să ~) 383
 canalie 118
 Cană 105
 cană 105, 106
 Cantă 105, 106
 cantă 105
 cap 350

 Capac 105
 capac 105
 card (~ de credit) 10
 carne 350
 Carpen 105
 carpen 105
 cartelă 11, (~ SIM, ~ magnetică, ~ perforată) 11
 Castron 105
 castron 105
 casual 17
 Cauc 105
 cauc 105
 că 27
 cădea (a ~ în palma cuiva) 355
 cădea (a ~ pe capul cuiva, a ~ cuiva belea pe cap)
 354
 cădea/da (a ~ în brânci, a ~ din picioare) 351
 călca (a ~ pe cineva pe picior) 354
 călcâi 105, 350
 călcâi 350
 Călcii 105
 Căldare 106
 căldare 106
 Căldărușe 106
 călugăr 29
 Căniță 106
 Căprioară 106
 căprioară 106
 căra (a ~ cuiva la pumni) 354
 Cărămidă 106
 cărămidă 106
 Cărbune 106
 cărbune 106
 Cătrună 106
 cătrună 106
 căzut (~ în cap) 354
 câni 383
 cântar (cu ~ la cap) 353
 cârjă 107
 -cea 114
 ceafă 350
 Ceaun 106
 ceaun 106
 Cenac 106
 cenac 106
 cerb 106
 cerbice 350
 Cerbu 106
 ceriu 383
 chiorăi (a-i ~ cuiva mațele) 351
 chip 49
 cincisprece 6

- cincisprezece 6
 cine 383
 cinsprece 6
 cincisprezece 6
 Cioacă 106
 cioacă 106
 ciob 107
 Ciobu 106
 Ciocan 107
 ciocan 107
 ciolan 350
 ciuble 107
 Ciublea 107
 ciuc 107
 Ciuci 107
 ciuci 107
 Ciupă 107
 ciupă 107
 Ciur 107
 ciur 107
 Cîrjă 107
 coarnele 383
 coastă 350
 coborî (a ~ privirea) 352
 cocârlă 107
 Cocîrlă 107
 Cocîrlău 107
 cocktail 17
 cocoloș 105, 108
 cocoloș 108
 Cocoș 108
 cocoș 108
 cocteil 17
 cod 19, (~ de bare) 10
 Colț 108
 colț 108
 Condei 108
 condei 108
 contacta 3
 Cordea 108
 cordea 108
 cot 350
 covârșeaște 383
 crapule 119
 crăpa (a-i ~ cuiva ochii) 352
 crăpa/scăpăra (a-i ~ măseaua după ceva) 352
 crăpa/scăpăra (a-i ~ ochii) 351, 356
 crâng 108
 Creangă 108
 creangă 108
 credință 359
 creier 350
 crește (a ~ carnea pe cineva) 350, (a ~ inima în
 cineva, a-i ~ cuiva inima în piept) 351
 creștet 350, (din ~ până-n tălpi) 350
 Crîng 108
 Crîngu 108
 croasant 18
 culca (a se ~ pe o ureche) 352
 culege (a-și ~ măselele de pe jos) 354
 cunoaște (a nu-și ~ lungul nasului) 354
 Cuptor 108
 cuptor 108
 curge (a-i ~ cuiva oasele, a-i ~ cuiva untura
 din nas) 353
 curma (a-l ~ la inimă/la mațe) 351

 da (a ~ geană-n geană, a-i ~ cuiva ochii/
 pleoapele în gene, a ~ mâna cu moartea,
 a-și ~ ochii peste cap, a-și ~ pielea popii)
 351, (a ~ din mâini și din picioare, a se ~
 cu capul de toți pereții, a ~ cuiva inima
 brânci, a-i ~ /intra cuiva un cuțit prin inimă)
 352, (a ~ fălci, a ~ pe gât/peste cap, a-și ~
 bucățița de la gură) 353, (a ~ ca din ochii
 lui, a ~ o mână de ajutor, a-i ~ cuiva cu
 luleaua în nas) 354, (a ~ cu ochii de cineva,
 a ~ piept cu cineva, a ~ nas în nas cu cineva,
 a-i ~ cuiva o pupăză în obraz, a-i ~ cuiva
 peste nas, a ~ cuiva la cap, a ~ paharul
 peste cap, a ~ pe gât, a ~ pe spate) 355,
 (a ~ mîncărîci/gădilici pe limbă, a ~ limbă
 de aur) 366
 daco-român 334
 dare (cu ~ de mână) 353
 decatlon 15
 defect 6
 defecta 6
 deget 350
 deltaplan 15
 derbi 18
 derbiul 18
 derbiuri 18
 derby 18
 derby-ul 18
 derby-uri 18
 descărca 10
 deschide (a ~ gura) 356
 dezvoltă 19
 di 383
 diacritic, -ă 15, 19
 digital, -ă 7, 15
 digitalină 15
 digitaliza 6, 15

- digitiza 15
 dihanie 48
 dinte 350
 drept 383
 dreptatea 383
 dreptilor 383
 dizdidemeneată 383
 doare (mă ~ doare în călcăie!) 352
 Domnul 359
 dona 19
 dormi (a ~ de-a-n picioarele) 351
 dressing 7
 duce (a ~ boala pe picioare) 351, (a ~ pe cineva cu belciugul de nas) 355
 Dulap 108
 dulap 108
 dumnezăiască 383
 Dumnezău 383
 Dumnezăului 383
 Dumnezeu 359
 durere (cu ~ la inimă) 353
 dzile 383
 dzise 383
 dzua 383

 ea 334
 el 334
 exceda 6

 face (a-și ~ de cap și de ciolane) 350, (a ~ ochii mici, a-și ~ face burta butie și gura pâlnie, a i se ~ cuiva galben/verde înaintea ochilor) 351, a i se ~ cuiva inima cât un purice, a i se ~ face cuiva părul măciucă, a i se ~ cuiva roșu înaintea ochilor) 352, (a ~ buci, a ~ burtă, a ~ fălci/gât) 353, (a ~ cuiva pielea burduf de cimpoi/cojoc, a ~ palma bici, a-i ~ cuiva divan pe spinare, a-i ~ cuiva părul măciucă, a-i ~ cuiva pânțelele cobză) 354, (a ~ broaște-n burtă, a ~ cuiva de cap/a pune capul cuiva, a ~ pe cineva mai scurt de o palmă/de un cap, a ~ cuiva ochi dulci, a-i ~ cuiva căței pe inimă) 355, (a i se ~ cuiva inima cât un purice, a i se ~ face cuiva părul măciucă) 356
 falcă 350
 față 350
 fărâma (a ~ cuiva oasele) 354
 feciorii 383
 fi (a ~ cu un picior în groapă, a ~ fi lung la degete, a ~ cu capul lulea, a ~ cu țuca pe nas, a ~ cu plosca în nas) 350, (a ~ cu drojdi în cap, a ~ izbit cu sfecla-n nas, a ~ fi lovit cu leuca în cap, a ~ fi pișcat la limbă, a ~ cu sufletul la gură, a ~ cu un picior în groapă) 351, (a ~ cu gheață-n spate, a-i ~ cuiva inima rece, a ~ cu frica în spate, a-i ~ cuiva inima grea) 352, (a-i ~ cuiva inima grea, a ~ gros la ceafă, a ~ urdar/nespălat/spurcat la gură, a ~ bun la inimă, a ~ tot cu mâna în buzunar, a ~ de șapte palme în frunte, a ~ ușor de cap, a ~ numai piele și oase, a ~ larg la burtă, a ~ cu stea în frunte, a ~ veșnic cu căciula pe cap, a ~ într-o ureche, a ~ cu gura mare, a ~ cu pielea groasă, a ~ fără obraz, a ~ gros la piele/la obraz, a ~ gras/gros la ceafă, a ~ tare de ceafă, a ~ cu coatele goale, a ~ cu degetul în gură, a ~ fudul de coate) 353, (a ~ la cap, a ~ gros la minte, a ~ cu carnea bălțată, a ~ fără inimă, a ~ rău/câinos la inimă, a ~ plin de fiere, a ~ tare la/in/de cerbice, a ~ tare în fălci, a ~ pestriț la mațe, a ~ scump de mână) 354, (a ~ prieten unghie și carne cu cineva, a ~ trup și suflet cu cineva, a-i ~ cuiva drag/a-i sta cuiva ca sarea în ochi) 355, (a ~ fi slobod la gură/la limbă) 366
 ficat 350
 picioarei 383
 fider 19
 fierbe (a ~ mațele în cineva, a ~ / clocoti sângele în cineva) 352
 fiere 350
 Floare 108
 floare 109
 fluid 7
 fluidiza 7
 fluidizare 7
 fluiera (a-i ~ vântul prin oase) 353
 Fluture 109
 fluture 109
 foale 350
 fond (~ de acumulare) 10
 forța (a ~ mâna cuiva) 354
 frământa (a-și ~ mâinile) 352, (a ~ pe cineva cu picioarele) 354
 frămseăța 383
 frânge (a-și ~ mâinile, a i se ~ cuiva inima) 352
 freca (a-și ~ mâinile) 351
 frige (a ~ pe cineva pământul sub tălpi) 352
 frunte 350
 Frunză 109

- frunză 109
 fugi (a ~ de-i pâraie/sfârâie călcăiele, a-i ~ /
 aluneca cuiva ochii după cineva) 355
 fumega (a-i ~ / a-i tremura cuiva nasul) 352
 fus 109
 Fusu 109

 Gaiță 109
 gaiță 109
 găgăuții 120
 Găleată 109
 găleată 109
 Găvan 109
 găvan 109
 gât 350
 gâtlej 350
 geană 350
 genunchi 350
 ghili 8
 Ghiveci 109
 ghiveci 109
 gice-va 383
 giudeca (voi ~) 383
 giudecați 383
 giudecă 383
 giudeț 383
 giudețul 383
 giugul 383
 gogoloi 105, 109
 Gogoloiu 109
 gogolonț 105
 goji 17
 grant 18
 grea 334
 greu 334
 grije 383
 Groapă 109
 groapă 109
 grumaz 350
 gură 350

 hall 19
 hand-out 18
 hasnă 49
 hărțui 15
 hărțuire (~ sexuală) 10
 hârb 110
 hârdău 110
 hârgău 110
 her 383
 hi 383
 high technology 17

 hijab 17
 Hîrb 110
 Hîrbu 110
 Hîrdău 110
 Hîrgău 110
 Horn 110
 horn 110
 hrăbor 48
 hrăborie 48
 Humă 110
 humă 110
 husăș 15

 iad 359
 Iepure 110
 iepure 110
 ierta 359
 ieși (a-și ~ din piele) 351, (a ~ cu obrazul pătat)
 352, (a-i ~ cuiva părul prin căciulă/cușmă)
 353, 356
 imbecilii 120
 inactiv, -ă 19
 inimă 350, (cu ~a slobodă) 351, (cu ~a strânsă)
 352, (cu ~a strânsă) 353
 interactiv, -ă 10
 iracan 9
 iubăsc 383
 iubăscu-te 383
 iușurează 383
 -iza 7

 îmblătoriu 48
 împiedica (a i se ~ limba) 350
 împietri (a i se ~ cuiva inima) 352
 înăcri (a i se ~ cuiva inima/sufletul de ceva sau
 cineva) 351
 încăpea (a ~ pe mâna/mâinile cuiva) 355
 închide (a ~ ochii pentru totdeauna, a i se ~ cuiva
 ochii, a nu ~ ochii, a i se ~ ochii) 351, (a ~
 cuiva gura) 356
 închina (a se ~ pântecelui) 353, (a se ~) 359
 închinăciune 359
 încheșta (a i se ~ cuiva pumnii și fălcile) 352,
 (a i se ~ cuiva fălcile/gura) 356
 încrucișa (a ~ mâinile pe piept) 351
 încurca (a i se ~ cuiva limba în gură) 356
 îndirepteadză 383
 îndrepta (a-i ~ cuiva spatele) 354
 îngheta (a-i ~ cuiva ficații) 352, 356
 înșală (nu ~) 383
 înșelăciune 383
 înșelători 383

- întoarce (a i se ~ cuiva mațele/stomacul pe dos,
 a i se ~ cuiva ochii în cap) 351, (a ~ cuiva
 cotul/coatele) 352, (a se ~ într-un călcâi)
 353, (a ~ cuiva spatele/ceafa) 354
 înțeleagă (să ~) 383
 înțelege 383
 învârti (a se ~/a se întoarce într-un călcâi) 349
 îracan 9

 Jar 110
 jar 110
 josnic 119, 122
 juca (a ~ pe cineva pe degete) 355
 Jura 110
 jură 110

 kit 19
 koala 17

 Laboș 110
 laboș 110
 lac (~ de acumulare) 10
 lacrimi (cu ~ de sânge) 352
 ladi 17
 lady 16
 lărgi (a-și ~ mâinile/mațele) 353
 lăsa (a ~ pe cineva cu buzele umflate, a-și ~
 pielea pe undeva) 351, (a ~ genele, a ~ ochii
 în jos, a ~/pune buza, a-i ~ cuiva gura apă
 după ceva) 352, (a ~ bărbie, a nu-l ~ pe
 cineva inima să) 353, (a nu se ~ o dată cu
 capul) 354
 leadership 17
 leșuiaște 384
 licări (a-i ~ cuiva ochii după ceva) 352
 lichea 118
 Lighean 110
 lighean 110
 limbă 350, (cu ~ de moarte) 351
 linge (a-și ~ buzele după ceva) 352
 lipi (a i se ~ cuiva coatele) 351, (a ~ cuiva o
 palmă) 354
 lovit (~ cu leuca în cap) 354, 356
 low cost 17
 lua (a-și ~ inima în dinți) 350, (a i se ~ /a-i
 pieri/a i se încurca cuiva limba, a se ~ cu
 mâinile de păr/de cap) 352, (a ~ pe cineva
 de beregată, a ~ pe cineva de piept, a se ~
 de cap cu cineva, a-și ~ nasul la purtare)
 354, (a ~ pe cineva peste picior, a-i ~ cuiva
 pielea/șapte pici/nouă pici, a-și ~ călcâiele/
 picioarele de-a umeri, a-și ~ picioarele la
 spinare, a-și ~ tălpile la spinare) 355
 Lulea 110
 lulea 110
 luminează 383
 lungi (a i se ~ urechile de foame) 351
 lup 111
 Lupu 111

 mare 336
 marhă 49
 maț 350
 mayaș-, ă 19
 măsea 350
 mână 350
 mânca (a-i ~ roșeața fața) 351, (a ~ pe cineva
 palmele, a ~ pe cineva spinarea/pielea, a-și
 ~ de sub unghii/de sub tălpi) 354, (a ~ /
 sorbi/înghiți pe cineva din ochi) 355
 mânule 383
 mârșav 122
 melc 111
 Melcu 111
 melița (a-i ~ gura) 350, 356
 merge (a-i ~ cuiva gura ca melițoiul, a-i ~ gura
 ca o moară stricată) 350, a-i ~ gura ca o
 moară stricată) 356
 meritos, -oasă 9
 mișel 121, 122
 moșnean 15
 muia(a se ~ la inimă) 352, (a ~ cuiva cerbicea)
 355
 muri (a ~ fără pernă pe cap) 353, (a ~ fără pernă
 la cap) 356
 mustață 350
 mușca (a-și ~ mâinile/degetele) 353, (a-și ~
 degetele) 354

 naivii 121
 nas 350, (cu ~ul în jos) 352, (cu ~ul în jos) 353
 năduși (a ~ sub limbă) 353
 nătărăii 121
 neghiobii 121
 nemernic 122
 nepoată 334
 nepot 334
 nesămănat 383
 netezi (a-și ~ barba) 351
 ninge (a-i ~ cuiva în barbă/în păr/în cap/la
 tâmple) 349-350
 numără (a ~ oasele cuiva) 353
 numărătoare (~ inversă) 15

- numele 383
 nutriment 6

 oală 102
 Oală 111
 oală 111
 obraz 350
 ochi 350, (cu ~i cârpiți de somn) 351
 oferta 19
 oferta 6
 offshore 17
 olan 111
 Olan 111
 olar 102, 111
 Olar 111
 olar 115
 Olari 111
 olari 111
 Olariu 111
 Olaru 111
 olăraș 112
 Olărașu 112
 Olărița 112
 olăriță 112
 online 19
 on-line 19
 Opați 112
 opați 112
 orb (~ de inimă) 352
 orbi (a ~ /prosti pe cineva de la obraz) 355
 ordinar (cel mai ~) 120
 os (~ase goale) 353

 Palici 112
 palici 112
 palmă 350
 Pană 112
 pană 112
 Pasăre 112
 pasăre 112
 păcat 359
 păcăliți 121
 păcătos 119, 120, 359
 păharul 383
 pământ 112
 Pământ 112
 păr 349, 350, (cu ~ul bârzoii) 352
 Păun 112
 păun 112
 pâne 383
 pânțec 350
 pârlit, -ă 121

 pârliti 121
 penticostal, -ă 14
 Pepene 112
 pervers 119
 Picior 112
 picior 112, 350
 piele 350
 piept 350
 pierde (a-și ~ capul) 351, (a-și ~ inima) 352
 pierdzătorilor 383
 pieri (a-i ~ sângele din obraji) 352
 pilcă 112
 Pilcă 113
 Pipă 113
 pipă 113
 pipotă 350
 pixel 18
 pizza 15
 pleca (a-și ~ capul în fața cuiva) 355
 pleoapă 349, 350
 plesni (a-i plesni obrazul) 352, (a-i ~ fierea) 352, 353
 Plop 113
 plop 113
 Ploscă 113
 ploscă 113
 Plotog 113
 plotog 113
 Plotogea 113
 pocăi 359
 Pociș 113
 pocriș 113
 Pod 113
 pod 113
 pomazanicului 383
 ponăsluire 384
 popă 26
 Porumbel 113
 porumbel 113
 Potlog 113
 potlog 113
 potrivi (a potrivi din gât pe cineva) 355
 Potur 113
 potură 113
 Poturu 113
 pramatie 122
 pravul 383
 prăji (a-și ~ burta la soare) 353
 prăvăsc 383
 preot 26
 Prichici 113
 prichici 113

- prilăsti 49
 prinde (a ~ carne) 350, (a ~ /dobândi obraz), (a ~ carne, a ~ seu la rărunchi) 353
 privi (a ~ cu ochi de piatră) 352, (a ~ printre gene) 354, (a ~ cu ochi răi pe cineva) 355
 pronunțat, -ă 11
 pumn 350
 pune (~ /trage bărbi) 349, (a ~ ochii în grindă, a ~ mâinile pe piept, a ~ pe cineva în tălpi, a se ~ pe picioare) 351, (a ~ cuiva opinca în obraz, a ~ nasul/ochii/capul în pământ, a ~ la ceafă) 352, (a ~ mâinile sub fălci, a ~ mâna pe șerpi) 353, (a-i ~ cuiva sula în coaste, a-și ~ strajă gurii/ochilor, a-și ~ unghia în gât, a ~ mână de la mână, a ~ umărul, a ~ cuiva cuțitul la gât) 354, (a ~ pe cineva în tălpi, a-i ~ cuiva belciugul în nas, a-i ~ cuiva piciorul pe grumaz) 355, a-și ~ stomacul la cale, a ~ /trage bărbi) 355
 pungaș 120
 purta (a ~ /duce pe cineva în palme) 354
 Putinei 113
 putinei 113
 putrezi (a-i ~ cuiva ciolanele pe undeva) 351

 rade (a ~ cuiva o palmă) 354
 raft 114
 Raftu 114
 rata (~ acumulării) 10
 rămâne (a ~ cu buzele umflate) 351, (a ~ cu inima friptă) 352, (a ~ gol ca degetul) 353
 rărunchi 350
 răzășesc, -ească 8
 răzbuna (a i se ~ cuiva inima) 351
 răzeș 15
 răzui (a-l ~ pe cineva la inimă) 352
 râde (a-i ~ cuiva inima/mustața/ochii) 351, (a-i ~ cuiva în nas/în obraz/în față) 354, (a-i ~ cuiva în nas/în obraz/în față) 355
 rânză 350
 Râșniță 114
 râșniță 114
 reseta 15
 retailer 18
 retracta 7
 retractabil 7
 retroversie 8
 retroversiune 8
 rețea (~ de socializare) 10
 rețea 19
 rezoluție 7
 rezoluțiune 7

 rezona 7
 ridica (a ~ mâna asupra cuiva, a-și ~ capul) 354
 Roată 114
 rostogoli (a ~ ochii) 352
 router 18
 reea 383
 rupe (a-și ~ gâtul) 351, (a i se ~ / sfâșia cuiva inima, a i se ~ băierile inimii) 352, (a-i ~ inima cuiva, a-și ~ rupe de la gură) 353, (a-i ~ cuiva oasele, a-i ~ /frânge muia cuiva oasele/ciolanele) 354, (a-și ~ picioarele) 355

 sacru 8
 săcătură 117
 sălta (a-i ~ cuiva inima de bucurie) 351
 săracan, -ă 9
 sărăcan 9
 sări (a ~ cu gura pe cineva) 354, (a ~ cu gura pe cineva) 355
 sări (a ~ într-un picior, a-i ~ ochii din cap) 351, (a-i ~ cuiva inima din loc) 352, 356
 sări (a-i ~ cuiva de gât) 355
 sânge 349
 sânge 350
 scaun (cu ~ la cap) 353
 scălda (a se ~ în sânge) 355
 scăpăra (a ~ cuiva ochii) 352, (a-i ~ /a-i trosni fălcile) 353, (a-i ~ cuiva picioarele/călcăiele) 355
 scârpina (a se ~ în cap/în creștetul capului/la ceafă/la ureche) 350, 351
 Sclip 114
 sclip 114
 Sclipcea 114
 scoate (a ~ cuiva și dinții din gură) 350, (a-și ~ ochii unul altuia) 354, (a ~ panglici pe nas, a-i ~ ochii cuiva pentru ceva) 355
 scormoni (a ~ pe cineva la inimă) 352
 scuipa (a-și ~ în sân) 352
 scurge (a i se ~ ochii după ceva) 355
 scutura (a i se ~ cuiva carnea/oasele/inima) 351, 352, (a-i ~ cuiva cojocul) 354
 secătură 117, 118
 seceră 114
 Secere 114
 sfârâi (a-i ~ gâtlejul de sete) 351, (a-i ~ cuiva inima) 352, 355
 sfârșască (să se ~) 383
 sfârși (a se ~ la inimă) 351
 simți (a ~ un gol în stomac) 351, (a ~ un ghimpe în inimă) 352
 sireican, -ă 9

- slab (~ de-i numeri oasele) 353
 sluji 359
 smulge (a-și ~ barba/părul din cap) 352
 societate (~ pe acțiuni) 10
 soufflé 19
 spate 350
 spăla (a se ~ pe cap) 352, (a ~ pe cineva pe cap) 354
 spinare 350
 spulbăra-voiu 383
 sta (a ~ cu dinții la stele) 351, (a ~ ceva cuiva pe inimă, a ~ cu frica în sân) 352, (a ~ cu burta la pământ/la soare, a ~ cu degetul în gură/cu mâinile în sân/cu mâinile în șolduri/cu ochii în tavan/cu burta la soare) 353, (a ~ /munci/lupta cot la cot cu cineva, a ~ piatră pe capul cuiva, a ~ ca un spin în ochii/inima/coasta cuiva, a ~ /fi în picioarele cuiva, a ~ lipcă pe capul cuiva, a ~ cuiva ca un gunoi în ochi) 354, (a ~ ca un spin în ochii/inima/coasta cuiva, a ~ la mâna cuiva, a-i ~ în gât, a-i ~ cuiva ca piperul în nas) 355
 stent 18
 stick 18
 sticli (a-i ~ /juca cuiva ochii în cap) 353
 stidintă 383
 stomac 350
 Strachină 114
 strachină 114
 străin 17
 strânge (a ~ / a încheșta pumnii, a ~ buzele/gura pungă, a ~ din umeri, a i se ~ cuiva inima) 352
 strângere (cu ~ de inimă) 352
 stropi (a-și ~ măseaua) 355
 Strungă 114
 strungă 114
 subordîn 10
 subordine 10, în ~le cuiva 10, în ~a 10
 subția (a-și ~ gura/buzele) 356
 sucituri 107
 suferință 15
 sufism 19
 sufla (a ~ din buze) 352
 suflet (cu ~ul pe buze/la gură, cu ~ul în palmă) 351, (cu ~ul în palmă) 352
 suge (a ~ sângele cuiva) 355
 sui (a i se ~ / a-i veni cuiva piperul/muștarul la nas) 352, (a se ~ cuiva în cap) 353
 surfer 15, 18
 sushi 17
 svatul 383
 șargă 114
 Șargu 114
 Șarpe 114
 șarpe 114
 șeade (nu ~) 383
 ședea 383
 șold 350
 șopti (a ~ /vorbi în barbă) 356
 taifun 15, 19
 talk show 18
 talpă 350
 tăbăci (a ~ cuiva pielea) 354
 tăia (a i se ~ cuiva genunchii) 351, (a i se ~ cuiva mâinile și picioarele) 352, 356
 Tăvală 114
 tăvală 114
 tăvăli (a-și ~ obrazul) 352
 tâmpiții 120
 tâmplă 350
 târcol 115
 team 17
 Tegla 114
 tegla 114
 tester 19
 ticălos 119, 121, 122
 Tigae 114
 tîgaie 114
 tina 383
 tine 383
 Tipse 114
 tipsie 114
 Titirez 115
 titirez 115
 Tîrcol 115
 toca (a-i ~ cuiva gura bureții) 356
 trage (a ~ trage la măsea, a se ~ la față/la obraji/la chip) 351, (a ~ la măsea) 355
 transgender 17
 trăi (a-i ~ cuiva os prin os/ciolan prin ciolan) 351, (a ~ cu frica-n sân/în spate) 352, (a ~ cu capul în nori) 353, (a ~ sub călcâiul cuiva) 355
 trifoi 115
 Trifoi 15
 trup 350
 tur 12, (~ operator) 12
 Turtă 115
 turtă 115
 Țiglar 115
 țiglar 115

- ține (a ~ ține leul de urechi, a nu se mai ~ pe picioare/a nu-l mai ~ picioarele) 351, (a se ~ /umbla cu nasul/capul pe sus, a-și ~ inima cu dinții) 354, (a se ~ /lua cu cineva de gât) 355
- uita (a se ~ peste umăr la cineva) 354
- ular 115
- Ularu 115
- umăr 350
- umbla (a ~ cu capul între urechi/în traistă, a ~/fi cu capul mare) 353, (a ~ cu țâfna în nas) 354, (a-i ~ cuiva gura în clopote) 356
- umfla (a i se ~ pipota) 352
- umple (a ~ de sânge) 354
- unge (a-și unge gâtul) 355
- unghie 349, 350
- update 18
- upgrada 18
- urca (a i se ~ /a-i năvăli sângele la cap/în față/în obraz, a i se ~ cuiva sângele la creieri, a i se ~ băutura la cap) 350, 352
- ureche 350
- urs 115
- Ursu 115
- usca (a i se ~ cuiva gura/gâtul) 351
- vafă 15
- Vargă 115
- vargă 115
- Vatră 115
- vatră 115
- vălceag 68
- vârșă (a-și ~ mâțele) 351, (a ~ sânge) 355
- vârî (a-i ~ cuiva ceva pe gât) 354
- vârtej 115
- vedea (a ~ pe cineva cu picioarele înainte) 351, (a nu ~ lumea înaintea ochilor) 352, (a nu ~ mai departe de lungul nasului) 354, (a nu ~ pe cineva/a nu căuta la cineva cu ochi buni) 355
- vedzi 383
- veni (a ~ moș Ene pe la gene) 351
- verb (~ de acțiune) 10
- Vezi bine 121
- video-chat 17
- vig 52, 53
- viral, -ă 18
- Vîrtej 115
- voie (după ~a inimii) 352
- voinic 48
- voodoo 17
- WEB 17
- WI-Fi 17
- wrestler 18
- zăcea (a ~ pe coaste) 351
- Zău 121
- Zău așa 121
- zbura (a-i ~ capul cuiva) 355
- zburda (a-i ~ cuiva inima) 351
- Zgură 115
- zgură 115

Slavă

- блюдь 102
- воиникъ 48
- дыханіе 48
- измѣна 66
- прильстити 49
- хѣдатан 48
- храбрь 48

Spaniolă

- abaca 17
- Mayas 19

Turcă

- bardak 102

INDICE DE MATERII*

- APELATIV, ~e ca porecle din terminologia meseriilor 102
CÂMP LEXICAL, ~ul al corpului omenesc 347–348
CHEIA ÎNȚELESULUI, traducerea ~ii 417–424
CIRCULAȚIE, ~a manuscriselor 79–91
COLAȚIONARE, ~a manuscriselor 79–91
CRIPTOGRAFIE, ~a într-un manuscris românesc din sec. al XVIII-lea 93–99
CUVÂNT STRAIN, ~e în DEX 14–17
CUVÂNT-TITLU, ~ în DEX 4–5
DATARE, ~a *IMNULUI ACATIST* 380–382
DEFINIȚIE, ~ii în DEX, 10–13
DEX, istoria ~ului 3–24
DIGITAL, ediții de text ~e în *SOLIROM* 39–41
DLR, ~ ediția a doua, 332–333
DUBLET, ~e de traducere 403–407
EDIȚIE, ~ii de text digitale 39–41
ETIMOLOGIE, norme pentru ~ii în DEX 13
EXPRESIE, ~ii nou-introduse în DEX 8; ~ii și unități frazeologice, delimitări conceptuale 347–349
FILIAȚIE, ~a manuscriselor 79–91; ~a *IMNULUI ACATIST* 401–403
HORTATIV, tipare ~ rimate 365–367
IMNUL ACATIST, versiune românească a ~ 369–415; datarea ~ 380–382; localizarea ~ 383–400; filiația ~ 401–403
LIMBAJ CIFRAT, ~ într-un manuscris românesc din sec. al XVIII-lea 93–99
LOCALIZARE, ~a *IMNULUI ACATIST* 383–400
LOCUȚIUNE, ~i nou-introduse în DEX 8
LUDIC, dimensiunea estetică a ~ului în proverbe 359–368
MANUSCRIS, aspecte filologice ale ~ului și *dacă...* 79–91
NEOLOGISM, ~e în DEX 3–4
NORMĂ, ~a sociolingvistică 426
NUME DE FAMILIE, ~ din terminologia olăritului 101–116
OMILIE, ~ii traduse în română 418–424
OMONIM, ~e nou-introduse în DEX 4–6
ONOMASIOLOGIC, clasificare ~ă a expresiilor somatice 350–356
PAREMIOLOGIE, univers ~ic românesc 25–31
PREDICĂ, ~i traduse în română 418–424
PROVERB, ~e românești cu termeni religioși 359–368; dimensiunea estetică a ludicului în ~ 359–368
PROVERB, ~e românești distorsionate 25–31
SENS, ~uri nou-introduse în DEX 8–12
SINONIMIE, ~ frazeologică 356
SINTAGMĂ, ~e nou-introduse în DEX 8
SOCIOLINGVISTICĂ, norma ~ 426
SOLIROM, scopul platformei informatice ~ 33–42
SUBIECT, topica ~ului în limba română veche 426–428
SURSĂ, ~a de inspirație pentru *Tâlcul Evangheliilor* 43–78
TÂLCUL EVANGHELILOR, ~ al lui Coresi 43–78
TERMEN INJURIOS, ~i în traduceri din franceză în sec. al XIX-lea 117–124
TERMEN RELIGIOS, ~i în proverbe românești 25–31; 359–368; ~ moșteniți 359–360
TERMINOLOGIE, ~a olăritului 101–116
TIPAR, ~ de construcție a proverbelor de sorginte biblică 360–361; ~e frastice rimate 362–364; ~ hortative rimate 365–367
TOPICĂ, ~a subiectului în limba română veche 426–428
TRADUCERE, dublete de ~ 403–407; ~a *Cheii înțelesului* dintr-o ediție ucraineană 417–424
UNITATE FRAZEOLOGICĂ, ~e și expresii, delimitări conceptuale 347–349
VARIANTĂ, ~e regionale, învechite, rare în DEX 6–7; ~ă de traducere 403–407
VERSIUNE, ~ românească a *Imnului Acatist* 369–415

* Indicele de materii a fost alcătuit de Andreea Dinică.

SUMARUL REVISTEI *LIMBA ROMÂNĂ* PE ANUL 2023

LEXICOGRAFIE

1. MONICA BUSUIOC, DEX – Istorie și continuitate (II), **1**, p. 3 – 24.
2. DANA-LUMINIȚA TELEOACĂ, Aspecte ale distorsionării în proverbe românești cu termeni religioși: între *HOMO CHRISTIANUS* și *HOMO PRAGMATICUS*, **1**, p. 25 – 32.
3. CLAUDIUS TEODORESCU, Extinderea scopului platformei informatice *SOLIROM*, **1**, p. 33–42.
4. MONICA BUSUIOC, Îndrumări pentru folosirea dicționarului, **3–4**, p. 327–346.
5. NICOLETA PETUHOV, Expresii somatice în limba română – o clasificare onomasiologică, **3–4**, p. 347–358.
6. DANA-LUMINIȚA TELEOACĂ, *Ludicul* în proverbele românești cu termeni religioși, **3–4**, p. 359–368.

FILOLOGIE

7. EMANUEL CONȚAC, Comentariul la *Evanghelia după Matei* (1544) al lui Wolfgang Musculus, sursă de inspirație pentru *Tâlcul evangheliilor* (1567), Omilia la Duminica a treia din Post, **1**, p. 43–78.
8. ȘTEFAN DUMITRAȘ, Manuscrisul „Și dacă...” de la Biblioteca Astra. Aspecte formale, de circulație și de filiație, **1**, p. 79–92.
9. ALEXANDRU MAREȘ, Din istoria criptografiei românești: cifra unui dregător moldovean din secolul al XVIII-lea, **1**, p. 93–99.
10. DANAR MUTALĂP, O versiune românească necunoscută a *Imnului Acatist* din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, **3–4**, p. 369–416.
11. ANDREEA-ISABELLA TATOI, Ms. rom. 4648 al Bibliotecii Academiei Române: predicile lui Ioanichie Haleatovski din coligatul ieromonahului Ștefan de la Mănăstirea Bistrița, **3–4**, p. 417–424.

ONOMASTICĂ

12. TEODOR OANCĂ, Nume de familie provenite din terminologia olăritului, **1**, p. 101–116.

ISTORIA LIMBII

13. MARIANA NEȚ, Termeni injurioși în peste un secol de traduceri românești din literatura franceză (1896–2004), **1**, p. 117–124.

RECENZII

14. ANTONIA CIOLAC, Detey, Sylvain, *Savons-nous vraiment parler? Du contrat linguistique comme contrat social*, Malakoff, Armand Colin, 2023, 416 p., **3–4**, p. 425–426.
15. ADINA DRAGOMIRESCU, *Topica subiectului în limba română veche*, București, Editura Universității din București – Bucharest University Press, 2022, 178 p., **3–4**, p. 426–428.

LIMBA ROMÂNĂ

Calea 13 Septembrie nr. 13
050711, București 5
România

Founded in 1952
4 issues every year

Editor-in-Chief: Alexandru Mareș

Assistant Editors: Gh. Chivu

Editorial Secretary: Maria Stanciu-Istrate

Assistant Secretary: Marius Mazilu

Romanian Associate Editors: Valeria Guțu Romalo, Camelia Stan, Laura Vasiliu, Rodica Zafiu

International Associate Editors: Klaus Bochmann, Jiří Felix, Christian Ionescu, Tamara Repina,
Ștefania Kaldieva-Zaharieva

LIMBA ROMÂNĂ is devoted to the study of the Romanian language: grammar, vocabulary, the literary language and stylistics, the history of Romanian linguistics, dialectology, language refinement, orthography, etymology, onomastics and philology, articles in general linguistics, commentaries, opinions on usage, notes and reviews. The journal also publishes annually an exhaustive bibliography of works in linguistics printed in Romania.

Editorial address: Redacția revistei LIMBA ROMÂNĂ, Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, Calea 13 Septembrie nr. 13, 050711, București, sector 5, România.

Books for review and publications for exchange should be sent to the address above.

Purchase order should be sent to:

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE, Calea 13 Septembrie nr. 13, Sector 5, 050711, București, România; tel. (4021) 318 8146, (4021) 318 8106; fax. (4021) 318 2444; e-mail: edacad@ear.ro

Subscriptions should be sent to:

ORION PRESS IMPEX 2000 S.R.L., P.O. Box 77–19, Sector 3, București, România, tel./fax: (4021) 610 6765; (4021) 210 6787; tel. 0311 044 668; e-mail: office@orionpress.ro

S.C. MANPRES DISTRIBUTION S.R.L., Piața Presei Libere, nr. 1, Corp B, Etaj 3, Cam. 301–302, sector 1, București, România, tel./fax: (4021) 314 6339, e-mail: abonamente@manpres.ro, office@manpres.ro, www.romanianjournals.com

DEREX COM S.R.L., E-mail: derex_com@yahoo.com

SORIRORI SOLUTIONS, Tel.: 004 0765 262 077, 004 0765 166 433; website: <http://www.sorirori.ro>; E-mail: sorin.costreie@sorirori.ro, rosana.guta@sorirori.ro

